

**QAACCESSA QABIYYEE MIRRIYSAA GODINA
HARARGEE BAHAA AANAA BADDANNOO**

KAFYAALAW IJAARAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GUUTTACHUUF QOPHAA'E.**

**MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF
FOOKLOORIITIIF DHIHAATE**

**KOOLLEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMII FI QUNNAMTII**

YUNIVARSIITII ADDIS ABABAA

HAGAYYA, 2016

Qaaccessa Qabiyyee Mirriysaa Godina Harargee Bahaa Aanaa Baddannoo

Kafyaalaw Ijaaraa

Gorsaa: Tola maaram Fufaa (PhD)

Waraqaa qorannoo digirii lammaffaa (MA) guuttachuuf qophaa’ee yunivarsiitii addis ababaaa koollejii namoomaa, qo’annoo afaanii, jornaalizimiifi qunnamtii muummee afaan oromoo, ogbarruufi fookloriif kan dhihaatu.

Hagayya 2016

Finfinnee

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraatiin Boodde

Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digiri Lammaffaa (MA) Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii Ittiin Guuttachuuf Mataduree ‘Qaaccessa Qabiyyee Mirriysaa Godina Harargee Bahaa Aanaa Baddannoo’ Irratti Qophaa’e Ulaagaa Barbaachisu Guutee Dhiyaateedha.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessaa _____ Mallaattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Ibsa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame , waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo kanaan dura yuunvarsitiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaatiif hindhiyaanne ta'uusaafi wabiileee qorannoo kanaaf dubbisee irraa fayyadame hunda isaanii wabii keessa kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa: _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____

Axeeraraa

Qorannoon kun qaaccessa qabiyyee mirriysaa Godina Haragee Bahaa Aanaa Baddannoo irratti kan xiyeeffateedha. Kaayyoon qorannoo kanaa inni guddaan mirriysa Oromoo Aanaa kanaa sababa adda addaan irraanfataamaa jiru walitti guuruun akkaataa qabiyyee isaaniin qoqqooduun, ergaa isaa qaaccessuudha. Kanaan dura mirriysaa aanaa Baddannoo ilaalchisee funaannamee qaacceffame hinjiru. Kanaaf qoratichi aanaa kanarratti xiyeeffachuun kan qorannoo jalqabaa taasiseedha. Qorannoon kun kan gaggeeffame gandoota aanaa kana keessa jiran irraatti kan taasisameedha. Gandoonni kunniinis magaalaa Baddannoo, Hindheessa, Barakat, Illikkoo Gooba Haroo, Hincinnii, Tortora, Manguddoo Raamis, Mojofi Dirroota Raamis fa'adha. Malli qorataan qorannoo kanaaf dhimma itti bahe mala qulqulleeffataa yoo ta'u, maddi ragaalee beektota Oromoofi maanguddoota ceyaa Oromooti. Iddattoon qorannichaa iddattoo miti carraa keessaa iddattoo darbaa dabarsaa/eeruu/ yoo ta'u, akka malleen odeeffannoon ittiin funaannamutti afgaaffii, daawwannaa fi mariin gareen xiyeeffannoon hojiirra oolera. Afgaaffiifi mariin garee kun beektotaafi maanguddoota aanichaaf kan dhihaatedha. Odeeffannoon malleen kanaan funaannamanis qoqqoodamuun tooftaa ibsaatti gargaaramuun kan qaacceffamaniidha.

Mirriysi seera mataa ofii akka qabu beekkameera. Seerri kunis abbootii ceyaan kan eegalamu, gosti akka walitti hinmirriysine, ijooleefi maanguddoon akka waliitti hin mirrigneefi akkaataa itti jalqabaniifi xummuramu qabaachuu isaati. Mirriysa keessatti namoonni qooda fudhatan jedhaman kanneen akka maanguddoo ceyaa, namoota urmiin bilchaataa, dubartoota, dargaggootaafi ijoollen bifa hurrubummaan keessatti akka qooda fudhachuu danda'an bira gahameera. Kana malees meeshaaleen aadaa mirriysa keessatti qooda qaban kanneen akka mancaa, filaa ykn handaaraa, billawa, uffata, alangaa, fa'atti fayyadamuun mala alkallattii ta'een akka barsiisuun danda'amutti hammatameera. Qabiyyeen ijoon mirriysaa kanneen akka gorsuu, hojii ilaallatu, dubartii faarsu, hawwii, abdii, gootummaa, luynummaa, abbaa faarsu, seera abdii kutachuu, lammii faarratti xiyeeffachuun kan gorsuudha. Kana malees argannoo tokko tokko irra gahuun dhaloonni duubaa gorsa karaa alkallattii kana irraa ni baru. Argannoo armaan olii kanarratti hundaa'uudhaan mirriysi Oromoo kun hawaasa biroo kan jiruufi jireenya hawaasichaa akka daawwitiitti calaqqisiisu, eenyummaa saba Oromoo kan ifatti baasee beeksisiisu, kan dhalootaaf gorsa kennu, kudhaama hawaasa Oromooti jechuudha. Kana malees safuu, kabaja, duudhaa, jaalala, ilaalchafi kkf dhalootaa dhalootatti daddabarsuu ta'uun kan shoora guddaa taphachiisu ta'uu nama hubachiisa. Kanaaf mirriysi barumsa qalamaa tokko malee hawaasa hin baranne kana karaa iccitii golgatee hawaasaa barsiisuun kun cimee hundee isaa gadi fageeffachuu qaba.

Galata

Waaqa uumaa uumamaa kan uumaa ofii adda hin foone, badhaasaa gaariifi yaraa, jiruu addunyaa tanaa kan na agarsiise sadarkaa kanarraan kan nagahe waaqayyo uumaa galanni kee dacha dachaan haa ta'u.

Kaayyoo qorannoo kootii akka galma naaf gahuuf jecha karaa hundaan dadhabbii tokko malee kan akka abbaatti natti dhama'e gorsaa koo Tolamaariyaam Fufaa(Phd) qorannoo kanaaf milkaa'ina guddaa kan taphatteef oolmaa keef waaqayyo urmii dheertuu siif haa kennu.

Itti aansudhaan maatii koo osoo hin baratin na barsiisanii sadarkaa hundatti na bira dhaabbachaa turan, kan oolmaa isaanii ofirraa kafalee fixuu hin dandeenye waaqayyoo urmiidheeraa isiniif haa kennu. Obboleeyyan koo hundi keessan karaa humni keessan danda'uun nabira dhaabbachaa turtan naaf jiradhaa. Gadaamessa tokko waliin boraafannee, urmii ijoollummaa koon gadadoo meeqa siif argee,lubbuu kee siif baraaree, osoon siin dhaadadhuu gocha diinummaa kan narratti raawwate obboleessa koo Geetahuun Ijaara akka hojii keetitti waaqni oolmaa kee siif haa deebisu. Itti milkaa'i!!

Dadhabbii nabiraa qabda. Hiriya too Gannat Nugusee nuffii tokko malee, na waliin dadhabuun, oolmaa namuu naa oolle naaf gochuu keetiif galanni kee kan dubbatamee dhumuu miti. Dadhabbiifi yaadan na bira dhaabbachuu keetiin kaayyoo kee irra jirtuun naaf milkaa'i.

Akka abbaafi haadhaa ta'ee kan na guddise, osoo maqaa koo waamu kan guyaan itti na jalaa dukkanaa'e, ijaan na arguuf hiixatu,galma gahiinsa koo osoo hin argin waadaa koo cabsee boqate akaakayyuu koo Gammachuu Badhaanee biyyoon isinitti haa salphattu. Kanamalees firoottan koofi hiriyoota koos osoon hin galateeffatin hin darbu.

Jibsoo

Aafila.....	beekaa
Admaa.....	garee uumuu
Arjaa.....	kan waa hunda kennuu jaalatu
Beegala.....	rooba cimaa
Biflee.....	gootummaa
Booyraa.....	gootama daljeessaa
Chiloota.....	mana seeraa/dhaddacha/
Dabbaal.....	gaara muul'ataa
Dhanquu.....	baal'aa
Dibdiboo.....	kukkuffisuu
Doqna.....	kan ofii qofa yaadu
Erara.....	bishaan maddaa
Fiilaa.....	lalisaa
Gaantenyi gohee.....	dachii doqqorriin buqqisan
Gabra.....	nama hojii humnaan
Garboo.....	Bishingaa
Garjaloo.....	nama
Gunuunaa.....	yaadda'uu
Haylii.....	mala
Heelanii.....	yaadanii
Hijaa.....	aarii
Hincinnii.....	dhukkee/awwaara/
Jajjabaa	muka firiin nyaatamu
Jilboo.....	akuukkuu
Kafruu.....	quufuu
Kulkaa.....	roorroo

Kuuyubboo.....	tulluu
Lakkamina.....	Allaattiii
Muurreyyi.....	Intala bifa fuudhaan dhufte
Miinye.....	ganda gaaraa
Muka raamuu.....	dulloome
Muuyyoo.....	gowwaa
Qun'e.....	laga
Qundhudho.....	gaara guddaa
Raaziya.....	jaartii gaarii
Reebaa.....	ari'aa
Sadoo.....	gaarii
Shakara Mootii.....	wawwaachuu
Shiiraaa.....	dachii diriiraa
Sugayyaa.....	mana foonii
Teeyrii.....	bineessa bosona jiraattu
Tuujii.....	galaana ciisaa
Waaruu.....	turuu
Wandaqa.....	gabrummaa
Xabaqaa.....	bakka bu'aa
Xilaata.....	diina
Yayyaga.....	jijjiga lafaa
Ziqayya.....	warqee
Zuugaa.....	akaafuu

Baafata

Qabiyyee

Fuula

Axeeraraa	ii
Galata	iii
Hiika Jechootaa.....	iv
Baafata	vi
Suura	ix
BOQONNAA TOKKO : SEENSA	1
1.1 Seen-duuba qorannichaa	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa.....	3
1.3 Kaayyoo Qorannoo	4
1.3.1 Kaayyoo Gooroo	4
1.3.2 Kaayyoo Gooree	4
1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa.....	4
1.5 Daangaa Qorannichaa	5
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	5
1.7 Moggaasaafi Haala Jireenya Hawaasichaa	7
BOQONNAA LAMA.....	12
2 SAKKATTA’A BARRUU	12
2.1 Maalummaa Fookloorii.....	12
2.2 Faayidaa Fookloorii	14
2.3 Gosoota Fookloorii	14
2.3.1 Meeshaalee Aadaa	15
2.3.2 Barsiifata Hawaasaa.....	17
2.3.3 Aartii Duudhaa.....	17

2.3.4 Afoola	17
2.4 Amaloota Afoolaa.....	18
2.4.1 Hurrubummaa	18
2.4.2 Hirmaattota/Dhaggeeffattoota/ Qabaachuu	19
2.4.3 Abbummaa Gamtaa Qabaachuu	21
2.4.4 Jijjiiramummaa Qabaachuu	21
2.5 Faayidaa Afoolaa	22
2.5.1 Ibsuu.....	22
2.5.2 Afoolli ni barsiisa.....	23
2.5.3 Afoolli Miliquuf ni Fayyada.	23
2.5.4 Too'achuu	23
2.6 Sakatta'a Barruu Wal fakkii.....	24
BOQONNAA SADI	28
3.1 Mala Qorannoo	28
3.2 Saxaxa Qorannoo	29
3.3 Madda odeeffannoo	29
3.4 Iddattoo	29
3.5 Meeshalee Funaansa Odeeffannoo	31
3.5.1 Afgaaffii.....	31
3.5.2 Daawwannaa.....	33
3.5.3 Marii Garee	33
3.6 Muuxannoo Dirree	33
3.6.1 Naamusa Dirree	33
3.7 Mala Qaaccessa Ragaawwanii.....	35

BOQONNAA AFUR: QAACCESSA ODEEFFANNOO.....	36
4. Maalummaa Mirriysaa	36
4.1 Seera Mirriysaa	36
4.2 Namoota Mirriysarratti Hirmaatan/Qooda fudhatan/.....	38
4.3 Meeshaalee mirriysaa barbaachisanii fi hiika isaa.....	40
4.3.1 Alangaa	40
4.3.2 Mancaa/Askoottuu/Somba baas/:.....	41
4.3.3 Waraana:	42
4.3.4 Uffata sabboonaa/Uffata adii/	43
4.3.5 Billawa	44
4.3.6 Filaa/Andaaraa/	47
4.4 Yoomessa Mirriysaa	49
4.5 Qabiyyee mirriysaa	49
4.5.1 Gorsa	49
4.5.2 Mirriysa Abdii Agarsiisan.....	58
4.5.3 Gootummaafi luynummaa	61
4.5.4 Roorroo/quuqqaa/kulkaa/kan agarsiisan	65
4.5.5 Gosa /lammii/biyya/ Faarsuu	71
4.5.6 Hiyyummaa.....	75
4.5.7 Mirriysa abbaa	76
4.5.8 Garaa kutachuufi kutachuu dhabuu	77
4.5.9 Dubartiin Kan walqabatan.	78
4.5.10 Mallattoo	81
4.5.11 Gaabbii	82
4.5.12 Murtii Kennuu.....	85
4.5.13 Gowwaa	87

4.5.14 Kabajaa	90
4.5.15 Hojii Kan Ilaalatan	93
4.5.16 Heera Tumuu/muruu/	95
4.5.17 Walii Galtee dhabuu	98
4.5.18 Tokkummaa	99
BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOO FI YABOO.....	103
5.1 Cuunfaa	103
5.2 Argannoo.....	104
5.3 Yaboo.....	105
Wabiilee	107
Dabalee A.....	110
Dabalee B.....	111
Dabalee C.....	112

Suuraa

Fuula

Suuraa 1: namoota gareen mirriysan.....	38
Suuraa 2: namoota qooda keessatti fudhatan.....	39
Suuraa 3: maanguddoo ceyaa.....	42
Suuraa 4: Uffata Sabboonaa	44
Suuraa 5: Billawa.....	45
Suuraa 6: Andaaraa.....	48

BOQONNAA TOKKO : SEENSA

1.1 Seen-duuba qorannichaa

Sabni kamiyyuu hambaa mataa isaa qaba. Kanneen keessaa muraasni afaan, aadaa, duudhaa, afoola fa'a kaasuun ni danda'ama. Afaan eenyummaa sabichaa ifatti baasee kan ibsu waan ta'eef, aadaa wajjin hidhata cimaa qaba. Afaaniifi aadaan immoo bifa ogbarruufi afoolaan jira. Afoolli akkuma maqaa isaarraa hubachuun danda'amuutti barreefamaan osoo hin taane afaaniin kan dhalootarraa dhalootatti darbaa kan dhufeefi darbaa jiru, fuuldurattis kan darbaa deemu aadaa saba tokkotti. Sabni tokkos afoolatti gargaaramee gumaacha guddaa waliif dabarsa. Georges fi Jones(1995:314) kallattii bu'aa afoolli tokko hawaasaf qabu akkanatti ibsan,

Through the folklore people can educate each other; perpetuate, challenge or modify a groups social norms and values; inform others about the basis for or nature of their culture; reveal or display their identity, traditionalist, knowledge, or competence; and entertain or be entertained. Jedhu.

Kunis afoolli hawaasa tokko keessatti kallattii hedduutiin akka waa gumaachan mirkaneessa. Afoola gargaaramnee hawaasni wal barsiisa, duudhaa hawaasaa toora qabsiisa, nifooyyessa, waa'ee eenyummaa, seenaa addunyaa isaa beeksifata, ittiin bashannanas, wal bashannansiisanis. Hawaasni bifa ammayyoomaan har'a seerawwan, amantiifi siyaasaan ittiin walbulchu beekkumsa afoolaa irra dhaabbateeti.

Bifuma walfakkaatuun Georges fi Jones(1995:170) itti dabaluudhaan faayidaa afoolaa "...it is the case that in folklore implicit world views principles and themes are made explicit,"jedhu. Kunis afoolli hubannaa hawaasa tokkoofi ergaa isaan dabarsuu barbaadan otoo homaa hin dhoksin akka ifa baasu agarsiisa. Kana jechuun afoolli daawitii hawaasni tokko ittiin ilaallamu akka ta'e hubachiisa.

Oromoon aadaa, seenaafi eenyummaa isaatif bakka guddaa qaba. Akkasumas kabajaafi jaalala aadaa isaaf qabu. Kabajaafi jaalala aadaafi seenaa isaaf qabu kanas karaa adda

addaan ibsatu. Karaa ittiin ibsatan keessaa barsiifatawwan, duudhawwaniifi afoola isaanii keessaa tuquun ni danda'ama.

Ummanni Oromoo gammachuu, gadda, gootummaa, ittin bulmaata, misooma, gosa /lammii faarsuu/fi kanneen biroos ibsachaa tures, ibsachaas jira. Seenaa Oromoo keessatti afoolli afaaniin dhalootarra dhalootatti darbaa kan dhufe yoo ta'u kunis durdurii, mammaaksa, hiibboo, sirba, weedduu, geerrarsafi mirriysaan kan darbuudha. Karaaleen ittiin dardarban kunniin immoo afoolaaf miidhagina kennuun haawwataa taasisu.

Afoola Oromoo keessaa sirbi isa tokko yoo ta'u, godinaalee adda addaa keessatti haala adda addaan kan dhihaatuufi moggaasa garagaraa kan qabuudha. Qabiyyeen bu'uura isaanii garuu hedduu addaan hin fagaatan. Akka Godina Harargee Bahaatti weedduufi faaruun hedduun kan jiran yoo ta'u, isaan keessaa beekkamoon shaggooyyee, mirriysa, gollollee/sossoba daa'immanii/, daraashii, faaruu loonii, haayyoo meettoofi kanneen birootis kaasuun ni danda'ama.

Gosa afoola Oromoo Godina Harargee Bahaa keessaa mirriga /mirriysi/ tokko. 'Mirriysa' jechuun miira guutuun ergaa darbu dhaggeeffachuu jechuudha. Kanamalees yoom akka eegalame ragaan sirrii ta'e jiraachuu baatullee, ummanni Harargee yeroo dheeradhaaf mirriysatti fayyadamaa tureefi ammas fayyadamaa kan jiru ta'uu maanguddoonni ni ibsu. Walaloon mirriysaa yaada keessa ofii karaa ittiin ibsatan ta'ee, muudannoo, hawwii, fedhii keessa ofii karaa baay'ee ta'een kan ibsuudha. Kanaaf mirriysis ergaa cimaafi bal'aa kan baatu ta'ee, ummata naannichaa birattis kabajamaafi jaalatamaa ta'uu isaa qorataan qorannoo kana keessatti kaa'ee jira.

Mirriysi yaada bal'aafi bilchaataa kan of keessaa qabuufi walaloon qindaa'ee, yeedalloon miidhagee kan dhihaatudha. Aadaa ummatichaa calaqqisiisuurrattis qoodni qabu daangaa hin qabu. Kana jechuun afoola mirrigaan heera, seera, hooda /duudhaa/, muuxannoofi muudannoo, ilaalchafi amantii, jaalalaafi jibba, gootummaafi luynummaa, haala jiruufi jireenya, hawaas- diinagdee, siyaasaa karaa ittiin waliif dabarsaniidha.

Mirriysi yeroo dhihaatu yoomessa mataa ofii qaba. Kana yeroo jennu yeroofi iddoo itti dhihaatu qaba jechuudha. Yeroo mirriysi itti dhihaatu kanas ganama, galgala, ganamaafi galgala, gannaafi bona osoo hin jenne yeroo irratti hundaa'ee kan dhihaatudha. Mirriysi waytii mirrigamu haala jireenya adda addaa irratti hundaa'uu ni danda'a. Kana jechuun yeroo hojiin hojjetamu, galgala yeroo taa'an, yeroo lolaa, quuqqaa jiruufi jireenyaa ta'uu ni danda'a. kana malees qorannoo kana keessatti kanneen armaan gadii gabaabinaan ibsamee jira.

Qorannoon kun qaaccessa qabiyyee mirriysaarratti kan xiyeffatu yoo ta'u, qorannichis boqonnaalee gara garaatti qoqqoodamee dhihaatera. Haaluma kanaan boqonnaan tokko seensa, seenduuba, ka'umsa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaa, hanqinaa, moggaasaafi haala jireenya hawaasichaa, hiika jechootaa kan of jalatti hammatu yoo ta'u, boqonnaan lammaffaan immoo sakatta'a ogbarruu ilaachisuun yaada haayyonni mata duree kana ilaalchisanii jedhan kan qaaccessudha. Boqonnaan sadi immoo, mala qorannoo, saxaxa qorannoo, madda odeeffannoo, iddattoo, tooftaa odeeffannoon ittin funaannamaniifi mala qaaccessa odeeffannoo kan hammateedha. Boqonnaan araffaan immoo ragaalee jiran dhiheessuu, qaaccessuufi ibsuu qabata. Boqonnaan dhumaa immoo cuunfaafi dhaamsa /yaboo/ of keessatti kan hammatee dhihaatera.

1.2 Ka'umsa Qorannoo

Afoola mirriysaa kana ilaalchisuun qorannoon aanaa kanarratti waan hin gaggeeffamneef qorataa kakaasee jira. Haaluma kanaan qorataan mirriysa ilaalchisuundhaan gaaffilee bu'uura armaan gadii dhiheessee jira.

- Seerri mirriysaa maal fa'a?
- Eenyun mirrigama?
- Meeshaaleen aadaa mirrigaaf oolaniifi hiikni isaa maal fa'a?
- Yeroofi bakka akkamiitti mirrigama?
- Mirrigni maaliif mirrigama?

1.3 Kaayyoo Qorannoo

Qorataan kaayyoo qorannoo kana bakka lamatti qoodee jira. Isaaniis kaayyoo gooroofi gooreeti.

1.3.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon walii gala qorannoo kanaa qaaccessa qabiyyee mirrigsaa Godina Harargee Bahaa Aanaa Baddannoo ibsuudha.

1.3.2 Kaayyoo Gooree

Qorannoon kun kaayyowwan murtaa'oo armaan gadii irratti xiyyeeffachuun geggeeffame.

- Seera mirriysaa adda baasa;
- Namoota mirriga mirrigan adda baasun ibsa;
- Meeshaalee aadaa mirrigaaf tajaajilaniifi hiika isaa adda baasa;
- Yeroofi bakka mirrigni mirrigamu ni ibsa;
- Mirrigni maaliif akka mirrigamu adda baasa;

1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa

Qorannoon tokko yoo gaggeffamu barbaachisummaa mataa ofii qaba. Barbaachisummaan kunis kanneen armaan gadiiti.

- Namoota mataduree kana ilaalchisuun qorannoo gaggeessaniif akka wabiitti ni tajaajila.
- Namoota waa'ee mirriysaa hin beekne kan Godinaalee Oromiyaa biroof barsiisuuf ni oola.
- Dhaloota haaraaf akka hambaatti dhaalchisuuf ni tajaajila.
- Afoolli hawaasa keenyaa akka hin irraaffatamneef walitti qabuun kaa'uuf ni fayyada.
- Qaamonni dhimmi ilaallatu kanneen akka Waajjira Aadaafi Turizimii afoola kana faana bu'uun walitti qabanii akka kaa'aniif ni tajaajila.

Kanaaf qabiyyeen mirriysaa kun barbaachisummaan isaa kanneen armaan olii kanaaf akka barbaachisu beekuun qorataan qorannoo kana gaggeessee jira.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Qorannoo kun kan gaggeeffame Godina Harargee Bahaa Aanaa Baddannoo yoo ta'u, gosoota afoolaa keessaa 'Qaaccessa qabiyyee mirriysaa' kan jedhu qofa irratti kan xiyyeeffatuudha. Osoo qorannoon akkanaa kun Aanaalee Godina kana keessa jiran mara irratti gaggeeffamee bu'aa olaanaa fiduu danda'a ture. Kana gochuuf immoo humna namaa, yeroofi baasii waan gaafatuuf ulfaatadha. Kanarraa ka'uudhaan qorataan Godina Harargee Bahaa Aanaa Baddannoo irratti daangessuun qorannoo isaa gaggeessee jira. Akkasumas afoolli hawaasichaa bal'aa ta'uurrann kan ka'e mata duree kanarratti qorataan akka daanga'ee gaggeessu ta'ee jira.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Qorannoon kun yeroo geggeeffamutti hanqinaalee garagaraatu qorataa muudatee jira. Adeemsa kana keessatti wantoonni akka hanqinaatti qorataa muudatan, qorannoowwan kanaan dura mata duree kana irratti gaggeeffame bal'inaan dhabamuu ykn kan hin jirre ta'uufi kanneen hojjetamanis mana kitaabaa keessa kan hin jirre waan ta'eef argachuu hin dandeenye. Inni biroo immoo guutuu Oromiyaa keessatti farri diddaa garbummaa cimee waan itti fufeef yeroo odeeffannoo walitti qabachuuf qorataan deemu minishaafi bulchaan araddaan qorataarra dararamni cimaan irra gahee jira. Yeroo qorannoon kun gaggeeffamu yeroo hojii idilee Mana Barumsaa waan ta'ee yeroo gahaafi hayyama dhabuun qorataa muudatee jira. Hawaasni baadiyyaas haala yeroo irraa ka'uun odeeffannoo kennuu irratti shakkii of keessaa qabu.

Haata'u malee tattaaffii qoratichi taasisaan ragaaleen barbaachisoo ta'an funaannamanii qorannoon kun galma gahuu danda'eera. Gama namoota minishaafi bulchaa gandaatin qorataa qunname amansiisuun qorataan qorannoo gaggeessee jira. Namoota odeeffannoo kennuurratti shakkii qaban yeroo fudhachuun namoota aadaa isaaniin boonaniifi afoola

isaanirratti qooda fudhatan jajjabeessuufi barbaaduun odeeffannoon akka funaannaman ta'eera.

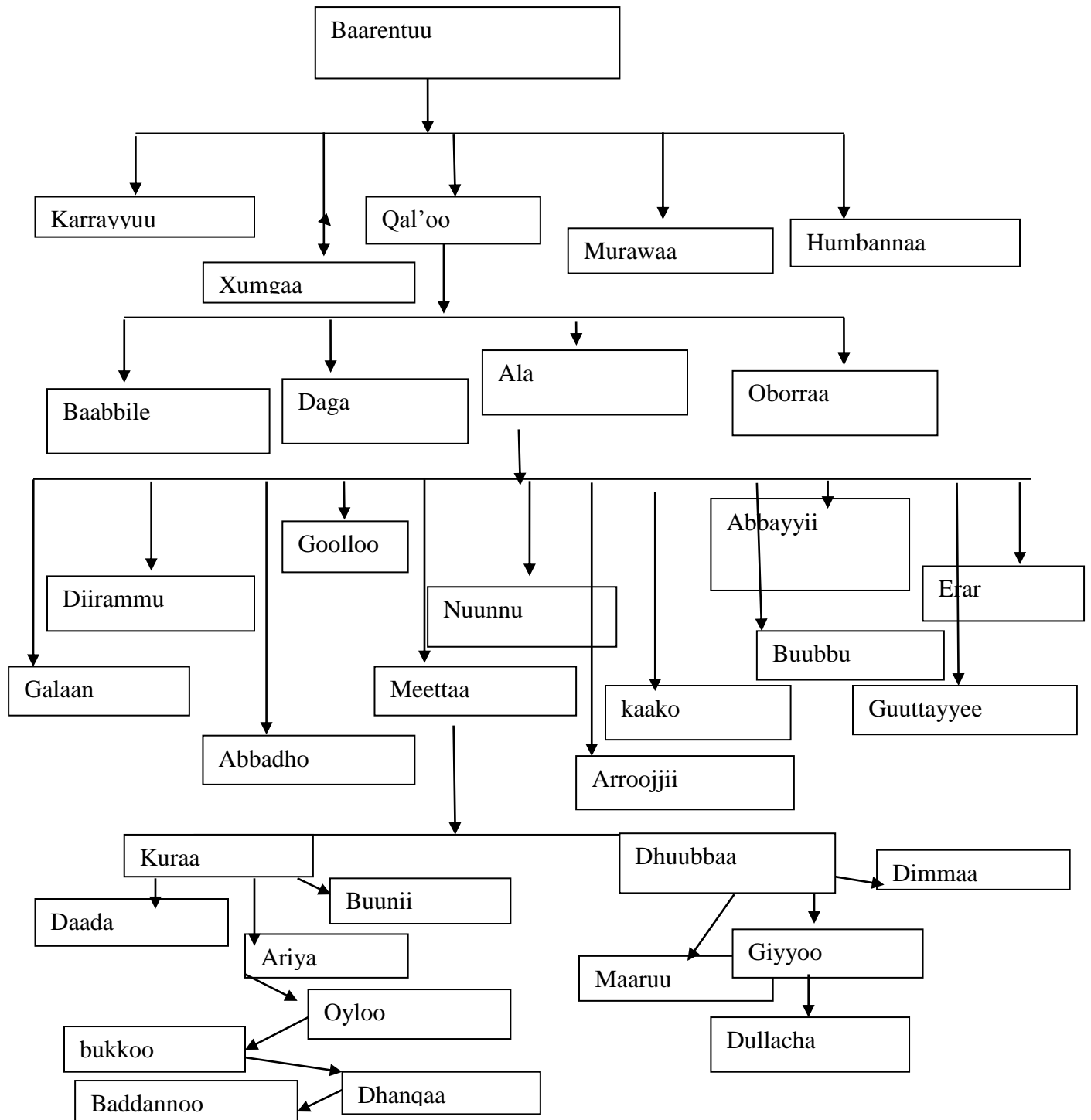
1.7 Moggaasaafi Haala Jireenya Hawaasichaa

Moggaasa 'Baddannoo' jedhu ilaalchisee yaada lamatu dhihaate. Isaaniis kan Waajjira Aadaafi Turizimiifi Kan maanguddoo biyyaarraa argameedha. Yaadni argame kunis kan wal dhahuudha.

Waajjirri Aadaafi Turizimii moggaasa baddannoo jedhamu yeroo ibsan, “muka maqaan isaa 'Baddannoo' jedhamu irraa moggaafame” jedhu. Kana malees waajjirichi akka jedhutti, “mukni sun yeroo ammaa kana badee jira” jedhu. Qorataanis gaaffii moggaasa kanaa wajjin wal qabatu itti deddeebisee yeroo gaafatu hojjetaan waajjirichaa tokko yaada kana mormuun yaada biroo kennee jira. Innis “lafti kun baddaafi gammoojjii heddu qabdi. Warri gammoojjii yeroo magaalaa dhufan baddaa baana jedhu. Kanarraa ka'ee maqaan baddannoo jedhu moggaafame” jedha. Kanaaf karaa waajjira kanaan qorannoon gaggeeffamee yaada qabatamaa moggaasni isaa kana jedhamee kaa'ame hin jiru. Kana malees isaanuu moggaasa kanarratti kan walii galle ta'uu agarsiisa.

Yaadni Waajjira Aadaafi Turizimii quubsaa ta'uu didnaan qorataan gara maanguddoo biyyaatti deemun moggaasa Baddannoo qorachuutti ka'e. Maanguddoon biyyaas waa'ee moggaasa Baddannoo bifa armaan gadii kanaan ibsa. Innis “bara durii Gosa hortee meettaa kan ta'e Baddannoo jedhamutu ture. Baddannoon ilmaan shan kan qabuudha. Isaanis: Roobaa, Muul'ata, Mayyuu, Orarfi Giggo jedhamu. Horteen Baddannoo arfan kan yeroo ammaa kana kan jiran yoo ta'u, Giggo Baddannoo keessa hin jiru” jedhu.

Baddannoon hidda latiinsa Baarentuu keessaa tokko. Kanas bifa caatoo armaan gadii kanaan taa'ee jira.

(Maddi maanguddoofi Kitaaba seenaa Oromoo hanga jaarraa 16^{ffaa} bara1998:245)

Walumaagalatti horteen Meettaa ilmaan 47 kan qabu yoo ta'u, isaan keessaa Baddannoon tokko ta'uu ibsan. Kanaaf immoo qorataan dhugaa moggaasa kanaa mirkaneeffachuuf jecha gara warra hortee baddannoo jedhamanii eeraman sana yeroo dhaqu dhugaa maanguddoon lafa kaa'an san mirkaneessanii jiru. Akkasumas namoonni waajjiricha keessa hojjetan kan seenaa ummata kanaa kan hin beekneefi kan seenaa warra hortee baddannoo kanaa dhoksuu barbaadan ta'uu qorataaf ibsanii jiru. Kana malees qorataan hidda latiinsa baddannoo yeroo gaafatutti bifa kanaa ibsanii jiru. Kunis, Baddannoo---Dhanqaa → Bukkoo → Oyloo → Kuraa → Meettaa → Ala → Qal'o → Baarentuu fa'a jechuun ibsan. Kanaafuu qorataan akka waajjirri jedhu osoo hin taane kan maanguddoo akka dhugaa ta'e bira gahamee jira.

Gama moggaasaa kanuma ta'ee, Aanaan kun Finfinneerraa km dhibba ja'aafi diigdamii shan (625) fagaattee gara baha biiftutti Godina Harargee Bahaatti kan argamtu yoo taatu, bahaan Aanaa Guraawaa, Lixaan Aanaa Malkaa bal'oofi Dadar, Kaabaan Aanaa Meettafi Kibbaan Aanaa Gola Odaan daangeffamti.

Aanaan kun gama dhaabbilee tajaajila hawaasummaa kanneen akka mana barumsaa sadarkaa 1^{ffa} 112, sadarkaa 2^{ffaa} 4fi Qophaa'ina 1 kan qabduufi mana yaalaa ilaalchisee keellaa fayyaa 18 buufata fayyaa 4fi Hospitaala 1 kan qabduudha. Kanamalees dhaabbilee tajaajila hawaasummaa kannen akka bishaanii, ibsaa, daandii baadiyyaa, baankii daldalaa tokko kan qabdu ta'ee haala jireenyaaf qilleensi ishii baay'ee mijattuudha.

Akka odeeffannoo waajjira misooma qonnaarraa argametti aanaan kun lafa baddaa, badda dareefi gammoojjii kan qabduudha. Bal'inni aanaa kanaa yoo shallagamu hektaara 82,625 (kuma saddeetamii lamaaf dhibba ja'aafi diigdamii shan) kan qabdu yoo taatu, hawaasni aanichaas qonnaafi horii horsiisuun beekkamu. Kana malees oomishni Jimaafi bunaa aanaa kanaaf galii guddaa kennee jira. Konkolaataan jimaaf guyyaatti jimaaf fe'atee kan bahu 20 fi isaa ol ta'u. Akkasumasa bunni achirraa deemuu kallattiin kan gara biyyoota baha fagoo dhaquudha. Bunni keelloon aanaa kana keessatti oomishama.

Odeeffannoo waajjira hawaasummaa irraa argameen immoo baay'inni ummatichaa dhiira 153,555 fi dhalaa 150,810 waliigala 304,365 dha. Akkasumas gandoota baadiyyaa 40 fi bulchiinsa magaalaa 2 kan qabduudha. Aanaa kana keessa sabaafi sablammoonni yoo jiraatanis harki 99% Oromoo yoo ta'an, harki tokko immoo sablamoota hojiif dhufaniidha. Sablammoonni kunis Amaaraa, Guraageefi Shaabiyaa mana lama qofa. Aadaan hawaasa kana keessa jirus kan nama haawatuudha. Kana yeroo jennu aadaan wajjin nyaachuu, waljaalachuu, waliin qama'uu faanti akka fakkeeniyatti kaasuun ni danda'ama. Kanamalees iddoon daawwata turizimiis aanaa kana keessatti ni argama. Iddoon kunis, okkoteefi Masgiida Najjaash jedhama. Iddoon okkotee jedhamu kanatti albuudni kan akka meerkurii, dhagaa ispiritii baay'inaan argama. Haata'umalee yeroo ammaa kana mootummaan qaama isaa itti godhuudhaan akka hawaasni albuuda kana baasanii hin gurgurre daangessee jira.

Iddoon seena qabeessa ta'ee Oromoo biratti beekkamu boolli Haadha Qulee (Hinquuftuu) jedhamus aanaa kana keessatti argama. Moggaasa iddoo haadha quree kana dhalootaaf osoo hin kaasin irra hin darbu. Haati Quree magaa namaati. Isheenis tikfattuu loonii turte. Kan isheen jiraattus aanaa Baddannoo Ganda Goddee jedhamee yeroo ammaa kana kan waamamuudha. Haati quree loon dhibbaafi shantama (150) qabdi jedhama. Loon mooraa ishii kana keessa falti cirotu jira jedhama. Falti ciro jechuun kan dhoqqee loonii addaan kukkutu/cicciru/ jechuudha. Kanaaf loon falti ciroo ta'e kana addaan baafachuuf haayyuu/waabeekaa/ bira deemte. Haayyichis loon kee bakka lamatti addaan qoodi jedheenii mala akkana jedhu kana itti hime.

Haati qurees akkuma jedhamte loon ishee bakka lamatti addaan qoqqoodu mooraa keessa bulchuu eegalte. Gareen tokko faltii ciro ciree yoo bulu gareen biroo immoo osoo hin cirin bule. Ammas garee falti ciroo akka addaan qoqqooddu itti hime. Isheenis akkuma jedhamte ammas addaan qoqqoodde. Gareen tokko akkuma duraa nagaan yoo bulan, gareen biroo immoo faltii ciro ciree bule. Akkuma haayyichi jedheen garee warra falti

ciroo hanga dhumaatti qooddee yoo jettu loon lama qofti dhumarratti hafan. Lamaanichas akkuma jedhamte addaan qooddee yoo bulchitu, dhumarratti falti ciro adda bahee argame.

Isheeniis haayyicha bira dhaqxee argadhee, akkamin godha jettee gaaffatte. Haayyichis kan faltii ciru san qalii wadaaja godhi jedheen. Isheeniis akkuma jedhamte goote. Akkuma qalteen kal'oo falti ciroo siree mukaa mishingaarra keeche. Yeroo kana jawween dhufee kal'oo kana seene. Isheenis kal'oo kana gurguraaf magaalaa geessite. Isheenis jawweewaliin gurguratte. Abbaan bites jawwee keessatti arginaan kal'oofi maallaqas fudhuu deemi jedhee ari'e. Isheeniis kal'oo kana jawwicha wajjin hallayyaatti gatuuf dhaqxe. Kal'oo kanas akka qoraanitti baattee waan jirtuuf fiixeen kal'oo goggogaa kanaa sabbata ishee qabatee waan jiruuf yeroo isheen gadi teechee qileetti darbuuf heddu jawween kal'oo keessa jiru itti ulfaatee kal'oon sabbata qabate fuudhee qileetti kuchisiise. Isheenis kal'oofi jawwee dura qileetti lixxe. Kanumarraa ka'uudhaan maqaa qilee kanaa tikfattee kanaan moggaafame jedhama.

Seenaa iddoo kanaas namoonni hin beekne jira jedhee hin yaadu. Tarii hubannoon namoonni qaban wal adda ta'uu danda'a. Garuu waraana ABO kan ture maanguddoo Oromoo tokko kan natti hime osoon hin ibsin bira hin darbu. Kunis warroota harkaafi harma keenya mure deeggarsa mootummaan biyya bulchaa jiruun godhameen tokkummaan mootummaa kana wajjin boollatti guurree jira. Garuu mootummaan yeroo sana soda ABO irraa waan qabuuf tooftaa kana fayyadamuun maqaa ittiin balleessuf jecha dookimantarii fiilmii kana dalagee jira. Gocha kanas kan adda durummaan raawwatan matuma isaaniti. Waanuma ofii godhaniin deebisanii maqaa ummata Oromoo fi seenaa ABO ittiin balleessee jira. Gochi kunis iddoo kana seenaafi beekkamtii itti godhee jira. Saboonni biraas gochuma mootummaan godhe kanaan iddoo kana dhaquudhaaf hedduu sodaatu. Kanaaf Baddannoo Oromiyaa Oromoo qofaati yoo jedhamee kan nama qaanessuu miti. Walumaa galatti moggaasnifi haalli jireenya hawaasicha naannoo qorataa kana haala armaan olitti ibsame kanaan kan jiruudha.

Kaartaa Godina Harargee Bahaa

BOQONNAA LAMA

2 SAKKATTA'A BARRUU

Qorannoo tokko gaggeessuuf ragaalee haayyootaan barraa'aniifi raga madda ragaalee tokkoffaarraa aargameen deeggaruun dhiheessudha. Yaanni kunis mataduree qorataa kan deeggaru ykn kan mormu ta'uudhaan akka dhihaachuu qabu Dastaa(2002:71) irratti ibsee jira. Gamabiroon immoo faayidaan sakkatta'a barruu barruu biraa kanneen hojjetamaniin walqabsiisuudhaan, mormuu, deeggaruu, cimsuufi qaawwa muul'ate agarsiisuun qorannichaaf ka'umsa kan ta'e adda baasudha. Addunyaa (2011:57)

Kanaaf qorannoo tokkoof hojiiwwan kanaan dura hojjetaman sakkatta'uun barbaachisaadha. Kanaaf barreeffamoota armaan duraa kan mataduree qoratichaan walitti hidhata qaban sakkata'uun argannoowwan hojii qorannootiif barbaachisan gabbisuudha.

2.1 Maalummaa Fookloorii

Jechi 'fookloorii' jedhu erga beekkamee waggaa dheeraa turullee, hiikni qabatamaatti kana ta'uu qaba jedhu hanga ammaatti irratti walii galamne. Haata'umalee yaadni hiikaawwan fookloorii keessatti argamu kan barreeffamaan jiru caalaa kan afaaniin ykn gochaan qindaa'ee kan dhalootarra dhalootatti darbaa dhufedha. Thomson (1981:6), akkas jechuun ibsa.

Although the word folklore is more than a century old an exact agreement has never been reached at its meaning. The common idea present in all folklore is that of tradition some thing handed down from one person to another and preserved either by memory or practice rather than written record.

Akka ibsa haayyuu kanaatti jechi fookloorii jedhu urmii jaarraa qabaatullee, hiikni isaa kana jedhamee itti walii galame hin jiru. Yaadni haayyonni fookloorii hundi dhiheessan barsiifata namarraa gara namaatti daddarbaa dhufedha. Innis barreeffamaan waraabbamee darbuu osoo hintaane yaadachuufi shaakaluu ta'uu ibsa.

Encyclopiedia Americana V.11 (1995:498) maalummaa fookloorii yeroo ibsu, “folklore is the part of the culture customs, beliefs of society that is based on popular tradition. It si produced by the community and usually transmitted orally or by demonstration” Jedha. Yaada kanaarra wanti hubatamu fooklooriin dame aadaa, amantiifi duudhaa hawaasichaarratti kan hundaa’ufi isaanumarraa dhalatee kan yeroo baay’ee afaaniin dhalootarraa dhalootatti daddarbu ta’uu isaati.

Fookloriin duudhaa, aadaa, amantaafi eenyummaa saba tokkoo kan ibsuudha. Steven(1964:552) akka ibsutti, “folklore is the traditional beliefs and customs of acommunity passed on by word of mouth” jedha. Akka yaada haayyuu kanaatti fooklooriin duudhaa, amantaafi barsiifata hawaasa tokkoo kan afaaniin dhaloota dhalootatti darbu ta’uu isaa agarsiisa. Kuni immoo qabeenya hawaasaa ta’ee, kan inni agarsiisu hawaasa hariiroofi eenyummaa walfakkaataa qaban keessatti ta’uu isaati.

Itti dabaluudhaanis Melakne.M (2006:8) immoo “every group bound together or by common interest and purposes weather educated or uneducated rular or urban, possessed tradition which may be called it folklore.” Jedha. Akkuma yaada kanarra hubachuun danda’amutti fookloorii jechuun garee hawaasaa amala wal isaan fakkeessu qaban kan barate ykn kan hinbaranne, baadiyyaa ta’ee kan magaalaa kan isaan walitti hidhuudha. Kana jechuun hawaasni baratees ta’ee kan hin baratin, baadiyyaas ta’ee magaalaa wanti isaan wal fakkeessu akka jiru ibsa.

Yaada kana deeggaruun haayyuun Alan Dundes (1965:5) akkas jedhee ibsa “folk can refers to any group of people what’s ever, who share at least one common factor.The comman factors create a sense of collective identity, so that any population with such a sense could be regarded as a folk” jedha. Kanaaf gareen heddu walitti dhufanii wanti isaan wal fakkeessan keessaa muraasni afaan tokko dubbachuu,amantaa tokko waliin hordofuu danda’uu, seenaa tokko waliin qabaachuu, haala jireenyaa isaanii, akkaataa naannoo isaanii ittiin hubatan, hojiin wal-fakkaachuu danda’u. Kanaaf namoonni

amaloota olii kana walirraa hiratan fookloorii jedhamanii qorattoota fooklorii biratti beekkama.

Fooklooriin namoonni walitti dhufeenya uumanii jireenya isaanii keessatti afaanin kan dabarsan ykn seenessan jechuu dandeenya. Karaa biraatin fooklooriin adeemsa muuxannoo jireenyaa keessattii ummanni kan dabarse kan waliif seenessu, kan ittiin walii galu, naannoo keessa jiraatu kan ittiin ibsatu, falaassama isaa kan ittiin gaggeessu, amantii isaa kan ittiin calaqqisiisu, waan gaariifi gadhee dabarse kan ittin ibsataniidha.

2.2 Faayidaa Fookloorii

Fooklooriin jiruufi jireenya hawaasaa keessatti faayidaa adda adda akka qabu beektonni fookloorii ni ibsu. Akka beektonni kunniin jedhanittis fooklooriin qaama hawaasummaa, siyaasatiin, diinagdeen, aadaan, seenaafikkf ilaalchisee faayidaa heddu kan qaban ta'uufaa eeru. Misgaanuu Gulummaa (2011:12), “fooklooriin dhaloota darbeefi kan ammaa riqicha ta'ee walqunnamsiisa. Kana jechuun hambaalee bara durii turaniifi dhaloota haara'atti agarsiisuun maalummaa ummatichaa walitti fida” jedha. Fooklooriin akka madda ragaatti faayidaa kenna. Kunis qorannoon seenaa, aadaa, duudhaafi haala ummata tokkoo keessatti akka madda ragaa ta'uun ni tajaajila. Kana malees ummata madda seenaa barreeffamaan qaban birattis akka meeshaa aartii, siyaasaa, barnootaa, diinagdeefi hawaasummaa keessatti ni tajaajila. R.Dorson, 1972; (Misgaanuu,2011), “fooklooriin gita qabsoo keessatti gahee guddaa qaba.” Jedhu. Kunis seenaa qabsoo kaasuun gahee hawaasichi taphatan akka tilmaamaniifi akka amma dhaabbatanii keessatti of ilaalan ykn keessatti qooda fudhatan godha.

2.3 Gosoota Fookloorii

Haayyonni fookloorii fookloorii ilaalchisuun gosoota isaarratti yaada gara garaa kaa'anii jiru. Fiqaadee (1991:1), R. Dorson, irraafudhachuun “afoola, meeshaa aadaa, aartii hawaasaa, duudhaafi barsiifata hawaasaa” jechuun bakka afuritti qoodee jira.

Isaacs (1981:451) fookloorii haala kanaan qooda, “folklore is the social, material and oral culture of primitive societies. The social culture comprises such forms as festivals, dance and religious rites. The material culture includes songs, tales, legend, proverb and riddle.” jechuun ibsa.

Fooklooriin damee heddu kan qabuufi damee adda adda of jalatti hammachuu agarsiisa. Kunis aadaa hawaasaa, amantaa, sirba, oduudurii, mammaaksa, hiibboo jechuun meeshaalee hawaasaafi duudhaa hawaasaa kan afaaniin qoodamuudha.

Haayyonni gosoota fookloorii yemmuu ilaalan fooklooriin hojii kalaqaa ilmanamaa ta’ee, kan afaaniin dhalootarraa dhalootatti darbuufi wantoota ijaan muullatan kan hojiirra oolan, ammas hojiirra jiruufi fuuldurattis hojiirra kan jiraatu ta’uu hubanna. Haayyonni gosoota fookloorii haala armaan gadii kanaan qoodanii jiru.

2.3.1 Meeshaalee Aadaa

Meeshaaleen aadaa kan hawaasichaan kalaqame ta’ee, maalummaa hawaasichaa ibsuurratti qooda kan qabaniidha. Afoola keessatti raawwicha hoo’isuuf meeshaalee aadaatti itti gargaaramu. Meeshaaleen kunis hawaasni jaalalafi kabaja meeshaafi lammii ofii qabu ittiin ibsachuuf, amanamummaa qabu, ilaalcha diinaa qabu, injifannoo ittiin gonfate agarsiisuuf itti gargaaramu. Hawaasa keessattis bakka guddaa kan qabaniifi ittiin ittiin dhaadataniidha. Hawaasicha ibsuu keessattis gahee guddaa qaba. Kana ilaalchisuun haayyun Josef Wallmannsberge (2004) akkanatti ibsa.

Cultural semiotics is that subdiscipline of semiotics which has culture as its subject. According to Cassirer, it has two tasks: the first one is the study of sign systems in a culture with respect to what they contribute to the culture and second one is the study of cultures as sign systems with respect to the advantages which an individual experiences in belonging to a specific culture.

Yaanni armaan olii kun mallattooleen aadaa hawwaasa tokkoo keessatti gama ummaticha ibsuutiin akka gumaachaniifi aadaa bifa kanaan qo’achuunis fayidaa akka qabu ibsa.

Qodaawwan aadaafi meeshaaleen faayaas akka mallattoolee hiika ergaa qabaniitti nigargaaru. Kanamalees, odeeffannoo gadi fagoo ta'e dabarsuu danda'u. Maalummaa saba tokkoos, meeshaalee aadaa isaan itti fayyadamaniifi uffata isaan akka mallattoo eenyummaa isaaniitti gargaaramanirraa baruun nidanda'ama. Meeshaaleen aadaa kunis hawaasa biratti kan itti fayyadamaa tureefi ammas itti fayyadamaa jiru hunda hammata. Fiqaadee (1992:15), "meeshaaleen aadaa kan ijaan argamuufi harkaan qaqqabatamu, beekkumsa hawaasichaan bareedina gonfatee kan dhalli namaa itti gargaaramuudha." Kanaaf meeshaaleen aadaa kan hawaasumaan kalaqame ta'ee itti dhimma bahaa jiru ta'uu muul'isa.

Fayidaa meeshaaleen aadaa hawaasa ibsuu keessatti qaban maalummaa hawaasa tokkoo ibsuuf bakka olaanaa qabu. Hawwaasni addunyaa kanaa kamuu meeshaalee aadaa adda adda dhimma adda addaaf kan itti fayyadamu yoo ta'u, meeshaaleen aadaa kunniin akkuma hawwaasicha keessatti bakka olaanaa qaban sana hiikni isaan hawwaasa sana ibsuuf qabanis akkanuma olaanaadha. Gamooleen duriifi ammayyaafi meeshaaleen aadaa ogummaa harkaan hojjetaman hawaasa abbaa ogummaasaan bocate sana ibsuuf bakka olaanaa qabu. Kana malees halluun hawwaasni dhimma adda addaaf itti gargaaramu hiikaa mataa isaanii qabu. Dubartoonnis mallattoolee adda adda gargaaramuun sagalee isaanii dhageessifatu, aangoo qabanis gargaaramu. Yaaada kana Hodder (1991:141)rratti akka kanaa gadiitti ibsa:

Any society has their own material culture which identifies them from another society. Ancient and modern buildings and artifacts, the intended and unintended residues of human activity, give alternative insights onto the ways in which people perceived and fashioned their lives. The decoration of materials has been interpreted as a form of silent discourse conducted by women whose voice has been silenced by male dominant interest. Signs may be used to mark out silently and to draw attention to, tacitly areas of female control such as female areas of houses and power that women have. This expresses female power.

Meeshaaleen aadaa kan hiika ifaan hinteenye (tacitly) kan qabaniifi hawaasa kamuu keessatti ergaa of danda'e kan qaban ta'uun beekamaadha. Ergaaleen kunniinis, mirgaafi aangoo dubartootaa, bakka dubartoota qofaaf eeyyamamuufi kanneen kana fakkaatan ta'uu waraabbii armaan oliirraa hubachuun nidada'ama.

2.3.2 Barsiifata Hawaasaa

Barsiifanni gocha hawaasni tokko irra deddeebi'ee amaleeffannaan raawwatamu. Hawaasni yeroo irra deddeebi'ee raawwatu itti yaadee, amanee, ittin milkaawa jedhee kan raawwatuudha. Thomson (1989), "...folklore is that of tradition some thing handed down from one person to another and preserved either by memory or practice rather than written record." Jedha. Fooklooriin barsiifata wanta nama tokkorraa gara nama biraatti daddarbaa dhuffedha. Innis barreeffaman osoo hin taane yaadachuun ykn shaakaluun ta'uu isaati. Barsiifata kana keessatti duwaayii fudhachuun ni danda'ama. Kunis itti yaadanii, amananii kan taasifamu ta'ee kan amantiin kan wal qabatuudha.

2.3.3 Aartii Duudhaa

Aartii duudhaa dhimma sochii qaamaa waliin wal qabatu ta'ee muul'atuudha. Sochiin qaamaa kunis shaggeeyyee, helleefi hellellee,dhiichisa,gad tumefi oltumee, hiyyaasee fa'a ta'uu danda'a. Kanamalees haala uffannaafi dibataas of jalatti hammata. (Fiqaadee,1991 fi Misgaanuu,2011)

2.3.4 Afoola

Afoolli/oral literature/ gosoota fookloorii keessaa isa tokkoodha. Maalummaa afoolaa ilaalchisuun beektotni adda addaa haala gara garaa irraa ka'uudhaan hiika adda addaa itti kennaniiru.

Melakna (2006:13),”literature refers to hirval heritage of man kind transimitted from generation to generation by word of mouth.” Jechuun ibsa. Kunis afoolli akkuma maqaa isaa himaamsa afaaniin/dubbiin/dhalootarra dhalootatti kan darbu ta'uu isaati.Haaluma wal fakkaatuun afoolli eenyummaa sabatokkoo, amantii, haala jiruufi jireenyaa,heeraafi

seera, akkasumas ilaalchi inni addunyaa irra jiru qabu kan ittiin dhaloota itti aanuu dabarsuudha. Yaada armaan olii kanarraa akkuma hubannu afoolli seenaa, aadaa saba tokkoo kan fuulduratti tarkaanfachiisaa dhufee fi gara fuula duraattis kan itti fufuudha. Kanumaan walqabatee Jaarraa W.B fi W.B Yaadatee (2000:148) hiika afoolaa akkas jedhu “afoola jechuun kan dhalootarraa dhalootatti afaaniin darbu hambaa ummataati. Abalummaan osoo hin ta’iin, ummatummaan beekkama. Namni mirga abbummaa falmatu waan hin jirreef jiruufi jireenya hawaasichaa keessaa waan madde fakkaata.”

Bukenya (1994:84) waa’ee afoolaa yoo ibsu “oral literature is the heart of people’s way of life it is the very soul of their culture.” Akka yaada kanaatti afoolli aadaafi haala jireenya saba tokkoo kan ibsu ta’uu isaati.

Walumaagalatti yaada haayyotaa armaan olii irraa hubachuun akkuma danda’amu afoolli hambaa saba tokkoo ta’ee afaaniin dhalootarraa dhalootatti kan daddarbu ta’uu isaafi hiika afoolaa, haala darbiinsaa, amalaafi faayidaa isaarraa ka’uun kan ibsameedha.

2.4 Amaloota Afoolaa

Afoolli amaloota mataa ofii qaba. Amaloota kanneen keessaa muraasni hurrubummaa /sochhii/ dalagaa/, hirmaattota /dhaggeeffattoota/, lufummaa, jijjiiramafi abbummaa gamtaa fa’a.

2.4.1 Hurrubummaa /Sochii/ Dalagaa/

Amaloota afoolaaykn firiwwan afoolaa keessaa sochiin/dalagaan/isa tokkoodha. Asirratti sochii yeroo jennu midhagina gonfatanii afaan keessaa yemmuu bahan gochaan walsimanii dhihaachuu isaanii agarsisa. Kana ilaalchisee qorattuun afoolaa Ruth Fennegan. (1970:2) akkas jetti, “The significance of performance in oral literature goal beyond more matters of definition for the nature performs impact of particular literary from being exhibited.” Jetti.

Akkuma tuqamuu yaalametti firiwwan afoola kanneen dhiiga,fooniifi lafee qabaatani hiika akka argatan kan godhan sochii ta'uu hubanna.Yaaduma kana wajjin kan wal fakkaatu Ruth Fennegan,(1970:2) "Oral literature is by definition dependent on a performer who formulates it in words on specific occasion.There is no other way in which it can be realized as literary product" jetti. Kunis sochiin tokko dhaggeeffattootaaf akkaatan itti dhihaatu murteessadha. Afoolli yoomessa mataa ofii akka qabu dagachuun hinbarbaachisu.Akkasumas, afoolli yoomessa mataa ofii qaba. Kana yeroo jedhamu, kan hurrubummaa yeroo hojii, lolaa, fuudhaa (cidhaa)fi kan yeroo kamiyyuu dalagamuun danda'uudha. Kanaaf hurrubummaan yeroofi iddoo itti hurrubamu akka qabu beekuun barbaachisaadha.

Walitti dhufeenya hariiroo hawaasaa keessatti wantootni heddu akka nama qunnaman beekkamaadha. Kunis gammachuu ykn gadda ta'uu ni danda'an. Kanarratti hundaa'uun yeroo sochiin dhihaatu iddoofi yeroorratti adda adda ta'uu ni danda'a. Fakkeenyaaf kan mana cidhaa, mana daboo,mana araaraa, boo'ichaa keessatti hurrubummaan akkaataa itti dhihaatu yeroofi haala isaa irratti hundaa'a. Kanaaf namoonni hurrubummaa irratti hirmaatan haalli ittiin dhiheessan garaagarummaa akka qabu beekuun barbaachisaadha. Akkasumas dandeettiin dhiheessaa, akkaataan sagalee ittiin jijjiiraniifi sochii taasisuun garaagarummaa uumuu ni danda'a. Kana malees garaagarummaan saalaafi urmiin jiraachuun isaa beekuun barbaachisaadha. Ijoolleefi jaarsoliin wal qixa hin hurruban. Kana jechuun bilchina sammuu, duudhaa, safuu, maalummaa hawaasaa eeganii hurruburratti namoonni urmiin bilchaatan ijoollee ni caalu. Kanaaf garaagarummaan gara kanaanis ni uumama.

2.4.2 Hirmaattota/Dhaggeeffattoota/Qabaachuu

Afoolli kanneen gamtaa barbaadan nijira. Kanneen keessaa kan gamtaa barbaadan sirba, geerrarsa, mirrigsafii kkf fa'a maqaa dhahuun ni danda'ama. Afoola keessatti immoo hirmaattotni bakka hin jirretti sochiin hin mi'aawu. Kanaaf afoola sochii barbaachisan keessatti hirmaattonni lubbuu itti horu. Gaheen hirmaattotaa yoo dogongore sirreessuu,

yoo dadhabe harkaa fuudhuun afuura fudhachiisuun finiinsu. Ruth Finnegan(1970), akkas jechuun ibsiti,“A further essential is the audience which is not the care with written forms, is often directly involved in actualization and creation of place of oral literature. According to genre and personality the artist may be respective”. Akkuma armaan olitti tuqamuuf yaalametti dubbistootni hojii ogbarruu dubbisan irraatti yoo hundaa’an, Hirmaattotni afoolaa kanneenirraa adda. Dubbisaan kitaaba ogbarruu tokko qaaman osoo hin socho’in, sagalee osoo hin dhageechisin kophaa isaa dubbisuu ni danda’a. Barreessicha harkaa fuudhee wanti inni itti dabaluu hin jiru. Tarii qeequu ni danda’a. Garuu hirmaattotni afoolaa yeroo hedduu gamtaan irratti hirmaatu. Dhiheessan (dalagaan) yoo dhiheessu jalaa qabu, iddoo dogongore ni sirreessu, yoo irraanfate ni yaadachiisu, yoo dadhabe harkaa fuudhudhaan ni miidhagsu/ni hoo’isu/. Hirmaattotnis akkuma dalagaa yeroo irraa qooda fudhatan ni jira.

Finnegan (1977:216) akkas jetti, “In most performances of oral literature, however, an audience is involved. Some times the audience is really part of the performance itself, as in songs for oral singing, or is so at times, as when a lead singer performs partly as leader in joint singing with the audience.”

Akkuma waraabbii kanarraa hubachuun danda’amutti waytii tokko tokkos dhaggeeffataan akka dalagaatti yookiin raawwataatti gahee dalagaa ni baha. Dalagaa keessatti raawwataan dhaggeeffataa, dhaggeeffataan raawwataa ta’uu ibsa. Dalagaa keessatti qooda fudhattootni akka qaama biroo osoo hin taane akka qaama ofiitti fudhachuun keessatti hirmaachuu, dhaggeeffachuu, jajjabeessuun, irraa fuudhuun jechuun akka keessatti qooda fudhatan beekuun barbaachisaadha.

Haaluma kanarraa ka’uudhaan mirriysis amala afoolaa kana faana bu’uudhan ni gaggeeffama. Kanaaf mirrigni akkaataa itti jalqabamuufi itti xummuramu qaba. Haalli itti jalqabamuufi itti xummuramu haala ummata keessa jiru wajjiin deema. Kunis aadaa ummatichaa hordofuun kan gaggeeffamuu ta’a.

2.4.3 Abbummaa Gamtaa Qabaachuu

Afoolli hojii kalaqa dhala namaa akkuma ta'e, wanti adda godhu garuu abbaa dhuunfaa dhabuu isaati. Wasanee (2001:170), "afoolli kan ummataa waan ta'eef sababuma kanaan amala ummatummaa qaba." jedha. Namni abalu jedhamu bara akkanaa iddoo akkanaatti uume jechuun rakkisaadha. Kana jechuun akka ogbarruutti barreessaa dhuunfaa akka hin qabne hubachiisa. Adeemsa jireenyaa keessatti nama tokko ykn garee irraa madduu ni danda'a. Haata'u malee seenaan barreeffamaa osoo hin jalqabin dura dhalli namaa jireenya gamtaa uumee jiraachuu erga jalqabee kaasee itti fayyadamaa dhufeera. Afoola kanas dabareen walirraa fuudhee itti fayyadamaa waan dhufeef abbaan dhuunfaa kana jechuun rakkisaadha. Kanaaf abbaan afoola mirrigaas seenaa afoolaa wajjin waan wal qabatuuf, abbummaan hawaasuma harargee ta'uu hubachuun barbaachisaadha.

2.4.4 Jijjiiramummaa Qabaachuu

Afoolli amala jijjiiramummaa qaba. Kana jechuun afoolli tokko afaaniin dhalootarraa dhalootatti kan darbuudha. Yeroo darbu kana namoonni dabarsan akka isaanitti tolutti itti dabaluun ykn irraa hir'isuun bifa adda addaan dabarsu. Bifa kanaan yeroo darbu immoo jijjiiramaa deema. Jijjiirama afoolaa ilaalchisuun Finnegan (1976) jetti, "There are the cases when the performer introduces variation on older pieces of even totally new forms in terms of the detailed wording the structure or the content." Wanti yaada kanarraa hubannu dalagaan afoola tokkoo jijjiirama afoolaa keessatti gahee akka qabu ibsa. Jijjiiramni inni fiduu danda'us afoola sana hanga tokko bifa jecha sanaa, qabiyyeefi caasaa isaa akka jijjiiruu danda'uudha.

Walumaagalatti amaloonni afoolaa kun yaa'a qabiyyee bifa miidhagaa ta'een gocha isaa keessatti calaqqisiisudha. Qabiyyeen afoolaa kunis dhugaa miira keenyaa galmeeffatee ifa baasudhaaf cimina dhangala'a aartii qabuun dhihaata. Kunis bifa isaa eeggatee, sagalee qooqa keessaa bahuufi sochii qaamatiin deeggaramee al tokkoon dhaggeeffatoota hedduu dhihaata. Jijjiirama yaadaafi qalbii agarsiisuus danda'a.

2.5 Faayidaa Afoolaa

Afoolli akkuma kalaqa dhala namaa ta'e, faayidaa adda addaa hawaasaaf ni kenna. Bukenya (1994:85) akkas jedha, "oral literature impacts to the growing person usefulcognitive, informative and affective skill which enable the person to life and to be useful member of a society." jechuun ibsa. Akka yaada isaatti afoolli namni tokko mallattoo nuffii tokko osoo hin dhageechisin hawaasa irraa akka baratuufi sammuu isaa akka gabbifatu isa taasisa. Gabbinni sammuu kun miseensi hawaasaa naannoo isaa akka beekuufi walitti dhufeenya gaarii akka qabaatu, sadarkaa waa hubachuu guddisuu irratti gahee guddaa qaba.

Hinseenee (2010:3) faayidaa afoolaa yeroo ibsu, "afoolli ijoolleef barumsaafi beekumsa afaaniif bu'aa guddaa kenna. Naannoo barsiisa, dandeettii waa qabachuu ni guddisa, seeraafi miidhagina afaanii ni barsiisa." Kun kan agarsiisu afoolarraa ijoolleen beekumsa adda addaafi bilchina sammuu akka argatan godha. Kanamalees Fiqadee(1991), Getaachoo(2005), Misgaanuu(2011), Jaarraa W.B fi W.B Yaadaatee fi Adunyaa(2014) akka ibsanitti faayidaa afoolaa bakka adda addaatti qoodanii jiru.

2.5.1 Ibsuu

Faayidaa afoolaa keessaa tokko ibsuudha. Kana jechuun afoolli haala yeroo ni ibsa, ta'iinsotas ni kuusa. Addunyaa(2014) akkas jedha, "hawaasni yeroo hundaa haala tokko keessa hin jiraatu. Kana jechuun hawaasnifi haalli isaa jijjiiramaa waan ta'efi. Jijjiiramni kunis kan diinadgee, hawaasaa amantii, siyaasaafi aadaa bu'uureffateedha." Kallattiinis ta'ee, alkallattiin jijjiirama dirre hojiiwwan kunneen keessatti taasifamu, bu'aa ba'ii hawaasaafi milkaa'ina isaa kuusee kan tursu afoola. Kuusaa afoolaa qofa osoo hin taane yeroo tokkotti haala hawaasni keessa tures ni ibsa.

Kana ilaalchisuun mirriysa waa'ee calii calaqqooratti ta'e tokko akka fakkeeniyatti haa ilaallu

Jechuun mirriysuun waa'ee namoota isaan miidhanii ibsu. Kanaaf immoo lammii foon isaanii ciran kana mana jala akka isaan jiruu ibsa.

Dirribbaa(1999), “hawaasni tokko madda dhaloota isaa ykn haala ittiin wal hore,hacuuccaa irra gahaa ture, qunnamtii ummata biroo waliin qabu hunda ittiin ibsata.” Jedha.

2.5.2 Afoolli ni barsiisa

Hawaasni aadaa isaa faana bu'uudhaan ittiin wal barsiisa. Amala yaraan hawaasicha keessaa akka dhabamuufi inni gaariin akka dagaagu yeroodhaa yerootti, sadarkaa sadarkaatti barumsa duudhaa isaarraa madde kenna. Adeemsa kana keessatti seenaa, amantii, duudhaa, safuu hawaasaa kan dhaloota haaraadhaa dabarsuudha (Getaachoo, 2005).

2.5.3 Afoolli Miliquuf ni Fayyada.

Afoolli rakkoo tokko jalaa miliksuuf danda'a. Afoola tokko anatu baase jedhee namni dhuunfaan afoolatti waamamuurra kan dheessuufi kan ummataati kan jedhuuf keessaa tokko qabanni isa kanaadha. Namni kamiiyyuu haala keessa jiruun wal cinaa qabee afoola tokkotti dhimma bahuu danda'a. Kan hawaasaa waan ta'eef ittis hin gaafatamu. Kana malees jireenya guyya guyyaan jiru keessatti rakkoon nama muudachuu danda'a. Rakkoo kanas gara afoolatti debisuun jalaa miliquuf itti gargaaramu. (Addunyaa,2014 fi Misgaanuu,2011).

2.5.4 Too'achuu

Hawaasni afoolatti fayyadamuun naannoo isaanii akka too'atan ni godhu. Kana malees ijoolleen isaanii akka amala qabeessummaa qabatanii guddatan ittiin godhu. Namoota naamusa gaarii hin qabne ittiin arrabsaa, abaaraa too'atu. Warra naamusa gaarii qaban eebbisaa, dinqisiifachaa ittiin ijoollee ofii too'atu. Kanneen hojii hanna, saamichaafi kkf wantoota amaloota gaarii hin taane ittiin too'achuuf itti gargaaramu (Fiqaadee,1991).

Walumaa galatti faayidaa afoolaailalchisee kanneen armaan olii haa ka'an malee, gahee bashannansiisuu, onnachiisuu, siyaasa lallabuufa'arrattis qoonni afoolli qabu daangaa hin qabu.

2.6 Sakatta'a Barruu Wal fakkii

Mirriysa ilaalchisee qorannoon kallattiin godhame dhabamullee, gama garee qormaata Afaan Oromootiin taasifameefi kana malees moggaasaan adda addummaa haa qabaatanillee, afoola godinaalee adda addaa keessatti jiru irratti qorannoon godhameera. Isaan kanneen keessaa kan mata duree kana waliin walitti dhufeenya qabaniifi qorannoo kanaaf bu'uura kan ta'an tokko tokkotu akka fakkeenyaatti kutaa kana jalatti ilaallama.

Qorannoo mirriysarratti godhame keessaa tokko 'Garee Qormaata Afaan Oromootiin' Warguufi kanneen biroo, (2004), Waajjira Aadaafi Turizimiin kan godhameedha. Kunis maalummaa mirriysaarrattiifi qabiyyee mirriysaa addaan qoqqooduun kan godhameedha. Akkasumas haala jiruufi jireenya ummata Oromoo ilaachisuun quuqqaa, heera gorsa, lammii faarsuu, dubartii faarsuu, gowwaa arrabsuu, luynaafi goota walbira qabuun arrabsuufi jejuun ibsamee jira. Akkasumas seenaa calii calanqoo ilaalchisuun gocha gara jabummaafi duguuggaa lammii nagaarratti godhame bifa kamiin akka afoola mirriysaan darbu keessatti hammatamee kan jiruudha.

Wal fakkeenya qorannoo qorataa kanaafi garee qormaata afaanii qabiyyee mirriysa irratti kan xiyyeeffatuufi maalummaa isaa kan gadi fageenyaan ilaallateedha. Kana malees naannoo qorataan irratti gaggeesse kana keessaa odeeffannoo kan fudhateedha.

Addaa addummaan qorannoo garee kanaafi kan qorataa wantoota ykn meeshaa mirriysaa barbaachisan irratti ni jira. Kana malees meeshaan kun mirriysa keessatti tajaajjilli ykn faayidaan isa maal akka ta'e qorannoo koo kana keessatti ibsamee jira. Hiikni isaas itti kennamee jira.

Kana malees namoota mirriysa keessatti qooda fudhatan kana keessatti kan hammataman yoo ta'uu, kan garee qormaataa keessatti maqaanuu hin dhahamne. Gaheen ykn qooda namoonni kunniin mirriysa keessatti qabanis hammatamanii bal'inaan kan ibsamaniidha.

Itti dabaluuniis ulaagaa qorannoon guutumatti kan eegge hojjetamee miti. Kana jechuun boqonnoota jiran keessaa boqonnaa jalqaarratti ka'umsaafi hanqinoonni kan hin dabalamneefi boqonnaan lamaafi sadi guutumatti kana keessatti hin ibsamne.

Dirribaafi kanneen biroo, (1999), mata duree qabiyyee mirriysaa jedhu jiildii saddeeffarratti godhameedha. Qorannoon kunis aadaa, afaaniifi seenaa ummata Oromoo yeroo dheeradhaaf ukkaamamee ture kana qorachuun hawaasaan wal barsiisuudhaaf kan godhameedha. Kunis qabiyyee mirriysaa addaan qoqqooduun qoratee jira. Bifa ifaa ta'een qaaceffamee jira. Kana malees ergaa dhokataa hawaasicha keessatti itti tajaajilaman ifa godhee qaaceffamee sakatta'ee jira.

Wal fakkeenyi qorannoo qorataafi kan Dirribaa ulaagaa mirriysaarratti tokkummaa qaba. Kunis mirriysa keessatti akka gosti tokko akka walitti mirriyne ibsee jira. Kana malees ijoolleen akka namoota urmiin isaan caalaan waliin akka hin mirriysineerratti tokko.

Garaagarummaan qorannoo kana jidduu jiru immoo akkuma warra kaanii Dirribaani mallattoollee mirriysaaf barbaachisan hin hammachiifne. Kana malees gahee dubartoonni mirriysa keessatti qaban hin tuqamne. Kanaaf kanneenirratti addaa addummaa ni qabu

Tasfaayee (2013), digirii lammaffaa guuttachuuf mata duree “Qaaccessa akaakuufi qabiyyee geerrarsa haala Godina Wallaggaa Bahaa aanaa limmuu” jedhu qorannoon gaggeeffamee jira. Kunis gosootuma afoolaa keessaa geerrarsarratti kan hojjetame yoo ta'u, moggaasa maqaan addaa addummaa qaba malee ergaan isanii tokkuma. Kan harargeetti mirriysa jedhamu, Wallaggattin immoo geerrarsa jedhamuun haa moggaafamu malee tokkummaa qaba.

Walitti dhufeenyi kan qorataafi kan Tasfaayee jidduu jiru afoola ta'uu isaati. Kana malees qabiyyeen qoqqoodamuun wal fakkeenya isaanii cimsee jira. Garuu addaa addummaan moggaasafi maqaa isaati. Kana malees mirriysi seenaa calaqqoollee kan hammatu yoota'u, geerrarsi immoo kan calaqqoo kan hammatee miti.

Tigisti (2005), digirii lammaffaa guutachuuf mata duree “Qaaccessa qabiyyee afwalaloo Oromoo waltajjii hawaasummaa haala afwalaloo salaalee” jedhu irratti kan hojjetameedha. Kunis gosoota afoolaa keessaa tokko kan ta'e afwalaloo salaalee haala kamiin akka waldeeggaruun waltajjii hawwaasummaarratti godhamu ibsamee jira. Kana malees amala afoolaa of keessaa qabaachuun isaa walitti dhiheenya qabaachuu afoola Oromoo ibsa.

Tokkummaan qorannoo Tigistiifi kan qorataa gosoota afoolaa ta'uu isaati. Kana malees amala afoolaa qabaachuun isaanii tokko isaan taasisa.

Adda addummaan isaan gidduu jiru immoo kan qorataa qabiyyee mirriysa Harargeerratti kan dhihaatu yoo ta'u, kan ishee immoo kan Salaalerratti kan gaggeeffameedha. Kanamalees meeshaalee aadaa mirriysaaf barbaachisan kan hammate yoo ta'u, kan qorattuu keessatti hin hammachiifamne.

Deebisaa (2015), qorannoo digirii lammaffaa guutachuuf mataduree “Xiinxala caasaa, Bifiyyeefi qabiyyee walaloo geerrarsa ajjeesaa Aanaa Miidaa qanyii” irratti godhameedha. Kana keessatti qoratichi geerrarsa ajjeesaa akkaataa bifiyyeefi qabiyyee addaan qoodee ibsee jira. Kana malees adeemsafi iddoo akkamiitti akka itti fayyadaman ibsee jira. Yaa'a walaloo geerrarsaas haalaan kan qaaccessa fi akkataa itti barsiifamuu qabus gadi fageenyaan kan xiinxalameedha. Ajjeessaan yeroo ajjeessuu deemuufi deebi'u akkaataa kamiin akka geerrarrus ibsee jira.

Walitti dhufeenyi kan qorataafi kan Debisaa afoolaa ta'uufi akkataa itti wal jalaa qaban wal isaan fakkeesa. Kana malees afoolli gamtaa waan barbaaduuf qooda gamtummaan keessatti qabu ibsee jira.

Gama biraan immoo gootummaa ummata keenyaa ibsuurratti walitti dhufeenya qaba. Ummanni Oromoo bu'uurumarraa'uu sodaa akka qabneefi kan diinaa hin jilbiiffanne ta'uu lamaan keessattuu ibsamee jira.

Garaagarummaan qorannoo qorataafi kan Deebisaa gidduu jiru caasaafi bifiyyee irratti xiyeeffate kan gaggeeffmeedha. Kana jechuun kan Deebisaa caasaafi bifiyyee kan qabu yoo ta'u, kan qorataa immoo namoota qooda keessatti fudhataniifi meeshaalee aadaa hiika isaanii waliin kan ibsuudha. Kana malees qorataan mirriysa Harargeerratti kan xiyeeffatu yoo ta'u, qoratichi garuu geerrarsa ajjeesaa shawaa lixaarratti xiyeeffate.

Walumaa galatti barreeffamni wal fakkii kun moggaasaan garaa gara haat'an malee godinaalee Oromiyaa keessatti kaayyoo wal fakkaataaf kan itti gargaaramaniidha. Akkasumas seenaa, duudhaa, gootummaa, kabaja ummanni Oromoo qabu irratti kan dhalata qubee barsiisudha. Kanaaf qorannoon barruulee wal fakkii kunis aadaa ummanni keenya qaban kan godinaalee adda addaa akka walirraa qooddataniif kan karaa banuudha.

BOQONNAA SADI: MALA QORANNOO

3.1 Mala Qorannoo

Matadureen kun tooftaalee qorannichaafi wantootni mala qorannichaa waliin wal qabatan kanneen akka saxaxaa, madda odeeffannoo, iddattoo, meeshaa odeeffannoon ittiin funaannaman, mala odeeffannoon ittiin qaacceffamuufi adeemsa qorannoo kan of jalatti hammatuudha. Tokkoon tokkoo haala armaan oliitti tuqame kan qorataan ibsee jira.

Akkuma qorannoo kanarraa hubachuun danda’amutti mata duree qaaccessa qabiyyee mirriysaa kan jedhu irratti kan xiyyeeffatu yoo ta’u, afoolli kun immoo hawaasa kana keessatti gahee maalii akka qabufi qabiyyeen isaa maalirratti akka xiyyeeffatu adda baasuuf kan gargaarudha. Ragaa argachuuf immoo sirnicharratti argamanii raga ilaaluufi daawwachuun namoota mirriysarratti hubannoo gadi fagoo qaban gaafachuun qorachuun barbaachisaadha. Dhimmoota akkanaa qorachuuf ammo mala qorannoo qulqulleeffataatti gargaaramuun gaariidha.

Dastaa (2002) “qorannoo aadaa hawaasaa waliin wal qabatu gaggeessuf qorannoo qulqulleeffataatti gargaaramuudha.” Jedha. Qorannoo akkanaa kanaaf odeeffannoo argachuuf daawwannaa, afgaaffiifi marii gareetin kallattiidhaan hawaasa keessa galuun kan funaannamuudha. Kana malees qorannoo aadaa hawaasichaa irratti gaggeeffamu keessatti waa’ee aadaa hawaasichaa qorachuu irra darbee, hawaasicharraas akka barannu nu gargaara.

Qorannoon gaggeeffamu kun aadaa afoola hawaasaa wajjin kan wal qabatuudha. Kunis haala jiruufi jireenya hawaasichaa wajjin waan wal qabatuuf qorataan ragaalee bifa adda addaan funaannachuun ni danda’a. kunis duudha, aadaa hawaasichaa waan ibsuuf daawwachuun, gaafachuun, yaadannoo adda addaa qabachuun, raga waraabbachuun qorataan raga funaannachuu ni danda’a. Ragaa bifa kanaan walitti qabamees qorataan gadi fageenyaan xiinxalee tokkoo tokkoon adda baaseera.

3.2 Saxaxa Qorannoo

Qorannoon kun afoola hawaasaa irratti kan xiyeeffatu yoo ta'u, mala akkamtaa kan gaggeeffameedha. Kunis afoolli bifa akkamtaa malee, kan hammamtaan agarsiifamu waan hin taaneef mala akkamtaatti kan dhimma itti bahameedha. Qorataan odeeffannoo waa'ee hawaasichaa ilaallatan ykn taatewwan isaanii isaanii ilaallatan kan mala akkamtaatti fayyadamuun kan gaggeeffameedha. Kuni immoo gaaffiwwan murteessoo kanneen akka ka'umsaafi kaayyoo qorannichaaf deebi kenna jedhee kan qorataan itti amanee itti dhimma baheedha.

3.3 Madda odeeffannoo

Qorannoo kana gaggeessuf maddi odeeffannoo barbaachisaadha. Madda odeeffannoo ta'anii kanneen keessatti hirmaatan maanguddoo waa'ee mirriysaa gadi fageenyaan beekaniifi namoota keessatti hirmaataa turaniifi kanneen qooda keessaa qabaniidha. Kanaaf namoonni kun madda odeeffannoo ta'anii qooda ofii mata duree kanarratti bahanii jiru.

3.4 Iddattoo

Qorannoo keessatti iddattoo filachuun barbaachisaadha. Iddattoon filatamus bakka tokko qofatti osoo hin taane sadarkaa adda addaatti yoo ilaallame filatama. Flick (2002:61) yoo ibsu,

The issue of sampling emerges at different points in the research process. An interview study is connected to the decision about which persons to interview (case sampling)...Furthermore, it emerges with the decision about which of the interviews should be further treated i.e. transcribed and interpreted (material sampling). Finally, it arises when presenting the findings; which cases or parts of texts are best used to demonstrate the finding (presentation sampling).

Akka yaada kanaatti qorannoon tokko yeroo gaggeeffamu iddattoon namoota afgaaffiif dhihaatan ittiin filachuuf qofa kan itti fayyadamnu osoo hin taane bakka sadditti itti gargaaramna. Jalqaba namoota odeeffannoo kennuu danda'antu filatama, Kanaan booda wayta odeeffannoo funaannamee hiikamuufi qaacceffamu itti fayyadamna. Ragaan

qaacceffame bu'aan qorannoo erga beekkamee booda qorannicha qaama dhimmi ilaaluuf dhiheessuuf kamtu akka dhihaatu kan ittiin filatamuudha.

Qorataan iddattoo yeroo filatu mala miti carraatti dhimma itti baheera. Malli kun odeeffannoo kennitootni kan filataman carraadhanii miti. William (2006:76) yoo ibsu, "Non probability techniques cannot be used to make generalizations about the whole population" jedha.

Iddattoon tooftaa kanaan filatame waa'ee hawaasicha sanaa guutummaatti bakka bu'a. Kanarraa ka'uudhaan iddattoo filachuun kan barbaachiseef immoo yeroo, baasii/ baasii baajataa/, humna namaa qusachiisuuf jecha. Kanaaf namni qorannoo gaggeessu tokko iddattoo filachuuf mala adda addaatti fayyadamuu danda'a. Malleen kunis qoratichaan akkaataa waliin deemuu danda'aniin ilaallamanii kan filatamaniidha. Malli qorataan iddattoo filachuuf kan qorataan dhimma itti bahe mala darbaa dabarsaa ykn eerummaadha.

Qorataan odeeffannoo funaannachuuf iddattoo darbaa dabarsaatti dhimma itti bahee jira. Densombe (2007:17) iddatticha akkanatti ibsa, "With snowballing, the sample emerges through a process of reference from one person to the next" jedha. Kunis iddattoon darbaa dabarsaa kun namootarraa odeeffannoo fudhachuun kan biroo biras akka gahamuuf tajaajila.

Kanaafuu malli kun namoota qoratichaaf odeeffannoo barbaachisaa kennan iyyaafachuun funaannachaa, namichi odeeffannoo kennes kan biraa akka eeru taasisuudha. Malli kun immoo caalatti kan filatameef qorataan naannicha gadi fageenyaan waan hin beeknef namoota waa'ee qabiyyee mirriysaa irratti hubannoo cimaa qaban argachuuf jecha itti gargaaramee jira. Kanaaf qorataa biratti mala filatamaa ta'ee argamuun filatame.

Kanarraa ka'uudhaan qorataan namoota aanaa sanaa keessa jiraatan mararraa odeeffannoo funaanuufi qaaccessuun yeroofi hanqina maallaqaarraa kan ka'e ulfaataa

waan ta'eef mala darbaa dabarsaa/eeruu/ kanatti gargaaramee iddattoo jaarsota jaaran ja'aa/6/ fi namoota waa'ee mirriysaa sirritti beekaniifi mirriysuu danda'an shan/5/ fudhachuun qorannoon gaggeeffamee jira. Iddattoon argame kunis mala darbaa dabarsaan kan argameedha.

3.5 Meeshalee Funaansa Odeeffannoo

Qorannoo haqa qabeessa dhugaa hawaasa tokko keessa jiru bira gahuuf tooftaa ykn mala funaansa ragalee adda addaatti gargaaramuu danda'eera. Ragaalee kanneen funaannachuudhaaf qorataan teephii, kaameraa, viidiyoofi yaadannoo dirreerraa fayyadamuun odeeffannoo funaannachuu danda'ee jira. Qorannoon akkanaa kuni immoo daawwannaa, afgaaffiifi marii gareen qorannoo gaggeessuun danda'ameera.

Qorataan qorannoo qulqulleffataa fayyadamuuf haala adda addaatin waan ilaaluuf malaawwan ragaaleen ittiin funaannaman muraasatti dhimma bahuu danda'eera. Kanarraa ka'uudhaan qorataan odeeffannoo afgaaffiifi daawwannaan kallattiidhaan hawaasa keessa seenudhaan odeeffannoo walitti qabatee jira. Mala odeeffannoo funaanuf qorataan itti fayyadame kanneen armaan gadiiti.

3.5.1 Afgaaffii

Meeshaa odeeffannoon ittiin funaanname keessaa tokko afgaaffidha. Afgaaffiin qorannoo kana wajjin waan baay'ee barbaachisaa ta'ee argameef qorataan itti fayyadameera. Punch(1998), yoo ibsu “ the interview is one of the main data collection tools in qualitative research. It is a very good way of assessing people's perceptions ” jedha. Akka yaada kanarra hubachuun danda'amutti afgaaffiin qorannoo akkamtaa keessatti meeshaa funaansa ragaa murteessaa ta'uu ibsa. Malli kunis mala qorataan odeeffannoo kennitootan fuula fuulatti wal arguun odeeffannoo qorannoo isaatif barbaadu afaanin gaafachuun funaannatuudha. Malli kun immoo namoonni waa'ee hiika mirriysaarratti wal qixa waan hin beeknef malli odeeffannoon ittiin funaannamu kun caalatti filatamaa ta'ee argamee jira. Gama biraan ammoo odeeffannoo kennitootni dandeettii dubbisuu

waan hin gaafanneef bifa salphaa ta'een yaada mirriysarratti kennuu ni danda'u. Kanaaf malli kun afaanin waan deebisaniif, odeeffannoo kennitootafis mala salphaa ta'ee argamee jira.

Qorataan afgaaffii qindaa'e muraasa qopheeffachuun gara raga funaanutti erga deemamee booda odeeffannoo barbaachisaa ta'e akka kennaniif jecha gaaffiilee deebii qorannoo kanaa oolan qopheeffachuun odeeffannoo kennitoota gaaffachuu danda'eera. Haaluma kanaan wantoota odeeffannoo kennitootni beekan, waan duraan irratti hirmaatan /hirmaachaa jiran/, waan ijaan argan gadi fageenyan akka ibsan karaa banaaf. Goldstein(1964:104) afgaaffii ilaalchisee akkanatti ibsa, " Interviewed may include information on what the informant knows, believes, expects, feels, wants, does or has done, or which explains, or gives reasons for any preceding" jedha. Akka yaada haayyuu kanaatti odeeffannoon afgaaffii irraa argamu namni odeeffannoo kennu waan beeku, waan itti amanu, waan nita'a jedhee yaadu, waan itti dhagahamu, waan barbaadu/fedhu/, waan amma hojjetu, ykn hojjetee darbe, waan sababa isaa waliin ibsuu danda'u, kan nama birootif ittiin dabarsuudha.

Qorataanis kanumarraa ka'uudhaan gaaffilee biroo gaafachuudhaan yaada dabalataa argatee jira. Kunis haala namoota kanarraa ka'uudhaan gaaffilee jalqabaa qopheeffate fooyyeffachuudhaan, gaaffilee battalaa itti dabalachuudhaan, yaada biroo kakaasudhaan wantoota argachuu qaban hunda argatee yaada funaannateera. Malli gaaffii jalqabaarratti hundaa'anii gaaffii biroo kaasuun kun qorannoo akkanaatif mala filatamaadha.

Qorataanis odeeffannoo funaannachuuf jalqaba gaaffii qorannoo isaatiif deebii naaf kenna jedhee yaade gaaffilee kudha tokko/11/ qopheeffate. Gaaffileen qophaa'an kunis kaayyoo qorannichaa galmaan naaf gahan jedhee erga yaadee booda qorataan bakka namoota iddattoof filataman deeme. Erga achi gahee booda namoota iddattoof filataman san mala darbaa dabarsaan mana isaanirra deemun odeeffannoo funaannatee jira. Yeroo

isaan odeeffannoo kennan kanneen barreeffaman jalaa barreessafi kan waraabaman jalaa waraabaa walitti qabate.

Kana booda mala darbaa dabarsaan namoota garee walitti qabamanii jiran bira deemuun odeeffannoo funaanname kana mirkaneeffachuuf gochaafi jechaan akka jedhan qorataan jechisiisee jira. Kunis viidiyoon waraabamee jira. Odeeffannoon kunis odeeffannoo jalqaba argameen walbira qabamuun mirkaneeffamee jira.

3.5.2 Daawwannaa

Meeshaalee funaansa ragaalee keessatti qoratichi daawwannaa fayyadamee jira. Wanti daawwannaa kanatti dhimma bahameefis yeroo namoonni Aanaa Baddannoo wal faana bahanii mirriysa mirriguun guuza (daboo), daraashii (hojii qonnaa) wal gargaaranii hojjetan irratti qaaman keessatti hirmaatee jira. Kunis qoratichi qorannoo isaa dhuga qabeessa /haqummaa/ isaa cimsuufi aadaa hawaasichaa keessatti mirriysi haala kamiin akka mirrigamu adda baafateera.

Daawwannaan kunis kan barbaachiseef wantoota afgaaffiin bira gahuun hin danda'amnefi mirkaneeffannaa afgaaffiif jecha dhimma itti bahame. Qoratichis yeroo daawwannaa isaa gaggeessu meeshaalee viidiyoo waraabufi gaaffii bifa cheekliistin qopheeffachuun qorannoo isaa gaggeessee jira. Kunis seera mirriysaa, namoota keessatti hirmaatan, meeshaa qabatanii irratti hirmaatan, yoomessafi qabiyyee maalirratti akka mirriysamu 22/8/08 iddoo isaan hojii hojjetan deemuudhaan ittiin mirkaneeffatee jira.

3.5.3 Marii Garee

Qorannoo afoola ummataa ilaallatan irratti godhaman hubachuuf mariin garee barbaachisaadha. Kana jechuun maalummaa hawaasicha sanii gadi fageenyaan beekuuf hawaasicha keessa seenuun marii wajjin hirmaachudha. Kunis aadaa, safuu, duudhaa, hawaasichaa baruuf gargaara. Kanumarraa ka'uudhaan qorataan namoota bakka tokkotti hojii qonnaarratti hirmaatan keessa seenuun marii waa'ee mirriysaarratti taasissee jira.

Marii kanarraayis kaayyoo qorannichaa kan dhugoomsuu danda'an adda baafatee jira. Kanneen kaayyoo kana dhugoomsanis seera mirriysi itti mirrigamu, gahee meeshaa aadaa, qooda fudhattoota, qabiyyeefi kanneen biroo irraa hubachuun danda'ameera. Namoonni marii kanarratti hirmaatanii qooda fudhatan waa'ee mirriysaa kan gadi fageenyan beekaniifi keessatti qooda fudhatanii guddataniidha. Mariin kunis kan gaggeeffame guyyaa isaan wadaaja ta'an 29/9/ 08 titti qorataan keessatti hirmaachuun keessaa qooda fudhatee jira.

3.6 Muuxannoo Dirree

Muuxannoo dirree kana keessatti qorataan tokko iddoo qorannicha itti adeemsisu dhaquudhaan qorannoo kan gaggeessudha. Adeemsi kunis namoota, fakkii, hambaa, aadaa hawaasichaafi kkf bira dhaquudhaan raga qabatamaan barbaachisan walitti qabachuuf barbachisa. Haaluma kanaan qoratichis namoota mirriysarratti hubannoo qaban bira dhaquudhaan maqaafi hojii isaa itti himachuun kaayyoo deemuuf ibsuun waan barbaaduufi sababa barbaadeef ibsuun erga isaan yaada qorataa hubatanii booda akka isaan ayyamamaa ta'an adda baafachuun qorannoo isaa hojjataa tureera. Hojiiwwan dirree kanarratti ragaawwan waraabbaman ilaaluun kan barreeffamatti jijjiramuu malu gara barreeffamaatti jijjiiruun walitti qindeessee jira.

3.6.1 Naamusa Dirree

Qorannoo tokko gaggeessuufi milkeessuuf haalli walitti dhufeenya qorataan hawaasa waliin godhu murteessadha. Naamusa kanarrattis hawaasa sana bira turuun, yaada isaanii baruufi akka hawaasichaatti jiraachuun barbaachisaadha. Haaluma kanaan qorataan akkaataa uffannaa, nyaataa, amantii isaanii kabajuudhaan odeeffannoo kennitoota waliin walii galuun hojjechaa tureera. Akkasumas qorataan qorannoo isaa milkeessuuf odeeffannoo kennitoonni waan isaan hojjetan hunda keessatti hirmaachuun hojjechaa tureera.

3.7 Mala Qaaccessa Ragaawwanii

Qorannoo kana keessatti qorataan maloota jiran keessaa mala hiikatti gargaarameera. Kunis odeeffannoowwan daawwannaa, afgaaffiifi marii gareetiin argaman gadi fageenyaan xiinxalamanii hiikni itti kennameera. Qorataaniis mala kanatti gargaaramee odeeffannoowwan walitti qabame qaacceffameera. Ragaalee qorataan qorannoo kanaaf walitti qabate tooftaalee garagaraatiin qaacceffamee jira. Tooftaaleen kunis qoqqooddiifi irra deddeebidhaan kan dhihaatedha.

Odeeffannoon qorannoo kanaaf barbaachisu erga funaannamee boodas bakka adda addaatti qoqqoodamuun ibsameera. Yeroo qoqqoodamus bifa tokko qofaan otoo hintaane bifa garaagaraatiin ilaalamuun qoqqoodame. Odeeffannoowwan afgaaffiifi marii gareetiin funaannaman kunneen akkaataa wal fakkeenya isaaniitiin walitti guuramanii ibsamanii jiru. Ibsi itti kennames haaluma namoonni odeeffannoo kennaniin sababa isaanii waliin taa'ee jira.

Odeeffannoowwan mirriysa hawaasaa ilaalchisanii bakka garagaraatti qoqqoodaman kunis irra deddeebi'amanii qaacceffamanii dhihaatan. Waantootni akka waliigalaatti mirriysa hawaasaa irraatti hojjetamu, wantoota barbaachisan, namoota irratti qooda fudhatan, iddoo akkamiitti akka itti fayyadamaniifi qabiyyee isaa waliin qaacceffamee taa'era.

BOQONNAA AFUR: QAACCESSA ODEEFFANNOO

4 Maalummaa Mirriysaa

Ummanni Oromoo Harargee akkumma ummata naannoo Oromiyaa biroo aadaa, duudhaa, gammachuu, gadda, jaynummaa /gootummaa/, heera ittiin bulmaataafi haala jiruufi jireenyaa afoola ittiin ibsatu qaba. Afoola Oromoo keessaa sirbi isa tokko yoo ta’u, godinaalee adda addaa keessatti haala adda addaan kan dhihaatuufi moggaasa garagaraa kan qabuudha. Qabiyyeen bu’uura isaanii garuu hedduu addaan hin fagaatan. Akka Godina Harargee Bahaatti weedduufi faaruun hedduun kan jiran yoo ta’u, isaan keessaa beekkamoon shaggooyyee, mirriysa, gollollee/sossoba daa’immanii/, daraashii, faaru loonii, haayyoo meettoofi kanneen birootis kaasuun ni danda’ama.

Afoola jiran keeysaa mirriysi isa tokkoodha. ‘Mirriysaaf’ haayyonni afgaaffiin gaafataman yeroo hiika qorataafkennan akkana jechuun deebisan, “mirriysajechuun miira guutuun, ijaa qalbii gama tokkotti deebisanii dhaggeeffachuun ergaa hubachuu” jechuun deebisan. Mirriysi yoomiifi eenyuun akka jalqabames beekkamuu baatuus ammaaf abbaan ummata Harargee akka ta’e beekkamaadha. Mirriysi ummata Harargee biratti beekkamaafi jaalatamaadha. Kana malees yaada bal’aafi bilchaataa kan of keessaa qabu ta’ee, aadaa hawaasichaa calaqqisiisuufis qooda guddaa qaba.

Akkuma hawaasni Oromoo mammaaksan ergaa isaanii dabarsan, ummanni Harargees mirriysaan yaada isaanii dabarfatu. Kana jechuun afoola mirriysaan heeraafi seera, hooda/duudhaa/, muudannoofi muuxannoo, amantii, siyaasaa, diinagdee, olaantummaa sabaa, dubartii, gootaafi luynaa, abshaalaafi gowwaa karaa ittiin waliif dabarsuudha.

4.1 Seera Mirriysaa

Mirriysi seera mataa ofii qaba. Kunis abbumti fedhe akka fedha ofiitti ka’ee mirriysuu hin danda’u. Jalqaba kan eegalu abbootii ceyaa/ maanguddoodhani/ “Boroo abbatu dongorata” akkuma jedhamu, dhimma irratti mirriysamu kana karaa qabsiisu

maanguddoo ceyaa waan ta'aniifidha. Kanaan booda qaamni mirriysuu barbaade karaa maanguddoon agarsiisen mirriysuu ni danda'a.

Seerri mirriysaa inni biroo immoo gosti tokko walitti mirriysuun dhoorkadha. Kana jechuun mirriysa keessatti jechaan wal tuquun waan jiruuf walitti mirriysuun dhoorkadha. Gosti ofii kabajaa waan qabuuf jechoota gosa tuqan kaasuun hin barbaachisu. Kana malees gosa tokko ta'anii yoo walitti mirriysanii wal arrabsan gosti biroo waan isaan jajjuuf jecha walitti hin mirriysan.

Ijoolleen mirriysa gosti irratti wal gaherratti mirriysuun dhoorkadha. Kunis mirriysi bilchina sammuu kan gaafatuufi ergaa gadi fageenyaa waan qabuuf sirritti hubachuurrattii rakkina qabu. Kana malees mirriysa mirrigamuu qabuu fi hin qabne addaan baasanii waan hin beeknef gosa rakkina keessa galchu. Akkasumas gosa ofiis ta'ee, gosa biroos arrabsuu waan danda'aniif ijoolleen akka hin mirriysine dhoorkaman. Garuu ijoolleen mirriysa gosaa hin taane kanneen akka hojii guuzaa, cidhaafi dhaadannoofi sirna hurrubsuurratti hirmaachuu ni danda'u.

Damiinni/abbaan ceyaa/fi ijoolleen walitti hin mirriysan. Kunis akkuma jalqaba ibsamuuf yaalametti ijoolleen hubannoo cimaafi waan jedhamuu maluufi jedhamuu hin malle addaan baasanii beekuurratti rakkina qabu. Mirriysa kan mirriysu maanguddoo gosaa kan mirriysuu danda'u, ceyaa, damiinaafi maanguddoo urmiidhaan wal gitaniidha. Seerri kun immoo afoola biroorraa mirriysa keessatti kan cimuudha. Kunis mirriysa adda godha.

Mirriysi akkaataa ittiin jalqabamuufi ittiin xummuramu qaba. Yeroo jalqaban duursa hirmaattotaaf akka ijaafi qalbiin hordofaniif gorsa kenna. Kunis.....dhagahii dhaggeeffadhu, guurii gurraa guurradhu.... Jechuun akka miira guutuun dhaggeeffataniif gorsa dabarsa. Yeroo xummuramus yaada mirriysaan jedherratti wanta hirmaattotni jedhan dhaggeeffachuuf ergaa gara isaanitti deebisa. Kunis... akkasin jechuu beekaa, waan naan jettuun eegaa /gaala gadoo dheeksanii, mataan kiyya keeksanii/ akka jalloo baaburaa tana galaan waa muraa...jechuun xummura.

Mirriysaa kan baasu nama tokkoon malee gamtaan hin baafamu. Kana jechuun namni mirriysa mirrigu tokko yoo ta'ullee, dabaree dabareen walirraa fuudhuu danda'u. Garuu gamtaan jalaa qabuu/hurrubuu/ ni danda'u. Kana malees gosti tokko mirriysee yoo xummure gosa biroof dabaree waliif eeguun gosa biroof dabarsu. Yeroo mirriysa mirrigan yoo gosti walitti bu'ee mancaa hin kaasan. Sababni isaas mirrigumaan waliif deebisu waan ta'eef gara aadaan dhoorkadha.

4.2 Namoota Mirriysarratti Hirmaatan/Qooda fudhatan/

Mirriysi hirmaattota barbaada. Akkuma hirmaattota barbaadu qaamni hunda hirmaachisuu danda'a. Qaamni hundi mirriysarratti kan hirmaatan yoo ta'an, ijoolleen mirriysa irratti qooda kan fudhatan bifa mirrigaa osoo hin taane, daawwataa ta'uun mirriysarratti qooda ni fudhatu.

Yeroo baay'ee namoonni mirriysarratti hirmaatan haayyota ceyaa addaan galchuu danda'an, dubartoota, gootota, dargaggoota urmiin bilchaatan fa'a.

Suuraa 1: namoota gareen mirriysa

Suuraa 2: namoota qooda keessatti fudhatan

Haayyoonni ceyaa addaan galchuu danda'an /abbootiin damiina/ ta'an gahee guddaa mirriysa keessatti kan taphatan yoo ta'u, dubartootni immoo ililleen namoota mirriysan jajjabeessun onnachiisu. Akka dhiironni jajjabaataniif gahee guddaa mirriysa keessatti taphatu.

Goototni immoo seenaa gootummaa hojjetan kakaasuun gosaafi lammii isaanii faarsuun olantummaa isaanii kan ibsan yoo ta'u, dargaggoonni immoo urmiin isaanii kan

bilchaatan waan ta'eef maanguddootarraa butuudhan hoo'isu. Dargaggoonni Keessatti hirmaachunis muuxannoo akka qoodataniifis ni gargaara.

4.3 Meeshaalee mirriysaa barbaachisanii fi hiika isaa

Oromoon meeshaa aadaa heddu qaba. Kanneen keessaa kan nyaataa, uffataa, lolaa, qonnaa, miidhaginaafi kan biros kaasuun ni danda'ama. Aadaa Harargee keessatti meeshaan aadaa kun akkuma kan naannoo biroo barbaachisaadha. Akkasumas meeshaan yookiin mallattoon aadaa kunis afoolaaf bakka guddaa qaba. Mirriysis meeshaalee aadaa kanneen akka Mancaa ykn Askoottuu ykn Somba baas, Alangaa, Uffata sabboonaa ykn maamudii, Waraana, Gaachana, Filaa /Haandaara/ kkf fa'a itti fayyadamu. Kana malees gahee akkamii akka qabu bifa armaan gadii kanaan ibsamanii jiru.

4.3.1 Alangaa

Alangaan mirriga keessatti gahee guddaa qaba. Kunis kan qabatamu damiina gosaa ykn maanguddoo ceyaa addaan galchaniinidha. Alangaan aadaa hawaasa Oromoo keessattis gahee guddaa qaba. Kunis seera tumuu, seera tumame ittiin mirkaneessufi dursaa gosaa ibsuuf ittiin gargaaramuudha. Mirriysa keessattis qooduma sirna gadaa keessatti qabu kana qaba.

Akkuma maanguddoo odeeffannoon irraa funaannamerraa hubatametti alangaan mirriysa keessatti bakka guddaafi kabaja kan qabuudha. Kabajni alangaa kunis abbootii keenyarraa kan dhaalameefi yeroo tokko tokkos akka miidhaginaatti kan itti fayyadamaniidha. Garuu kaayyoon isaa akka miidhaginaatti itti fayyadamuu osoo hin taane, akkuma uumaa ganamaa sirna eebbaa, seera tumuufi mirkaneessuf, ittiin abaaruu dhimma itti bahu. Alaggaa mirriysa keessatti sirna eebbaa kanneen akka wadaajaa, lolaa, qonnaafi kkf keessatti itti gargaaramu. Kunis eebbi wanta irratti godhame tokkorratti namni akka milkaa'ee badhaadhu kan godhu yoo ta'u, abaarsi immoo faallaa eebbaa ta'ee akka rakkatee baduuf itti gargaaramaniidha. Kana malees akkuma dursa jedhame alangaan seera tumuurratti qooda guddaa qaba. Kanaan alatti alangaan faayidaan guddaan

miirriysarratti qabu, yeroo mirriysaan mirriysu gosa isaa keessaa yoo kan jalaa qabuu dide jiraate ittiin garafuun akka inni of yaadatee jalaa qabu godhu. Kunimmoo gosti sirritti jalaa qabee akka sirritti hurrubsuuf itti gargaaramu.

4.3.2 Mancaa/Askoottuu/Somba baas/:

Mancaan sibiilarraafi muka ejersaarraa kan hojjetamuudha. Mataa gadi deebi'ee kan sibiilarraa kan tolfamuudha. Kanaaf mancaan aadaa Harargee keessatti bakka guddaa qaba. Seenaa boonsaasa qaba. Kana jechuun ummanni Harargee lolas ta'ee duula kam irrattuu mancaatti fayyadamu. Lolarratti ummanni kun gosaan bahuun manca fudhatanii ittiin lolu. Lolarratti yoo nama waraane hanga somba baasutti waan ol hin deebineef somba baasi jedhamu. Askoottuu kan jedhameef mataan isaa yeroo lolaa namatti garagalee waan nama waamu ykn mee natti asiqi jedhu fakkaata. Faayidaan mancaan lola qofaaf osoo hin taane yeroo karaa deeman hiddi yoo nama qabe ittiin ofirraa cira. Muka muruufis ni oola.

Ummanni harargee yoo xiqqaate manca mana keessaa hin dhabani. Kunis lolarratti namni manca mana keessaa hin qabne akka dhiiratti hin ilaallamu. Diinni yoo dhufe mancaan itti duulu. Yoo ari'anis muktiifi hiddi yoo qabe ittiin muruuf itti gargaaramu. Kanaaf faayidaan manca ummata Harargee biratti qabu baay'ee olaanaafi kabajamaadha.

Suuraa 3: mancaa

4.3.3 Waraana:

Aadaa Oromoo keessatti waraanni beekkamaadha. Yeroo kamiyyuu aadaa Oromoo keessatti waraanni hin hafu. Ummata Oromoo Harargee biratti akkuma Oromoota godina biroo biratti beekkamaadha. Waraanni mallattoo gootummaati. Ittiin dhaadatu. Lola calii calaqqoorrattii fakkeenyummaa guddaa qaba. Mirriysa keessattis qooda qaba. Qoonni kunis akkuma barame ittiin dhaaddachuudha. Mirriysaan yeroo dhaadatu waraanaafi meeshaa aadaa kan biroo qabatee dhaadata. Ittiin mirriysa. Kana malees mirriysaan seenaa, duudhaa, gootummaa ummatichaa waraana qabatee muul'isa. Gahee waraanas akkanatti ibsu.

Dhagahii dhaggeeffadhu
guurii gurraa guurradhu
gaafa calii calaqqoo maaluma dhageeysanii
kan lolaaf Oromoo geeysanii
waraanaan itti bobbaatan waay diina keeysanii
jilbiiffachuu diddan garbooffataa keeysanii
seenaa nu dhaalchise waay waraanni keeysanii.

(Maddi afgaaffii maanguddoo 12/6/08 Baddannoo)

Kuni immoo lola calii calanqooratti Oromoon mootummaa garbooffataa wajjin walitti bu'ee ture. Yeroo sana Ummann Oromoo Harargee garbooffataa kana jibbuun waanuma manaa qabaniin itti duulan. Wanta manaa qaban keessa waraanni tokko ture. Waraanaa isaaniin injifannoo ittin galmeessisatan. Kanaaf Oromoon waraanaan kan duulan ta'uu kan dhalootatti agarsiisudha. Gaheen waraanas salphaa akka hin taane mirriysaan ibsamee jira. Kanaaf waraanni mirriysa keessatti qooda akka qabu beekuuniifi dhaloota dhaalchisuun barbaachisaadha.

4.3.4 Uffata sabboonaa/Uffata adii/

Uffatootni adda addaa Godinaalee Oromiyaa keessatti aadaa ummata godinichaa kan ibsuudha. Kana malees halluu adda addaa qabaachuun aadaa godinichaa ibsa. Harargee keessattis uffatta aadaa ibsu kan mataa ofii ni qabu. Kunis uffata sabboonaa jedhama. Uffanni kunis aadaa hawaasichaa waan ibsuuf bakka guddaa qaba. Akka afgaaffii maanguddoorraa argametti “darbee darbee namoonni tokko tokko marxoo akka uffata aadaatti kan ilaalan ni jira. Kuni immoo uffata aadaa Harargee osoo hin taane kan dhaaltummaan ummata somaalerraa kan dhufeedha” jedhu. Kunis kan argame maanguddoo biyyaarraa waan ta'eef, uffata dhaaltummaati malee kan aadaa akka hin taane dhaloota dhaalchisuun barbaachisaadha.

Uffanni sabboonaa mirriysa keessatti uffatanii asiifi achi keessa utaaluuf kan fayyaduudha. Muul'istuu eenyummaa ummatichaati. Akka qorataan odeeffannoo kennitootarraa hubachuu danda'etti uffanni sabboonaa yeruma mara hin uffatamu. Yeroo uffatamu qaba. Yeroon uffatamus cidharratti, wadaaja, ayyaana fa'a irratti uffatama. Namoonni hundis hin uffatan. Namoonni uffatanis maanguddoo ceyaa, namoota fuudhufi heeruman, namoota ayyaana gaggeessan fa'a. Kanaaf uffanni sabboonaa mirriysa keessatti qooda guddaa akka qabu beekun barbaachisaadha.

Suuraa 4 uffata sabboonaa

4.3.5 Billawa

Billawni meeshaa aadaa Oromooti. Meeshaa aadaa lolaa ta'ee hawaasa keenya biratti ni tajaajila. Oromoon xiqqaatee xiqqaatu meeshaa aadaa kan lolaa kana mana ofii keessaa hin dhabu. Yeroo lolaa meeshaa manaa qabuun waan ittiin itti dirmattuuf jecha mana ofii keessatti jabeeffata. Kana malees yeroo loon ofii tikfatu yoo jalaa kufan ittiin morma waan buusufi bineessota adamoo ittin waan qaluuf ofirraa hin dhaban.

Erga waa'ee billawaa hangana jennee booda gahee mirriysa keessatti qabu ilaaluun ammo barbaachisaadha. Billawni uffata aadaa sabboonaa waliin hidhatama. Kunis qooda billawni lola keessatti qabu ittiin ibsuufidha. Kan biroo olaantummaa ummanni Harargee lola calii calaqqoorratti ittiin agarsiise ittiin ibsuudhafis bakka guddaa qaba.. Fakkeenya olaantummaa billawaa mee mirriysaan haa ilaallu

Dibicha dachii guutuu
Osoo qaluu baatanii
Edaa ilma hamaa
Osoo dhaluu baatanii
Billawa garaa kaayanii
Raafuu keessaa yaasaanii.

(Maddi afgaaffii Maanguddoo 12/6/08 Baddannoo)

Jechuun mirriysu qooda billawaa bilawaa haala kanaan ibsu. Kanaaf yeroo rakkoo furmaata gabaabaa kan kennaniin meeshaa aadaa salphaa mana namiiyyuu argamu kanaani.

Suuraa 6

4.3.6 Filaa/Andaaraa/

Filaa/andaaraan/ Oromoo Harargee biratti baay'ee beekkamaadha. “Filaafi hawaasicha addaan baasuun namatti ulfaata” jedhu maanguddoon afgaaffiin gaafataman. Kanamalees yeroo lolaa, cidhaa, sirbaafi karaa deeman rifeessarratti suuqatanii deeman. Faayidaan

andaaraa rifeensi filamee yeroo dheeraf yoo ture gadi ciciisa waan ta'eef ittiin kakkaasuf itti fayyadamu. Mirriysa keessatti andaaraan bay'ee barbaachisaadha. Mirriysaan andaaraa isaa rifeessatti suuqqatee ittiin mirriysa.

Akka maanguddooni ibsanitti, “andaaraan halluuwwan adda addaa ofirraa qaba. Halluun kunis diimaa, magariisaafi darbee darbee haala yeroo fakkaachuuf jecha keelloo kan itti dabalanis nijiru. Halluun kanneenis ergaa/hiika mataa ofii qabu. Halluu diimaa qofa yoo ta'e lola ta'uu kan ibsu yoo ta'u, magariisni immoo haala jiruufi jireenyaa kan ibsufi diimaafi magariisni lolaafi nageenya wal make agarsiisa. Kanaaf halluu diimaafi magariisa qofa yoo ta'e hiika biraa waan itti kennamuuf jecha fakkaachuuf halluu keelloo itti daballe” jechuun maanguddoon ceyaa odeeffannoo kana qorataaf himanii jiru.

Kanaafuu mallattoolee aadaa kanatti fayyadamuun Oromoon Harargee maalummaafi eenyummaa isaa ittiin ibsata. Akkasumas mirriysa keessatti filaa ykn andaaraa kanarraa gochootafi kaayyoo isaanii kan ittiin ibsataniifi haalota keessa jiran kan ittiin ibsataniidha. Kanarraa ka'uudhaan meeshaan aadaa kun hawaasicha biratti qooda guddaa taphata.

Namni marxoo gabaabaa
Dhalaan haasa'uu hin toluu
Namni mataa moluudhaa
Filaa suuqqachuuf hin toluu
Namni ilkaan seeleedhaa
Lafee qoqoruuf hin toluu
Namni jaartii hamtuudhaa
Keessummaan galuu hin toluu
Lammiin gammadduu hin tolu.

(Maddi: kitaaba qaaccessa qabiyyee mirriysaa, 2004)

Namni waan irraa hin tole hojjetu akka irraa hin miidhagne agarsiisa. Kaana malees amalli keenya keenya wantoota addunyaa tanarra jiran hordofuuf keessi keenya baay'ee qophaa'adha. Kana gochuuf immoo wantoota waliin deeman hubachuun barbaachisaadha.

Namni manaa jaartii hamtuu qabu keessummaa fudhatee galuurratti ni dhiphata. Kana jechuun jaartiin sun mana keessaa waan loltuuf itti hin tolu. Kanaan alas lammiin isaa ittiin hin dhaadatan. Sababni isaa nama tokko nama kan jechisiistuu jaartii waan taateef jecha.

Kanarraa ka'uudhaan qooda meeshaan aadaa mirriysa keessatti qabu bifa kanaan ibsatu. Kana maleen aadaa eenyu wajjin akka deemu adda baasuuf ni mirriysu. Fakkeenya armaan gadii ilaaluu dandeenya.

Dhagahii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurradhu
Maanguddoo keenya fixanii
Arriiwwan gaara ciisaa
Haawwan keenya fixanii
Guftaawwan gaara ciisaa
Dardara keenya fixan
Andaaraan gaara ciisaa
Shamarran keenya fixan
Calleewwan gaara ciisaa
Dhaladheelle hin garree
Seenatu natti odeessaa
Arfan qal'oo kiyya gaa
Dhiigaa garaa na cisaa
Akkamiin galee ciisaa.

(Maddi: Kitaaba Qabiyyee mirriysaafi Maanguddoo afgaaffii 12/6/08/ irraa argame./

Yeroo lola calii calanqoo lammii nagaan qa'eefi qabeenya isaarra jiraatutti itti duuluun lola irratti banan. lola kanarratti ummanni Oromoo hangana hin jedhamne dhumanii jiru. Meeshaa fudhatanii bahanis achumatti irraa hafe. Ummanni keenyas gaaratti akkuma gataniin reefa isaanii akkka achitti dhiisan muul'isa. Kanarraa ka'uudhaan meeshaalee kanneen lola calaqqoorratti eenyu wajjin akka bahee alatti hafe haala kanaan ibsu. Walumaa galatti meeshaalee aadaa mirriysarratti barbaachisan kanneen dhaloonni ammaa gahee isaanii hubachuun dhaloota dhufuuf akka dabarsan/tursiisan/ gochuun barbaachisaadha.

Suuraa 7 Handaaraa

4.4 Yoomessa Mirriysaa

Hojiin kamiyyuu yoo dalagamu yeroo mataa ofii qaba. Yeroon kunis galgala, ganama, guyyaafi halkan ta'uu danda'a. Kanamalees yeroohojii, lolaa, duwaayii/wadaaja/fi araaraa keessatti mirriysis kan qooda fudhatuudha.

Mirriysi ganama ni mirriysama. Kunis Harargee keessatti hojii ganama ganama waan hojjetamuuf mirriysatti dhimma itti bahu. Kanamalees mirriysi guyyaas ni mirriysama. Kunis guyyaa hojiin araaraa, cidhaa, walgahii gosaa fa'arrattiifi lolarratti ni mirriysama. Akkasumas mirriysi halkan ni mirriysama. Halkan namuu dalagaa ofii fixanii waan boqotaniif mirriysa ni mirrigu. Kunis halkan lolanii yoo injifatan, cabsaan, wadaajni waan godhamuuf ni mirriysama. Walumaa galatti mirriysi bakka namoonni wal gahanii jiranirratti iddoo mirriysamuun barbaachisutti ni mirriysu.

Biyya teenya buna zuugaan halkanii
Ituu waliin gahee Oborraa waliin naannawee
Halkan leeylii ka'ee wadaajatti gadi bahee
Akka guyyaa gaafasii wayi takkaa waa nayee
Dubbii diddaaf maanguddoo afaan bahe
Tanatu bira gahe tanaaf cahaan waalgahee.

(Maddi maanguddoo afgaaffiin gaafataman Baddannoo 14/6/08)

Akka mirriysa kanaatti ummanni Harargee buna kan hojjetan yeroo aduun namatti hin baanedha. Kana malees aduun sirritti waan cimuuf yeroo kana filatu. Kana biroo immoo guyyaa haraaraan waan itti kaatuuf ganama hanga danda'an hojjechuu jaalatu. Oborraafi ituun hortee tokko waan ta'aniif jecha waliitti qabachuun mirriysu. Kana jechuun dachii kana baay'inaan kan qabatan ummata kana.

Wadaajni halkan taa'ama. Kunis namni yeroo hojii dadhabee boqatu san gadi taa'ee wadaaja/ du'aayii/ godhata. Kanaaf immoo namichi kun halkan wadaajatti gadi bahuun yeroo isaan argu akka nahe ibsa. Kana jechuun namichi akka rakkoo wayii bira jiru namatti muul'isa. Waldhabdee jirtu dheeffaaf maanguddoo jalaa dide. Kanarraa ka'uudhaan maanguddoon akka wal gahe ibsa. Kanaaf kaa yoomessi mirriysa kanaa bakka akkamiifi yeroo akkamii akka ta'e namatti hubachiisa.

4.5 Qabiyyee mirriysaa

4.5.1 Gorsa

Oromoon karaalee adda addaan wal gorfata. Gorsa immoo dhidhiibbaa sammuuti. Namoonni kanatti dhimma bahaan immoo namoota beektota ta'aniidha. Namni wantoota adda addaa irratti gorsaan wal bira dhaabbata. Gorsa kana fudhachuun immoo karaa nama qajeelcha. Wantoota hamaa, yaraa, safuu cabsan, hawaasa miidhan, kan jiruufi jireenya dhala namaaf hin tollerraa nama deebisuun karaa qajeellotti deebisa. Mirriysi armaan gadii kunis kanuma armaan olii kana dhugoomsa.

Amma dhagayii dhaggeeffadhuu
Guurii gurraa fudhadhuu
Iddon saree guddisuu
Adurree osoon guddisee
Hantuutni kooraa fardaa narraa ciruu
Hangan gowwaa saayibuu
Beekaa osoon saayibee
Malli arra waa nan dhibuu

(Afgaaffii maanguddootarraa 7/8/08/ argameedha)

Mirriysi kuni sareen hojii manaan alaa malee kan mana keessaa akka quba hin qabaanne kan ibsu yoo ta’u,wantootni xixxiqqoon mana keessa waa balleessituuf adurreen akka tajaajiltu kan ibsuudha.kana dhala namaa wajjin gaafa wal-bira qabnee ilaallu namni aangoo hin qabne akkuma saree ala eega malee waan mana keessatti dalagamu quba hin qabu.Kana kan beeku namoota aanga’ota icciticha beekan ta’uu ibsa.kana malees namni gowwaan of bira darbee nama biroos miidhuu akka danda’uufi hayyuun immoo ofirra darbee nama(lammii)akka gargaaru kan ibsuudha.kanaaf haayyuun rakkoo dhufteef mala maluu(furmaata)barbaaduu kan danda’udha.Akkuma gorsa mirriysa kanaatti gowwaa saayibuurra beekaa saayibuun guyyaa rakkoo akka rakkoo keessaa anama baasu beekuun barbaachisaadha.

Aabboon haayyuu keessanii
Ani kaadhimaa keessanii
Kilaash naaf kennuu teeysanii
Maaliif na biraan teeysanii
Gaara gaaraan yaamanii
Laga lagan yaamanii
Baalagee saayibanii
Kuno tana waliif dhaamanii.

(Daawwannaa namoota gareen 7/9/08 irraa waraabbameedha.)

Abbaan haayyuu isaanii ta’uufi ilmi immoo kaadhimaa isaanii ta’uu ibsa. Kana malee ilmi erga kaadhimaa isaanii ta’e kilaash akka irraa fudhatu beekkamaadha. Kunis karaa dhaaltummaas ta’ee karaa biraan akka argatu aadaa Oromoo keessatti beekkamaadha.

Kana malees ummata keenya yeroo baay'ee kutaa kutaan addaan qooqqoodu. Kanas kan godhu nama baalagee akka ta'e hima. Kana maleesa baalagee saayibuun akka hin barbaachifne ibsa. Kanaaf gorsi kun namni baalageen akka namaaf hin tolle, kan karaarra nama qabu, kan lammii gurguratu ta'uu beekuun akka hiriyummaa wajjin hin uumne ibsa.

Ituun birbirsaa jiggē
Irraaniin bahuu dadhabee
Nooleen hablee cittee
Irraahiin hafuu dadhabee
Shiftummaa meettaa qabaa
Bosonaahin baasuu dadhabee
Jaarsoon kanniisa ooffaa
Wajjin deemuun dadhabee
Qaalluun hoolaa itti roobee
Addaaniin baasuu dadhabee
Oborraa haadha seenaa
Walittin qabuu dadhabee
Kaleessan sitti dhaammadhee
Kan dhufeehuu ni dhaanamee
Kan hafee maaltu himē?

(kitaaba qabiyyee mirriysaa 2004 irraa kan fudhatameedha.)

Hidda latiinsa Oromoof waaqni kennaa adda addaa uumamaan badhaasee jira. Kennaa kanas mirriysaan mirrigaan addaan babbaasee ibsee jira. Gosti Ituu fufurdaafi dhedheeraa akka ta'an, Nooleen akka Hablee qara yoo ta'an, shiftaan meettaa takka bosona seennan baasuun akka jabaadha. Jaarso baay'ina kan qabuufi karaa deemsa yoo eegalan akka wajjin deemuun hin danda'anne ibsa. Qaalluun bifaan kan wal fakkaataniifi addaan baasuun kan hin danda'amneedha. Oborraan Harargee keessatti erga lola Calii calanqootii kaassee seenaa kan qabuufi gorsa didanii bakka barbaachifnedhaqani akka dhaanamaniifi kan gorsa dhagahu akka jalaa bahe kan agarsiisudha. Gosti kunis akkuma akkuma mirriysaan jedhe, dandeettiifi qooda kana kan qaban ta'uu maanguddoonni qorataaf odeeffannoo kennanii jiru. Kana malees Oromoon Harargee garaa waan laafuuf

gora kennameef dhoksuu/qabachuu/hin beekan. Kana malees inni tokko rakkoo yoo seene isa duubatti hafeef dhoksuu hin beekan. Kanaaf iccitii qabachuu aadaa godhachuu akka qabnu barsiisa.

Amma dhagayii dhaggeeffadhuu
Guurii gurraa fudhadhuu
Gaangeen hin saggaartuu
Yoo bulloo taate malee
Simbirroon loon hin nyaattuu
Yoo cirrii taate malee
Tiitichi hin dammeesuu
Yoo kanniisa taate malee
Alagaan namaa nahuu
Yoo lammii taate malee.

(Afgaaffii maanguddootarraa 4/8/08/ argameedha.)

Mirriysa kana keessatti sararri lamaan jalqabaa akka namni dhaggeeffatuufi yaada isaa gadi fageenyaan hubatu kan affeerudha. Sararootta itti aanan keessatti gaangeen ummata Oromoo biratti kan dhimma itti bahaa jiraniifi amala gaangee adda baasee kan ibsu yoo ta'u, tiitichiifi kannisni gosa ilbiisotaa ta'sanis kan balali'uun walfakkatanillee dalagaarratti kanniisarraa malee tiiticharraa damma hin eegan. Kunis kan jedhameef dhalli namaa uumamaan tokko ta'anillee hojii isaanirratti addaa addummaa akka jiru ibsa. Kana jechuun gowwaafi hayyuu kaasun ni danda'ama. Gowwaan akka tiitichaa yoo ta'u, haayyuun akka kanniisati.

Sarara lamaan dhumaarraa akka hubachuun danda'amutti alagaan akka namaaf hin naane kan ibsuudha. Kunis alagaaf waanuma feenellee goonuuf namaaf hin naanefi lammiin ofii akka nama hin mine kan foon ofiif laafu ta'uu agarsiisa. Kanaaf alagaarra lammiin ofii akka namaa nahu hubachuun barbaachisaadha.

Duudaaf hin azaanan
Ballaaf maashoo qabsiisan
Jibrii gaaza qabne
Ibidda itti qabsiisan
Ija wahuu garre
Dirqiitti garsiisan
Aduu guyyaatu arguu
Halkan ballaaf maashoo maa qabsiisanii
Jechi dhiiraa ziqayyaa
Garaan dhiiraa masgabaa
Namayyuu garsiisanii
Gowwaa ittuma dhiisanii.

(Afgaaffii maanguddootarraa 4/8/08/ argameedha.)

Duudaa itti iyyaa oolanuu homaa akka hin dhageenye akkasumas, ballaan duraanuu hin argu waan ta'eef maashoo qabsiisuun akka hin barbaachifne kan ibsuudha. Jirbiin gaasa hin qabne akka hin bobeenye kan muul'isuudha. Kana jechuun nama waa itti himan hin dhageenye osoo hanguma fedhanii itti himanii akka homaa hin galleef kan ibsuufi nama onnee hin qabne onnee itti gochuun akka hin danda'amne kan muul'isuudha. Nama rakkoo itti jirtu osoo arguu kan hin argine jedhee dhugaa dhoksu kan ibsuufi kan ifaatuu hin hubatuu kan cinaan itti himan akka hin galleef agarsiisa. Jechi dhiiraa akka warqee miidhaagaafi qaalii ta'ee kan nama hundatti baasanii hin dubbanneefi garaan dhiiraa waa hundaa baachuu akka danda'u muul'isa. Kana jechuun rakkoon fedhellee dhufu dhiirri akka iccitii jabeeffachuu danda'u kan ibsuufi gowwaan waan hundumaa dhokfachuu waan hin dandeenyeef tuffatanii akka itti dhiisan agarsiisa. Walumaagalatti mirriysi kun duudaa, ballaa, jibrii, ija, aduu, halkan, dhiiraa fi gowwaa wal bira qabuun ittiin gorsa. Kana malees afoolli mirriysaa kun ergaan isaa cimaa waan ta'eef gadi fageenyaan akka ilaalan gaafata.

Adareen bal'aa duubaa
Nooleen fal'aana duubaa
Qabriin jaarsa sidaamaa
Qundhudho garaa duubaa
Yoo sodaatte baanuu
Lolli salaata duuba.

(Afgaaffii maanguddootarraa 4/8/08/ argameedha.)

Adareen bal'aadhaan duubatti kan argamtuufi Nooleen karra fallaanaan bahamee kan dhaqamuudha. Kana malees Adareen karra shanan kanneen akka karra fallaanaa, karraa shawaa, karra budaa, karra erariifi karra sangaa kan qabduudha. Adareefi Noolee kallattii karra shanan Adaree kan agarsiisan yoo ta'u, Awwaala jaarsa sidaamaa yeroo Oromoon bara gadaa waliin duulan sana akka achitti gatan/ajjeesan/seenaan maanguddootarraa ni ibsa. Yoo sodaan hin jiraanne lolli salaata boodaa namatti kan mijatuudha. Kunis lolli salaataan boodaa erga rabbiin kadhatanii waan hunda namaaf akka milkeessufi gara dukkanaatti waan deemuuf halkan namni kamiiyyuu akka fedha ofiitti loluu waan danda'uuf sa'aan salaata boodaa filatame. Kanaaf lola akkanaa kanarrattii ummanni keenya meeshaa waraanaa ammayyaa waan hin qabneef halkan meeshaa manaa qabuu itti gadi bobba'u. Lolli halkanii Oromoo harargeef mijataadha.

Biyya teenya buna zuugaan halkanii
Oborraa waliin kuteet Ituu waliin naannawee
Ilmaan Haashee Hasanii
Nama balleessuu malee
Biyyanaa nama tolchu arganii.

(Afgaaffii maanguddootarraa 4/8/08/ argameedha.)

Akka mirriysa kanaatti guyyaa aduun waan cimuuuf halkan akka buna zuugan/akaafan/ kan muul'isuufi gosa Oborraa keessa darbanii ilmaan Haashee Ituu kessa akka marsaa turan muul'isa. Biyya kana keessa nama nama balleessu malee kan nama deebisu akka hin jirre kan agarsiisudha.

Gabaabumatti kan jechuun guyyaa hojii tokko yoo hojjetan namni hundi kan nama arguu waan danda'uuf wanta gochuu qaban halkan dayeeffatanii raawwachuu akka qaban ibsa. Kana malees Oborraafi Ituu keessaa yoo deddeeman namni nama arginaan rakkisaadha. Kunis namni ammaa nama ofii gorfatanii deebifachuura dabarsee diinaaf akka kennan muul'isa. Kanaaf mirriysa kanaan namoota amala akkanaa qaban itti mirriysuun kan ittiin gorsaniidha.

Asaboot bu'an malee
Qullubbii bahan malee
Laagga'e naannawan malee
Lafa abbadhoo arganii
Daanyaa gabbaran malee
Haayyuu saayiban malee
Dubbii hundee arganii.

(Daawwannaa 14/ 9/08 dawwatamerraa argame.)

Akkuma mirriysa kanarraa hubachuun danda'amutti yeroo gara Harargee deeman jalqaba Asabootitti akka dhufaniifi adeemsuma deemamu keessatti Qullubbiifi Laaga'etti dhufama. Laanga'e yoo gahan lafa diriirtuu ilma Alaatu muul'ata. Lafti kunis Harargee keessatti lafa diriirtuu kan taateedha.

Akkasumas daanyan gabbara barbaada. Kana jechuun daanyatti ija babaasan/hin lolan/. Kana jechuun daanyaan dubbii namatti jabeessuufi laaffisuu kan danda'u aangoon isuma harka jira waan ta'eefidha. Haayyu saayibun karaa dubbiin deemtufi kallattii ishii nama barsiisuu danda'a. Beekumsa qabu namaa qooduu/irraa baruu/ waan danda'amuufidha. Kanaaf adeemsa dubbii keessatti hundee ishii argachuuf haayyuun saayibuun barbaachisaa akka ta'e gorsa.

Hallayyaa keessi godaa
Jaldotti maaltu himee
Birbirsa gubbaan manaa
Weennii maaltu himee
Hayliin luynaa hanganaa
Doofadhaa maaltu himee.

(Daawwannaa 14/ 9/08 dawwatamerraa argame.)

Hallayyaa keessa goda ta'ee mana jaldoo ta'uu wanti itti hime hin jiru. Akkasumas birbirsa gubbaa mana ta'uu wanti weennitti hime hin jiru. Haata'u malee beekumsa uuman kenneef kanatti fayyadamuun iddoo jireenya kana akka beekan ta'anii jiru. Kan malees luyni mala mataa ofii qaba. Akkuma onnee dhabe tooftaa ittiin jiraatu qaba.

Tooftaa kana immoo doofaan wallaalummaa ofiitinuu numaa beeka. Kana yeroo jennu tooftaa/mala/ saboonni biroo malatanii deeman kana ummanni Oromoo beekumsa waaqni ganamaan badhaase gonfatee addaan baasee ni beeka. Kanaaf mirrigaan tooftaa Oromoo miidhuuf jarri baafte kana addaan baafatee akka beeku ibsa.

Fadis jechaan biyyumaa
Qabbanaawan tattisee
Dheeda kuttaayyuu waaruu
Cinaan kun morma maaruu
Dachiin abbaan rabbumaa
Namu waa irratti waaruu.

(Daawwannaa 14/ 9/08 dawwatamerraa argame.)

Fadis aanaa Harargee bahaatti argamu keessaa tokko yoo ta'u, kan lafa fadis qabatee jiru keessaa harki muraasni gosa waaruu akka ta'e ibsa. Kana malees gosti kun akka fadis keessa jirus kan ibsuudha. Dachii kan uume uumaa uumamaa rabbi ta'uufi hanga waaqni irra tursiise qofa akka irra turan ibsa. Booda akka namuu gatee irraa du'u beekuun brbaachisaadha.

Dhagahii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurradhu
Addunyaa horan malee
Yoo waa baratan malee
Mi'aa jiruu arganii
Barumsaan deeman malee
Haayyuu qabaatan malee
Cinqii jalaa bahanii
Humna qabaatan malee
Ittiin hojjetan malee
Miidhaa jalaa bahanii
Yoo waliif tumsan malee
yoo waliif galan malee
Roorroo jalaa bahanii.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Akka dhaamsa mirriysa kanaatti dhamdhama/mi'aa/jirenyaa beekuuf qabeenyifi barnoonni barbaachisaa ta'uu isaa kan ibsuudha. Kan jechuun qabeenya ofii horatan akka mi'aayufi beekumsa yoo qabaatan haala jiruufi jireenyaas akka beeku kan agarsiisudha.

Buufanni itti aanuu immoo rakkoo nama muudatu/qunnamu/tokko furuuf haayyuufi barnoonni kallattii furmaataa namatti agarsiisa. Kanaaf haayyuun yeroo rakkoo akka nama tajaajiluufi beekumsis dhala namaa qaree kallattii rakkoon jiruuf furmaata kenna.

Buufanni inni sadaffaan immoo humna qaban itti gargaaramuun hojjechuun hiyyummaas ta'ee, rakkoollee adda addaa jalaa bahuuf sirnaan itti fayyadamuun barbaachisaa akka ta'e kan gorsuudha.

Dhaamsi inni dhumarra jiru tokkummaan wal bira dhaabbatanii wal gargaaruun, yaada walii fudhachuun, waliif ajajamuun yoo hin jiraanne cunqursaa/roorroo/jalaa bahuun ofirraa faccisuu akka hin danda'amne kan agarsiisu dha. Walumaagalatti beekumsi, dandeettiin, waliigalteefi qabeenyi jiruufi jireenya hawaasa tokkoo keessatti baay'ee barbaachisaa akka ta'e kan gorsuudha.

Dhagahii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurraadhu
Ilma luyna osoo ilma jechuu baatanii
Gaangee hamtuu osoo koru baatanii
Niitii hamtuu osoo fuudhuu baatanii
Duniyaan nima gaarii
Osoo irraa deemuu baatanii.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Akkuma aadaa Oromoottuu ilmi sodaataan hin tolu. Maqaa waan nama balleessuuf ittiin dhaadachuuf oolu. Guyyaa tokko maqaa namaa balleessa waan ta'eefidha. Gaangeen amala hamaa qabdi. Kunis kuffiftee lafatti nama waan dhiittuuf akka hin korre gorsa. Niitiin hamtuun olla, firaafi namaan walitti waan nama buustuuf akka hin fuune gorsa.

Qabeenya horachuun gaarii ta'ee, du'aan akka gatanii deeman ibsa. Kanaafuu mirriysa kana keessatti luyna, gaangee, niitiifi qabeenyatti fayyadamuun ergaa darbuu qabu dabarsee jira. Kunis ergaa cimaafi dhaamsa gorsaa kan kennuudha.

4.5.2 Mirriysa Abdii Agarsiisan

Abdiin yeroo baay'ee kan itti gargaaramnu waan gara fuulduraatti argamuu ni danda'a jedhee sammuun itti amanuudha. Hawaasni keenya wantoota isaan qunnaman kanneen akka roorroo, garbummaa, diddaa, dhabaafi kkf hunda abdiidhaan eeggachuun kan wal jajjabeessaniidha. Abdii kanas bifa sirbaan yeroo ibsatan ni argina. Kanas mee yeroo mirriysaan ibsan haala armaan gadii kanaan haa ilaallu.

Dhagahii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurradhu
Goofaree tanaan booniinii
Moluutu duubaan jiraa
Mataa gurrachaan booniinii
Arriitu boodaan jiraa
Dardarumman booniinii
Dullummaa boodaan jiraa
Qabeenyaan hin booniinii
Dhabatu boodaan jiraa
Waa hunda gubbaa
Rabbumatu jiraa
Akka dukkanaa'e hafuu
Bariisaan boodaan jiraa.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Akkuma mirriysa kanarraa hubannutti goofareen akkuma jiru boodaan moluun akka jiruufi mataa gurraacha boodaan akka arriin yeroo eegee dhufu ibsa. Kana malees dardarummaa boodaanis dullumni akka jiru beeku fi akkuma qabeenya dhufu dhabnis akka dhufuu danda'u agarsiisa. Hoogganaan addunyaa tana cufaa rabbi gooftaa akka ta'e kan himuudha. Dukkanni akka dukkanaa'etti hin hafuu abdiin duuban jiru barii ta'uu agarsiisa.

Kanaaf waan boodaan dhufu osoo beekanuu boonuun gatii akka hin qabneefi rabbi garaagalchaa hundaa waan ta'eef, waan hunda harka ofii keessaa waan qabuuf akka barbaade gochuu danda'a. kanamalees sabni tokko hacuuccaafi roorroon itti hammaattus boodarra injifachuun akka hin oolle barsiisa. Kanaaf kaa abdiin boodaan jiru injifannoo ta'uu agarsiisa.

Dhagahi dhaggeeffadhu
Guurrii gurraa guurradhu
Oborraan miinya taa'uu
Qunne galaana yaa'uu
Abaduu ka'uu oollee
Dhagaan dhagaarra taa'uu.

(Afgaaffii Maanguddootaa 22/9/ 08 kan argameedha.)

Oborran lafa gosaan moggaafame ta'ee lafa caffee /miinyaa/ kan hin barbaannedha. Lafti isaanii gaaraafi bishaan gahaa kan hin qabne yoo ta'u, qunne galaana guddaa yaa'udha. Dhagaan dhagaarra taa'us of danda'ee wan hin teenyeef guyyaa dhagaan jala socho'e ni kufa.

Gama biraan Oromoo ta'ee kanumti Oromoorra taa'e gaaffa ummanni jalaa itti socho'e salphinni cimaan akka itti dhufu beekkamaadha. Kanaaf immoo Oromoon yeroo baay'ee waan namaa hin barbaadu, namas hin tuqu. Inni akka keessummatti dhufee ummata kanarratti abbaa biyyaa of godhu kun gaafa galaanni /Oromoon itti garagale/ akka ka'u kan abdii kennuudha. Kanarraa ka'uudhaan warren nutti rarra'anii jiraatan kana guyyaa tokko sitti kaane akka kuftu beeki jechuun ittiin akkeekkachiisuuf mirriysama.

Amma duumessatu rooba fidaa
Amma roobatu galaana fidaa
Garaa yaadni dhaane
Hijaa hirriba didaa
Aboo akka dukkanaatti waa hafuu
Rabbiin ifa ni fidaa
Akka galaana sadee
Na godhin rabbiin
Nama saba ofiitti waadee.

(Afgaaffii Maanguddootaa 22/9/ 08 kan argameedha.)

Duumessi rooba akka fiduufi roobni immoo galaana akka fidu beekkamaadha. Kana malees namni keessa isaatti miidhaame akka keessi isaa aaree hirriba didu agarsiisa. Dukkanni bari'uu akka hin hafne kan agarsiisuufi galaanni sadee osoo ummatichaafi lafa ummatichaara yaa'u kanuma isaan nyaatu waan ta'eef mirriysaanis akka galaana kanaa waadaa saba isaa akka cabsine ibsa.

Gabaabumatti ergaan mirriysa kanaa rakkoon walitti kuufamee bakka guddaafi injifannoo akka fidu agarsiisa. Kanamalees namni saba ofiitti waadaa cabsu akka guyyaa tokko gaabbuufi namni akkanaa kan hin barbaachiifne ta'uu agarsiisa. Kanaaf wantootni kun hundi walitti qabamee abdii dhufu tokko kan agarsiisudha.

Haajii muummeen ni je'ee
Waan je'etu jiraa
Sokkitu barbaadinaa
Dhalaan hulaayyuu jiraa

(Afgaaffii Maanguddootaa 22/9/ 08 kan argameedha.)

Haayyuun Haajii Muummee jedhamu dhalaan jaarsa jibbitee yoo deemte barbaachi akka hinbarbaachifne dubbata. Kunis dhalaan keenya mana namiyyuu akka jirtu akeekkachiise. Akkuma aadatti dhalaa namni nama hin didan. Kanaafi kaa Haaji Muummmen abdii dhalaa mana kamiyyuu argachuu danda'u kan ibseedha.

Warri saree sagalii
Ulaa cufuu jarjaruu
Warri durboo sagalii
Mooyyee tumuu jarjaruu
Warri haayyuu sagalii
Heera galee jarjaruu.

(Afgaaffii Maanguddootaa 22/9/ 08 kan argameedha.)

Namni saree yeroon guddifate sodaatanii ulaa cufuuf hin yaadda'an. Wanta dursanii qophaa'anii jiraniif wanti fedhes dhufu soda hin qaban. Warri durba hedduu qabus si'a tokko hojiitti waan itti duulaniif ariitii hin qaban. Kana jechuun humna cimaa waan qabaniif abdii qabu. Kanamalees sabni haayyuu heddu qabu seera baheef sodaa hin

qaban. Walumaagalatti mirriysi kun namni waan abdatu lafaa qabu waan fedhe hojjechuuf hin ariifatu. Kunis haayyuu/beekaa/ heddu waan lafaa qabuuf abdii guddaa qaba.

Dhangahee diddirrisee
Ganni bona naasissee
Dheebuu bahuu hin ooluu
Kan duraan nu yaachisee
Kan rabbiin jiraachisee.

(Afgaaffii Maanguddootaa 22/9/ 08 kan argameedha.)

Mirriysi kun rakkoo hawaasarratti raawwatamu kan yeroo dheeraa ture /garbummaa hawaasarratti mana ijaarrate tokkummaan ka'anii falmachuu agarsiisa. Falmiin ta'e immoo injifannoo fiduun kan hin oolledha. Kan wareegame wareegamee kan hafe immoo bilisummaa akka arguu danda'u kan abdii namatti horuudha.

4.5.3 Gootummaafi luynummaa

Gootummaafi luynummaan aadaa Oromoo keessatti beekkamaadha. Gootummaan iddoo guddaa kan qabu yoo ta'u luynummaan immoo faallaa kanaati. Gootummaa yoo jennu iddoo kamiittiyyuu kan beekkamu kan onnee qabu, kan akka leencaa caccabsee darbu, kan soda tokko hin qabne, kan lolarraa hin baqanne, kan roorroof halka hin kennine, kan diinaf hin jilbiiffanne, biyyaaf jedhee kan biyyee ta'u jechuu yoo ta'u luyni immoo akkuma kana faallaa jeynaa kan ta'e kan sodaatu, kan waraabessaa baqatu, kan sodaan guutame, kan lola ijaan argaa sodaatu, yoo lola arge kan dheeffu, kan roorroof dafee harka kennu, kan diinaaf dalagu, garaaf jedhee kan biyya gurguratu, abbaa garaadha.

Oromoon gootaafi luyna akkaataa armaan gadiin faarsu.

Dhagahii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurradhu
Gaafa caliicalaqqoo maaluma dhageeysanii
Kan lolaaf minilik dura Oromoo geeysanii
Waraanaafi gaachanaan itti bobbaatanii
Harka kennuu diddan kunoo diina keeysanii
Akka Yaayyaa Alii Siree kanniisan duulanii
Eebofi gaachanaan galaafachaa turanii
Akka Bakar Waaree fardaan duulanii
Jilbiiffachuu diddan oggas diina keeysanii
Seenaa badii qabne kunoo lafa keeysanii

(Afgaaffii Maanguddootaa 22/9/ 08 kan argameedha.)

Lola calii calaqqooratti goototni keenya diinni biyya isaanii seenuu dhageenyan Oromoon Harargee meeshaa lolaa kan manaa qaban qabachuun itti duulan. Kana malees waraanni diinaa humna cimaafi waraana ammayyaa hanga funyaanitti kan hidhate ta'uu erga hubatee booda Oromoon mala hin wallaaluu Yaayyaa Alii Siree kannisa dhagee guyyaan tuquun diinatti kaasee akka diinaan lole seenan ni ibsa. Yeroo kanniisni isaan hiddu carraa kanatti fayyadamuun akka diina gidirsaniifi gootichi Bakara Waaree diina biyya seene kana dirmachuuf jecha fardaan gaara Muul'ataa irraa itti duulee seenaa boonsaa galmeessise. Kunis lola kanarratti miilli tokko irraa citee osoo eessatti akka irraa cite hin beekin guyyaa guutuu lolaa oolee galgala akka irraa cite bare. Kuni hundi Oromoon gootummaa isaa bifa kanaan osoo tole hin jedhin/harka hin kennin/ loluun seenaa boonsaa kana hojjechuun dhaloota ammaa kanaa fakkeenya ta'anii jiru. Har'as seenaa sanarra deebi'uun dhaloonni qubee galmeessaa jiru.

Odaan baala daddarbee
Tuujii garaacha buusee
Fincilaan ilmoo darbee
Mooraa garaacha buusee
Haayyuun alangee darbee
Gosa garaacha buusee
Haala keetii si darbee
Si darbe yaa gowwaa
Dhiira afaan si buusee.

(Afgaaffii Maanguddootaa 22/9/ 08 kan argameedha.)

Odaan aaree baala ofirraa harcaasee galaana keessa kan buuseefi lolaan/fincilaan ilmoo darbee mooraa keesa buusuun akka ka'e kan ibsuudha. Haayyuun alangaa darbee gosa garaacha akka buuse kan himuudha. Kana jechuun haayyuun aaree akka hawaasa keessa gadi seenee hawaasa kaasee gara lolaa akka deeman gochuu kan himuudha. Gochi gowwaan gochaa ture goota afaan isa akka buuse ibsa. Kana jechuun gowwaan gochoota hamaa dhala isaarratti gochaa ture akka haayyuu afaan isa buuse ibsa. Gabaabumatti mirriysi kun badii gowwaan tokko dalage ibsuun akka goota itti fide ibsa.

Dhagahii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurradhu
Jeynaafi luynatu fuula walii qubatee
Bakki itti dheeffitu hin hafnee
Goojjoo luynaatu gubatee
Jeyni kennaa jaalataa
Luyni waakkii jaalataa
Jeeyni rasaasa haadhataa
Luyni baqaaf karaa laallataa
Hin dheeyisin seenaan si gaafataa
Kan jeyna biraa dheesse maaliif dhalataa
Alagaan nama laallataa
Masaanuun namatti dhaadataa

(Afgaaffii Maanguddootaa 22/9/ 08 kan argameedha.)

Gootafi luyni faallaa waliiti. Gootni wantoota barbaachisu dalaguun saba rakkoo keessaa baasa. Luyni garuu sodaataa waan ta'eef goota waliin waliitti dhufee jira. Luyni dheeffuu yoo filate gootni hin dhiisu. Manni luyni itti baqatu waan hin jirreef manni luynaa gubate jedhu. Jeyni waan qabu kennuuf duubatti kan hin jenne yoo ta'u, luyni immoo waakkii jaalata. Lolarrattis jeyni yeroo rasaasa itti too'u, luyni karaa ittiin dheeffu akka barbaadu agarsiisa. Dheeffi luynaa seenaa keessatti katabamee dhalootaa darba. Akkasumas dhaloonni isaatuu akka hin barbaachifne kan ibsuudha. Haala luynaa kana ilaaluun alagaan keessaa namaa baree rakkoo namarraan akka gahuufi gadi galoon namatti dhaadachuu muul'isa. Kanaaf luynis akkuma gootaa onnee guutuun loluufi karaa namatti banee diinaaf akka nama saaxille kan barsiisudha.

Dibdibboon dibii bartee
Sirba dhiiraa eeggattee
Allaattin nyaata bartee
Biflee harkaa eeggattee
Haatummaan biflee dhaltee
Gala faaruu eeggattee

(Afgaaffii Maanguddootaa 22/9/ 08 kan argameedha.)

Ergaa mirriysa kanarraa akka hubannutti gootni lola keessatti kukuffisuufi erga kuffisee booda akka sirbu kan ibsuudha. Kana malees allaattiin harka gootarraa nyaata bartee waan jirtuuf goota harkarraa foon eeggatti. Gootni ajjeesee foon allattii soora waan ta'eefidha.

Haati gootaas yeroo hundaa injifannoo waan barteef injifachuu gootaa yeroo deebi'u faaruun waan ibsuuf faaruu irraa eeggatti. Kanaafuu hojii gootummaa keessatti allaattiifi haati gootaa abdiin akka isaanirraa waa eeggatan namatti muul'isa.

Dhagahii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurradhu
Erariyyoo bishaan maddaa
Watarii yaadni dhiira lulee
Jeynuu taa'ee lolaa
Luyna maaltu garaa si lulee?

(Afgaaffii Maanguddootaa 22/9/ 08 kan argameedha.)

Erar bishaaniin beekkamtuudha. Watarii immoo yeroo mara lolarratti qooda fudhachuurratti boodatti hafoodha. Yeroo goonni lolu isaan achii taa'anii ni yaadda'u. Dhiirri itti bahee lolaa isaan mana keessa taa'anii waan sodaachisu ibsuuf karaa mirriysaa kanaan ergaa ofii dabarfatu. Walumaa galatti yeroo farra diddaa garbummaarratti lolatan luyni akka hin sodaanne soda isaa itti himuufi ittiin jajjabeessuuf/onnachiisuuf/ kan gargaarudha.

4.5.4 Roorroo/quuqqaa/kulkaa/kan agarsiisan

Hawaasni roorroo/quuqqaa/ hin qabne hin jiru. Roorroon kunis karaa siyaasaa, diinagdee, hawaasummaa, mootummaa, ta'uu danda'a. Akkuma beekkamu Oromoon jaarra tokko ol alagaan roorroon irra gahee jira. Roorroon alagaan irraan gahe kunis ummata Oromoo keessatti kulkaa uumee jira. Keessattuu goototni Oromiyaa bahaa fakkeenyummaa garii qabu. Ummanni Oromoos kulkaa kana karaa gara garaatiin roorroo keessa isaanii jiru kan ibsatan. Roorro kana immoo yeroo ukkaaffamanii afaan qabaman karaa afoolaan wal qabsiisuun ni dabarfatu. Karaalee afoolaa ittiin dabarfatan keessaa sirbi, geerratsi, mirriysi isan tokkodha. Mee mirriysa roorroo agarsiisan muraasa armaan gaditti haa laallu.

Adaree karti shanii
Shanaan sibiilaan cufe
Arbi hojja dheerinaa
Gufatee yoom kufe
Leenci dhiigaan jira
Injiraan yoom tufe
Haalimni kitaaba
Haala kitaaba qomaa
Waatu garaa na dhufee.
Akkanaan jechuu beeka
Qiciiccaa lammii tiyyaa
Waan naan jettun eegaa.

(Afgaaffii Maanguddootaa 22/9/ 08 kan argameedha.)

Mirriysi kun yeroo wanti tokko garaa keessatti si turee dhukkuba sitti ta'e,iccitii bara baraa namatti ta'ee dubbachuuf si rakkise,baafachuufi akkasumas,batalumatti gocha nama yaachisu kan himuufis ta'ee dubbachuuf nama rakkisu tokko callistee bira darbuuf garaan yoo si dadhabe mirriysa kanatti fayyadamuun yaada isaanii akka ibsatan hubachiisa.

Dhagahii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurradhu
Akkaan yoo mirriysan malee
Afaan guddaa dhabanii
Wallee weedduu malee
Afaan bal'aa horanii
Xilaataan lolan malee
Ofirraa kaasaan malee
Jiruu gaarii heelanii
Mataa ol qabattu malee
waan keetiif loltu malee
Du'aadha siin je'anii.

(Daawwannaa 14/ 9/08 dawwatamerraa argame.)

Mirriysi guddina afaanii keessatti gahee waan qabuuf akka itti fayyadaman kan agarsiisudha. Waalleenis guddina afaanii keessatti qoodni qabu hangana jedhamee hin xummuramu.

Diinnni osoo namarra jiruu keessatti haalli mijaawaan akka hinjirreefi ofirraa faccisani bilisummaa argachuun mirga ofii falmachuun barbaachisaa akka ta'eefi jireenyi gaariin bilisummaa boodaan akka ta'e agarsiisa.

Namni mirga ofii hin falmanne/falmaachuu hin dandeenye tuffatamuu akka danda'uufi akka namaatti laalamuu dhabuu danda'a. kanaaf hawaasni roorroon kuni hundi irra jiru akka ka'ee falmatuufi qooda keessatta fudhatuuf mirriysama.

Haroollee hara miilloo
Billaachaa itti gamaa.
Ija imimman yaaftuu
Tiittichatu itti gamaa.
Gurbaa mataa mooyyate
Moluudhatu itti gamaa.
Wallee biyya tiyyan hin jirree
Tanaaf gowwaan natti gamaa.

(Daawwannaa 14/ 9/08 dawwatamerraa argame.)

Mirriysi kun yemmuu namni nama hin geenye hundi namatti roorrisu agarsiisa. Kuni immoo iddoo sanitti aangoo waan qabuuf namatti roorrisuu/dhiibbaa/namarraan gahuu agarsiisa. Harootti billaachi itti gamuu jechuun osoo seentee keessaa bahuu akka hin dandeenye beekkamaadha garuu akka sodaate seetee itti gamti. Kanaaf namoonni aangoo qaban yeroo ammaa kana Oromiyaa keessatti dhala namaatti taphatan ni muul'ata. Kuni immoo roorroofi aangooti fayyadamuun ilmaan hiyyeessaa ajjeechisuu kana akka fakkeenyaatti ilaaluu ni dandeenya.

Gaafa lola calanqoo
Aabboon lolee ka'ee
Abbootiin teenya achitti dhumanii
Oromoo maaliif callistanii
Seenaa abbootii teenyaa
Hin baanee oggaa himanii.

(Marii namoota gamtaan 14/9/08 hojjetan irraa)

Gaafa lola Calaaqqoo abbootiin keenya jilbiifatee lolee ka'ee booda akka dhumaatiin isaanii achi ta'e ibsa. Kana malees dhumaatii abbootii keenyaa akka Oromoon beeku beekkamaadha. Akkaataa isaan itti dhumaniifi haala itti awwaalaman seenaa suukaneessadha. Gocha abbootii keenyarratti raawwatame akka qixa sirriin hin baane ibsa. Kanaaf immoo akka hijaa kana Oromoon bahuuf kulkaa keessa jiru bifa kanaan ibsata.

Hallayyaan ciccita lafaa
Gaarri yayyaga lafaa
Araddaan dalluu lafaa
Bishaan imimmaan lafaa
Citaan dabbasaa lafaa
Teeyriin utaalchaan duutee
Miilli garaatti hafa
Namni roorroon qabdee
Akkamiin galee rafa.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Hallayyaan kan uumamu ciccita lafaa irraa ta'uufi gaarri jijjiga lafaa/lafa yeroo roobaa jijjiguun uumamu ta'uu kan ibsuudha. Araddaan dalluu lafaa kan jedhameef lafa wanti hundi irratti gatamee kan gabbate ta'uufi bishaaniis lafa keessaa waan madduuf akka imimaanitti fudhatama. Citaan immoo lafa uwwisee waan argamuuf akka dabbasaa mataatti kan ibsamuudha. Teeyriin utaalchaan duute miilaatu garaatti hafe kan jedhuuf immoo osoo hin qophaa'in utaalun miili akka bakka yaadne geenye godha. Kana jechuun qabsoon osoo itti qophoofne godhame osoo galma hin gahin karaatti hafuu kan ibsu yoo ta'u, namni roorroon itti jirtuus akka rafee bulle muul'isa. Kana jechuun roorroo jiruuf dhaaduun/dhukkubsachuun/akka jiruufi kanaaf immoo qophii malee homaa gochuun akka hin danda'amne ibsuuf kan mirriysameedha.

Leenca gamma hin qabanii
Nama nyaataaf dhabanii
Arba oloo dheeyanii
Nama reebaaf dhabanii
Gaangee cancelli citee
Tan fuuloon ciccitee
Mogolee maa sakaalanii
Loon abbaan tiksu hateef
Gosa maaliif yaamanii
Jiraa maa si qalanii
Eegge gaalaa coqqollee
Abbaan of dhaaduu tollee.

(Kitaaba Qabiyyee mirriysaa 2004 irraa)

Mirriysi kun kan mirrigamuuf leenci gamma qabamnaan akka nama nyaatuufi arba oloo dheessuun kan nama rakkisu ta'uu kan ibsuudha. Kana jechuun nama goota hijaa yoo naqan guyyaa tokko nama miidhuu akka danda'u agarsiisa.

Gaangee cancelliifi fuuloon cite mogolee akka sakaalan kan ibsuudha. Kuni immoo wanta cancalaafi fuuloo ciccirtee bilisummaa barbaaddu deebisanii luka sakaaluun akka hin sochoone godhu. Kanaaf immoo roorroo jalaa bahuuf yeroo tattaafatanitti deebisanii tooftaa biroo itti baasuu agarsiisa.

Qabeenya abbaan ofii balleesse abbaan biraa itti gaafatamuu akka hin qabne ibsa. Badii kanaaf immoo nama biroo osoo hin taane abbummaa balleessetu furmaata kennuu qaba. Akka maanguddoon biyyaa tokko qorataaf hiiketti fakkeenya yeroo ammaa kanaan wal qabsiisee kaasee jira. Innis mootummaan badii kaabineen isaanii uuman dhiisee ummata nagaarratti roorrisaa jiru kana fa'aaf mirriysama jedhee ibse.

Halkan deema malee
Waraabo kophee hin qabuu
Caccabsee nyaata malee
Leenci gaacana hin qabuu
Wajjuma teenya malee
Garaan fayyaa nu qabuu
Kanan jechuun beekaa
Waan naan jettun eegaa.

(Kitaaba Qabiyyee mirriysaa 2004 irraa)

Sirnoota darban keessa alagaan ummata keenyarratti hammeenya hangana hin jedhamne raawwatee jira. Ummanni keenyas rakkoo fi roorroo san qabatanii har'a gahanii jiru. “kan waraane dagatee kan waraanname hin daganne” akkuma jedhamu hojii warri abashaa hojjete kana callisaniituma wajjin haa kolfan malee keessi keenya akka kulkaan jiru bifa armaan olii kanaan mirriysaan ibsa.

Dhagahii dhaggeeffadhuu
Guurii gurraa guurradhuu
Dardara keenya fixanii
Handaaraan gaara ciisaa
Shamarran keenya fixanii
Calleewwan gaara ciisaa
Haawwan keenya fixanii
Guftaawwan gaara ciisaa
Maanguddoo keenya fixanii
Arriiwwan gaara ciisaa
Dhaladheellee hin garree
Seenatu natti odeessaa
Arfan qal'oo tiyya kaa
Dhiigaa garaa na ciisaa
Yoomiin galee gad ciisaa.

(Kitaaba Qabiyyee mirriysaa 2004 irraa)

Lola calii calaqqooratti gara jabeessummaan ummanni abashaa ummata keenyarratti raawwatan kan ibsuudha. Warroonni gara jabeeyyiin kun dardara, shamarran, haawwan, maanguddoo osoo hin jedhin fixuudhaan handaaraa, calleewwan, guftaawwan arriiwwan isaanii akka badheetti darbaman ibsa. Goototni keenya dirree lolaa kanarratti kufan kun yeroo amma kan seenaan isaan yaadata. Gootummaan isaanii kunis dhaloota dhalootatti ni darba. Kulkaa kanas akka keessa isaanii jiru mirriysaan ibsan.

Calanqoo caliidhaa
Lafee bobbeessanii
Warri dhaqee argee
Kunoo kana odeessanii
Lafee abbootiidhaa
Awwaaluu dhiisanii
Qoraan godhatanii
Dhiiroo eessa jennaa
Booda qabarii isaanii
Kanan jechuu beekaa
Waan nan jettun eegaa.

(Kitaaba Qabiyyee mirriysaa 2004 irraa)

Lola calii calaqqooratti ummata nagaan qa'eefi qabeenya isaanirra jiru fixan. Ajjeechaa malee lafee isaani akka hin awwaalanne godhan. Lafeen isaanii akka qoraanitti akka bobbeessanis mirriysaan ni ibsa. Awwaalli wareegamtoota calanqoos as jedhanii himuun akka hin danda'amneedha. Walumaa galatti ummanni Oromoo kulkaafi roorroo isaanii kan calii calanqoo akka aariin guutameefi sheenaan garaa jiru mirriysa kanaan lafa kaa'ee jira.

Arba guddina qabaa
Leenci bookkisa qabaa
Jeeydalloon aylii qabaa
Jeynatu biflee qabaa
Inaaffaa haqa qabaa
Dureeysaa gaange qabaa
Gaangee saggaraa qaba
Hiree biddeenaa qabaa
Biddeena guufa qabaa
Quufni utaalcha qabaa
Utaalchi caba qabaa
Tukaanaa mana na jiraa
Eessahiin fayyaa qabaa
Yoomiin hirriiba qabaa.

(Kitaaba Qabiyyee mirriysaa 2004 irraa)

Mirriysi armaan olii kanarra hubachuun akka danda'amutti arbi qaaman guddaafi leenci yeroo mara bookkisaan beekkama. Jeedalli haylii akka qabuufi goonni biflee/faaruu/ akka qabu yoo ta'u, inaaffaan yeroo mara dhugaarratti hunda'a. Dureessi gaangee yaabbachuufi hireen namaa biddeena akka ta'e hima. Erga nyaata argatanii akka quufanii utaaalan, utaaalan immoo akka cabdi boodaan jiru hima. Mana keessa nyaataan akka jiruufi akka hirriiba rafne ibsa.

Kanaaf mana mirriysaa kana keessa tukaana dhugaatu jira osoo hin taane, mana keessa yaa'iin, lolli, dubbiin jiraachuuf kan mirriysamuudha. Dhugaan hawaasa keessa jirus bineessotatti qabatanii akka kulkaa ofii ibsan ni agarsiisa.

4.5.5 Gosa /lammii/biyya/ Faarsuu

Oromoo birattii gosti kabajaa qaba. Gosti tuqamuufi abaarramuus hin qabu. Yoo gosa galtuu taate malee. Yeroo baay'ee lammii, gosa, firaafi firiyyoo ittiin faarsuuf itti fayyadamu. Hojii inni hojjeteen, kabaja inni qabuun, anntummaa lammii inni qabuun, gootummaan lammiin ni faarfama. Ummanni Harargees lammii ofii mirriysaan yeroo faarsan haala armaan gadii kanaan haa ilaallu.

Dhagahii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurradhu
Gaarri dabbaal gaariidhaa
Gabra gaara dabbaal geessanii
Eessuma gabraa maaf naan jettaa?
Ani ilma Raahimaa teeyanii.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Gaarri dabbaal qaama baay'ee ol dheera ta'ee gaara muul'ataarraa irratti argamuudha. Dabbaal qorri isaa baay'ee waan hammaatuuf dalagaaf dur garba achi akka geessaa turan seenaan ni ibsa. Lammii ofii sanyii gabraa kanaan waamuun Oromoo biratti qaanidha. Kanaaf immoo hidda isaanii gabraan yaamuun qaanii ta'uu irraan kan ka'e akka lammii isaanii ta'e itti hime. Kanaaf hariiroon isaan gidduu jiru cimaafi kan walitti hidhata qaban ta'uu agarsiisa. Hariiroon kunis jabduufi cimtuu akka taate ibsa.

Biyya biyyaan yaamanii
Biyyee lafaan yaamanii
Gaarii tolee miidhagee
Lammii ofiitiin yaamanii.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Biyyi tokko yoo waamaman biyyaan moggaafamti. Kana jechuun garee tokko garee isaa jalatti ramadama. Biyyeenis lafaan akka waamantu hima. Kana malees wantoota miidhage jiru akka lammii ofiin hawwan beekkamaadha. Lammiin keenya waan gaarii yeruma maraa lammii ofiin hawwa. Kunis jaalalaafi kabaja lammii ofiif qabaachuu agarsiisa.

Gaarri jiraachuu baatuu
Shiiraan eessaa dhalataa
Gaaariin jiraachuu baatu
Hamaan eessaa dhalataa
Arjaan jiraachuu baatuu
Doqni eessaa dhalataa
Dhalaan jiraachuu baattu
Dhiirri eessaa dhalataa
Yoo gowwaan wallaale malee
Biyyeen Oromiyaa galataa.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Gaarri yoo diigamee biyyeen yaatee dachii diriiraa/shiiraa/uumuu akka dandeessu kan ibsuudha. Kana jechuun gaarri yoo jiraate shiiraan/lafti diriiraan/akka uumamuu danda'uudha. Gama biraan gaariin jiraannan hamaanis faallaa isaa waan ta'eef beekkamtii argata. Arjaafi doqnis akkasuma walii fallaa ta'anii kan wal ibsaniidha. Gama biroon immoo dhalaan jiraachuu baattu dhiirri dhalachuun akka hin yaadamne muul'isa. Yoo wallaalummaa qabaatan malee biyyeen biyya abbaa ofii kabaja akka qabdu beekuun barbaachisaadha. Kan jechuun biyyuma fedhan jiraatanillee namni Oromoo ta'e biyyee Oromiyaaf lubbuun baasuudhaaf akka duubatti hin deebine ibsa.

Gama biraan biyyuma ofiirratti du'uun dhala Oromootiif kabaja akka qabu ibsa. Kanaafuu gowwaa ofii gorfachuun, waan ofiitiif falmachuun jaalalaafi kabaja biyya ofii qaban muul'isuun barbaachisaa ta'uu muul'isa.

Gooroo bunaa teessanii
Garbaaf hijaan qabne
Gabrittiif hijaan qabne
Ija bunaa geeysanii
Ni wallaaltan malee yaaboo
Gurbaan lammii teesyanii.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Mirriysi kun gosaaf kan mirriysamuudha. Kunis gooroon bunaa bakka bunni bal'inaan itti argamuudha. Kanaaf immoo garbi hijaa akka hin qabneefi garbittiinis hijaa akka hin qabanne muul'isa. Kana hundaafuu lammii ofii wallaaluun garbittiifi garba jechuun maqaa itti moggaasuun akka hin barbaachifne ibsa. Kana malees kan maqaa kana itti moggaasan kun akka lammii isaanii ta'an itti hima.

Dhagahii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurradhu
Anillee haayyuun qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa
Jaarsollee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qaba.
Noolellee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa
Baabilees haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qaba
Dagallee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qaba
Meettallee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qaba
Itullee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa
Alallee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa
Oborraan haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa
Aanniyyas haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa
Maalittin dhimma qabaa
Lammii koon of biraa qabaa
Akkanaan jechuu beekaa
Waan lammiin koo nan je'un eegaa.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Mirriysi kun kan agarsiisu gosti Oromoo harargee keessa jiru akkuma baay'ina qaban, beekaa of keessaa qabaachuu agarsiisa. Kana jechuun Oromoon beektota akka qaban ibsa. Kana malee Oromoon akka waan takkattuu soda hin qabne ibsa. Kanaaf ummanni keenya abbaa fedheefuu wabii waan ta'uu danda'uuf jecha ittiin dhaadachuuf gargaaramu.

Roobni roobuu hin dinnee
Duumessatu hin jirree
Taa'uuf natti hin toluu
Bakka lammiin hin jirree.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Roobni kan roobu duumessi yoo samiirra jiraatedha. Osoo duumeessi hin jirre rooba eeguun sirrii miti. Bakka lammiin hin jirre taa'uun namatti hin tolu. Kana jechuun lammiin ofii gaaddisa waan namaa ta'uuf jecha keessa jiraachuufis namatti tola. Kanaaf jiruun kan namatti tolu lammii ofii keessa akka ta'e ibsa.

4.5.6 Hiyyummaa

Hiyyummaan ummata keenya keessatti beekkamaadha. Kunis nama rakkate Oromoon waan qabuun gargaaruun akka hiyyummaa sana damdamatu godha. Kanaaf hiyyummaas afoola mirriysaa kanaan faarsuu, jajuun karaa ergaa ittiin dabarsataniidha. Mirriysa armaan gadii kana akka fakkeeniyatti ilaaluu dandeenya.

Addeelliyyoon bululo
Tootuun akka itti tootu
Nadhoon dureessa hin mootu
yaaboo laali hiyyeessa akka gootu.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Dhabni waanuma hundaaf nama jilbiiffachiisa. Namni qabeenya qabu nama kamiiniyyuu ni kabajama. Kana jechuun niitiin kan dhirsa jaalattu yoo qabeenya qabaatte akka kabajaa argattu kanagarsiisudha. Kana malees qabeenya dhabuun dubartiin akka tuffatamtee bultu nama godha. Kanaafuu dhaba qabeenyaan akka dubartiin nama mootu kan agarsiisudha.

Gabaabaa namuu faarsuu
Dheeraa namuu irra qaarsuu
Osoo dhagaallee cabsee
Hiyyeessa namuu faarsuu.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Gabaabaan kan hin faarfamneef wanta fannifame hiixatee fuudhuu hin danda'u. Akkasumas nama keessaa ol bahee hin muul'atu. Dheeraan dheerina isaa irraan kan ka'e wanta tokko irraan qaarsuun akka hin danda'amne kan muul'isuudha. Hiyyeessi sababa dhaba isaan wantuma barbaadellee yoo hojjete hin faarsamu. Kanaaf hiyyeessi waanuma fedhellee hojjetu galata akka hin qabne muul'isa.

4.5.7 Mirriysa abbaa

Abbaan kabaja qaba. Kabaja malees dalagaa abbaa karaa adda addaan mirriysaan dabarsuufii danda'a. Kanaaf immoo mirriysi waa'ee abbaa ilaallatu haala armaan gadii kanaan taa'ee jira.

Abbaadhaa suman qabaa
Atillee anuma qabdaa
Artee na abaarinii
Abboo mataa kiyya dhabdaa.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Abbaan ilmaaf jaalala addaa qaba. Akkuma aadaa Oromootti abbaan ilmoo isaatiif waan gaarii hawwaaf malee akka hammeenya hin hawwineef beekkamaadha. Kanamalees abbaan ilmoo yoo abaare akka jalaa miidhamu beekkamaadha. Kanaaf jecha akka abbaan ilmoo abaaree ilmoo ofii hin dhabneef dhaamsa dabarsa.

Kanniisni keenya daymaa
Gaagura keessa jiraa
Lafa kaayatee abboon
Waa salaatatti jiraa.

(Daawwannaa 19/10/08 irraa argame)

Kannisni dammeessee akka gaagura keessa jiru agarsiisa. Kan jechuun dalagaan kanniisni itti ture dammaan akka muul'atuufi abboon dalagaarra akka jiru agarsiisa. Dalagaan abboon irra jiru akka kadhannaa waaqaa ta'e kan agarsiisudha.

Dhihaa aduu ni beektaa
Garri boodaa galgalaa
Amma gahee nin galaa
Raachi bishaanii galaa
Aboon keenya ifaani gala.

(Daawwannaa 19/10/08 irraa argame)

Dhiha aduu boodaan galgalli akka dhufu beekkamaadha. Kanaaf osoo hin galgaalaa'in akka gara manaa deemudha. Kana malee abboon yeroo ifni jiru akka gara manaa deemu muul'isa. Kanaaf Oromoon akkuma beekkamuu yeroo malee karaa hin deemu. Yoo itti

dukkanaa'e bakkuma itti dukkanaa'e san bula. Yoo ta'uu baate immoo akka yeroon galuudha. Kanaaf abboon osoo ofiitti hin galgaleessin akka yeroon gara manaa galu kan agarsiisudha.

4.5.8 Garaa kutachuufi kutachuu dhabuu

Dhalli namaa obsa qaba. Obsi immoo wantoota abdiin eegan tokko hanga argatanii galmaan gahanitti eegu. Wanta obsaan eegan yoo dhabame garaa kutachuutu dhufa. Wanti garaa nama kutu immoo hammeenya namarratti raawwatame ta'uu danda'a. Mirriysi garaa kutachuu agarsiisan kanneen armaan gadiiti.

Allaattii malee
Shimbirroon bahaar bahuu dhageenyee
Hanga yerooti malee
Wajjin turuu keenya garree.

(Daawwannaa 19/10/08 irraa argame)

Bahaar gama ceehuu kan danda'u allaattii akka ta'eefi shimbirroon humnaafuu akka cee'uu hin dandeenyee yoo ta'u, waliin jireenyi isaanii hanguma yeroo murtaa'ee malee akka yeroo dheeraa waliin hin turre agarsiisa.

Mirriysa kanas gara qabatama yeroo ammaa kanatti deebisnee yoo ilaallu namoonni humna qabaniifi qabeenya qaban bakka fedhan deemuu akka danda'an kan ibsuudha. Kana malees ummanni Oromoo rakkoo jiru hunda ofitti fudhatanii mataa gadi qabatanii haa jiraatan malee akka yeroo dheeraa mootummicha wajjin hin jiraanne kan ibsuudha.

Jimaan baaroo daggalaa
Tarkaanfachuun dadhabee
Mojo galaanatu hammaataa
Achi bahuun dadhabee
Jechaat natti ulfaataa
Ol baafachuun dadhabee
Quuqaa garaa kiyyaa
Buqqifachuun dadhabee
Boontuu fandisha mayraa
Biyya xaafii adii
Amma sarbee dadhabee.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 22/10/08)

Akka mirriysa kanaatti harargeen biyya jimaan beekkamtuudha. Jimaafuu karaan deeman rakkiisaa akka ta'e beekkamaadha. Kan malees mojo bishaaniin beekkama. Yeroo gannaa laga mojoo cee'uun rakkisaadha. Gama biraan immoo yeroo ammaa kana waan garaa keetii baafattee dubbachuun rakkisaa ta'ee jira. Rakkoon jiraatuus garuma keessattii akka gubattu kan ibsuudha. Kana malees mootummaan saamicha lafa Oromiyaatti gadi taa'ee jira. Kunis duraanumarraa kan saamichi itti jiruudha. Kanas abbootiin keenya itti wareegamaa, irrattis wareegaa har'a gahee jira. Saamichi daranuu itti jabaateera. Mirriysaaniis akka dachii tanarraa garaa kutate kan ibsuudha. Kunis saamichi kan itti hammaate, kan lubbuun itti wareegamaa jiru ta'uu ibsa.

Shilingii ciloota seente
Naaf galtii eeginii
Nadhoo siree seente
Naaf dhaltii eeginii
Foon ofii taatu malee
Xannachi naaf dhiigaa eeginii.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Wanta seerri qabe akka namaa deebine beekkamaadha. Kana jechuun maallaqni mana murtii seente achumaan malli itti laallama. Nadhoo mana siree sagaagalummaadhaa seente deebitee akka bultiif hin taane beekkamaadha. Kanaaf immoo namni ilmoon akka haadhaa taati jedhee waan yaaddamuuf irraa dhalchuu hin barbaadu. Foon ofii malee xannachi namaaf akka hin dhiigne agarsiisa. Kanaaf fira ofii ta'an malee alagaan namaaf hin naane agarsiisa.

4.5.9 Dubartiin Kan walqabatan.

Oromoon dubartiif safuu qaba. Dubartiinis safuu kana beekuun kabaja ofii ni eeggatti. Kana malees dubartii jejuufi gorsuuf afoolatti ni gargaaramu. Dubartii gorsuuf karaa mirrigaan itti dhimma bahu. Kanaafuu afoola dubartiin wal qabatan kanneen armaan gadii kana ilaaluun barbaachisaadha.

Magaalleen magaallanii
Diimtuu manni moggaadhaa
Haati magaallee deesse
Namayyuun soddaadhaa.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Yeroo baay'ee kan faarfamtu magaalledha. Kunis miidhagina ishiitiin kan faarfamtuudha. Diimtuunis akkuma magaallee yoo taatu, kan baay'ee barbaadamtu magaallee ta'uu agarsiisa. Manni moggaadha jechuun miidhaginaan kan baay'ee addaan hin fagaannedha. Kana malees haati magaallee deechoe soddaa hin dhabdu. Tokko jalaa baatu kan biraa akka seenu ibsa. Kanaaf magaalaa magaallee akka soddaan hin dhabamne ibsa.

Maarashaan tan amaaraa
Dongoraan muka qaraa
Jaarsi jaartii dadhabe
Bira taa'ee abaaraa.

(Daawwannaa 19/10/08 irraa argame)

Maarashaa kan hojjetu/tuman/ ummata amaaraa ta'uu kan agarsiisuufi dongoraan dachiin qotatan kan mukarraa hojjetame ta'ee kan qara qabuudha. Kana jechuun ummanni Oromoo loon horsiifatu ta'ee, dur foon murachaafi aannan unachaa kan tureefi sabni Amaaraa maarashaa tumaa kan turan ta'uu muul'isa. Jaartiin jaarsaa ejejamuu yoo didde jaarsi wallaalaan ni abaara. Kuni immoo jiruu ishiirratti gaarii akka hin taanedha. Tarkaanfiin fudhatamuu qabu osoo jiruu abaaru filata. Kanaaf jaarsaafi jaartiin qaama tokko waan ta'eef abaruun sirrii miti.

Mirriysi beekaan toltii
Qoosaan kolfaan toltii
Bifa dhirsaa fakkaattii
Jaartiin jaarsaan toltii
Jaartiin ifa manaatii
Manni ishii dhaan toltii.

(Daawwannaa 19/10/08 irraa argame)

Haayyuun yeroo mirriysu ni miidhagsa. Wanta jedhamuu malu hunda jedhee nama onnachiisa. Kan rafe kaasa. Kan ka'e hidhachiisa. Kanaaf mirriysi akka haayyuun tolu

agarsiisa. Kana malees qoosaan akka kolfaan tolu beekkamaadha. Qoosaan kofalchiisaa, barsiisa. Kolfis namni qoosu sun daranuu akka sirritti qoosu ni onnachiisa.

Jaartiin bifa dhirasaa fakkaatti kan jedhu jaartiiniifi jaarsi amalaan wal fakkaatu. Kana jechuun amala jaarsi qabu jaartiiniis akka qabdu beekkamaadha. Mana jaartiin keessa hin jirre namatti hin tolu. Mana kan hoo'istu jaartidha. Ni miidhagsitis. Kanaaf manni akka jaartiin tolu kan ibsu.

Manallee dhaabaa tolchaa
Dagaleedhaa miidhagsaa
Kennaallee abbaa kennaa
Haadha warraa miidhagsaa.

(Daawwannaa 19/10/08 irraa argame)

Manniifi dagaleen wal jabeessuun mana miidhagsa. Kana jechuun manni dhaabni tole taanaan dagaleen immoo isuma tole kana sirritti miidhagsa. kana malees kennaan abbuma warraan kan tolu yoo ta'u, kennaan isaa kun immoo haadha warraa daran akka gammachiisu beekkamaadha. Kanaafuu haati warraafi abbaan warraa yaadanis ta'ee dalagaan karaa tokkorra akka jiraniidha.

Kuyyubboon dalluu lafaa
Dhagaan xannacha lafaa
Ilmoon dhiiga nafaa
Nafarraa maltu hafaa
Niitiin qaama nafaa
Qiciiccaa lammii tiyyaa
Nafarraa maaltu hafaa.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Mirriysi kun kan mirrigamuuf akka namni miidhama fira/qaama ofiirraa hin hafneef mirrigama. Lafti olkaatuun akka gooba lafaattii kan fudhatamuufi dhagaan akka xannacha lafaatti kan fudhatamuudha. Gama biraan ilmoo dhiiga namaa waan taateef abbaan irraa hin hafu. Ilmoorratti abbaan irratti du'a. Niitiin qaama namaa ta'uun beekkamaadha. Rakkoo jaartii namaarra geenyaan abbaan manaa irraa hin hafu. Kunis akka qaama nafaatti ilaala waan ta'eefidha.

Dur hinjirreen dhalattee
Gama dhihaa kanaanii
Abalu dhiira jechuun
Haadha manaa kanaanii.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Wanti duraan hin jirre akka gara dhihaatii baate kan jedhu ka'umsa godhachuun cimina dubartii ibsa. Dhiira tokkoon cimaadha kan jedhamu jaartii gaarii manaa yoo qabaatedha. Dubartiin leencaa booji'uu dandeechi. Kanaaf ilmi dhiiraa hanguma fedhellee onnee yoo qabaate dubartiin gadi qabdi. Kanaaf sakaallaan dhiiraa dubartii akkuma ta'e,nama gaarii kan dhiira jechisiistus dubartii ta'uu ibsa.

Araddaa quuqaanii
Dirree quuqaa hin dhaqanii
Dubartii hin boochisanii
Ijoollee hijaa hin naqanii.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Dubartiifi ijoollee miidhuun akka hin barbaachifne ibsa. Kunis dubartiin haadha waan taateef waan deessu hin beekan. Ijoolleenis guddachaa waan jirtuuf bakka geessu/waan taatu/ hin beekan. Kanaaf dubartiifi ijoollee hijaa naqauun akka hin barbaachifne kan agarsiisudha.

4.5.10 Mallattoo

Mallattoon bakka bu'ee kan waan tokko ibsuudha. Kana jechuun wanti bakka bu'u tokko kaayyoo mataa ofii qaba. Kaayyoon sunis aadaa,safuu, hooda, duudhaa hawaasa sanii kan ibsuudha.Akka fakkeeniyatti Odaa fudhachuu dandeenya bakka bu'aa/muul'istuu ummata Oromooti. Kanaaf mallattoolee kanneen haala armaan gadiin haa ilaallu.

Odaan waa sadii qabaa
Sadanuu ofirraa qabaa
Gaaddisa Oromooti cehaa qabaa
Gubbaa firii qabaa
Jalaa bishaan qabaa
Nama dubbiin kijibaa
Arrabatu dhanquu qabaa
Ijatu rip riphee qabaa.

(Marii namoota gamtaan 14/9/08 hojjetan irraa)

Odaan uumamaan waa sadi ofiirraa qaba. Sadeen kunis gaaddisa, firii, bishaan fa'a. Odaan yeroo maraa Oromoon jalatti cehaa waan ta'uuf cehaa Oromoo jedhama. Kana malees bakka Oromoon seera itti tumatuudha. Odaan firii ofiirraa qaba. Firiin kunis qaama Odaa keessaa tokko. Yeroo baay'ee Odaa jalaa bishaan hin dhabamu.

Namni dubbiin isaa soba ta'e arrabni isaa waa lama, sadii dubbata. Kanaaf dubbiin isaa dhaabbataa miti. Ijji nama sobuu rip rip jetti. Kana jechuun ijji nama sobuu olii gad xaarti kanaaf mallattoo akkanaa kan agarsiisuu mallattoo sobaa ta'uu ibsa.

Jajjabaan bona fiilaa
Hudhaan badheessa fiilaa
Gurbaa dubbiin kijibaa
Yoo dhugaan dhufte
Yaaboo akka xaddee biilaa.

(Marii namoota gamtaan 14/9/08 hojjetan irraa)

Jajjabaan bona sirritti tola. Kana jechuun jajjabaan gosti mukaa ijji isaa nyaatamu kun bona bona akka gannaatti tola. Kana malees hudhaan badheessa yeroo roobni deebi'i akka sirritti tola. Namni dubbiin isaa kijibaa yoo dhugaan itti dhufe riffeensi mataa isaa akka filaa xaddee irraa ol kaka'a. kuni kan agarsiisu dubbiin isaa yero mara kibaja waan hammaatuuf dhugaan yeroo isaa eeggatee yoo itti dhufte ofitti amanee hin fudhatu. Kanaafuu mallattoon akkanaa kun nama soba odeessuuf bakka bu'a.

4.5.11 Gaabbii

Namni jireenya guyyaa guyyaa keessatti hojii adda addaa dalagaa oola. Dalagaa kana keessatti wantootni gaarii dalageefi dogongora dalage ni muul'ata. Wantoota gaarii akkuma jirutti ta'ee, wantootaa akka badiitti dalageef gaabbiin duubaan itti fufa. Gaabbii kanas mirriysaan akkaataa itti ibsatu qaba. Mee kanneen armaan gadii kana tokkoo tokkoon akka fakkeeniyatti kaasuun ni danda'ama.

Ilma luyana osoo ilma jechuu baatanii
Gaangee hamtuu osoo koruu baatanii
Niitii hamtuu osoo fuudhuu baatanii
Duniyaan numa gaarii osoo irraa deemuu baatanii.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Ilmi sodaataan maqaa waan nama balleessuuf ittiin dhaadachuun hin barbaachisu. Guyyaa tokko maqaa nama balleessa waan ta'eefidha. Gaangeen kuffiftee lafatti nama waan dhiittuuf koruun gaarii waan hin taaneefi niitiin hamtuun ollaa, firaafi namootaan walitti waan nama buustuuf akka hin fuune gorsa. Qabeenya horachuun gaarii ta'ee, osoo jiruu du'aan biraa deemuun akka hin taane barsiisa. Kanaafuu mirriysa kana keessatti luyana, gaangee, niitiifi qabeenyatti fayyadamuun gaabbii darbuu qabu gadi fageenyaan ibsamee jira.

Galaanatu huuban deemee
Tuujii geenyaan naannawee
Namni muuyoo saayibe
Gala booda qaanawee.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Galaanni yeroo guute wantoota akka huubaa adda addaa baatee deema. Yeroo muummicha gahe huubicha baatee ni naannawa. Namni gowwaa saayibe qaana'uun beekkamaadha. Kunis gowwaan waan dubbatuufi waan dhiisu hin beeku. Kanaaf beekaa ni qaanessa. Kana malees gowwaan waanuma jedhaniin dhugaa jedhee fudhata. Kanaaf namni gowwaatti saayibe bifa kanaan qaanii isaa himata.

Yogguu deemaan
Raaddi yaayyaa fagoodhaa
Osoo namaa deebitee
Bilisummaan sadoodhaa.

(Daawwannaa 19/10/08 irraa argame)

Raaddi yaayya yeroo deeman karaan isaa baay'ee fagoodha. Kunis aanaa heddu qaxxaaamuruun kan dhaqaniidha. Dogongorri Oromoon raawwate amma gaabbii ta'ee qeerroo dhalata qubee garaa gubaa jira. Bara mootummaa cee'umsaa biyya haadhaafi

abbaa isaa dhiisee of duuba deebi'uun gubaa urmii guutuu keessatti uumuu mirriysaan haala kanaan ibsa. Kanaaf bilisummaan gaafa san argamte osoo har'a deebitee akkam gaarii akka ta'e ibsa.

Walda garbeen Amaaraa
Kan mataan bututtuudhaa
Aboo Amaraan gooftaa jennee
Shakara mootii lubbuudhaa.

(Daawwannaa 19/10/08 irraa argame)

Bara mootummoota abashaa maqaa kiristaanummaa kana baafatanii Oromiyaa keessa yaa'aa turan. Yeroo san ummanni Oromoo walda gaarbee kan yaanni isaa dulloomaa kanaan gooftaa jechaa turan. Namni nama tahee dhala namaan gooftaa jechuu akka hin qabne beekkamaadha. Yeroo sanatti gooftaa jechuu baatan lubbuu namaa waan balleessuuf jecha lubbuu ofii oolfachuuf gooftaa jechaanii turan. Kanaaf mirriysaaniis namoota Amaara ta'an kan dhiiga Oromummaa hin qabne kanaan lubbuu jedhanii gooftaa akka jechaa turan ibsa.

Umar kuulleen Fadisii
Abdulleen Hammarreessaa
Quufaani kafranaanii
Rabbiin namaan balleessaa
Qamadiin boolla taanee
Garbuun beegala taane
Waanumaan boolla taanee
Guddisa ilmaa taanee
Maaluumaaf lafa haanee.

(Maddi afgaaffiin 28/9/08 kan argameedha.)

Umar Kuulleen nama jiraataa Fadis kan ta'eefi Abdulleen Ammarreessa akka jiraatu kan ibsuudha. Namni guufee yoo namatti boone akka rabbiin itti dheekkamu/ balleessu / beekuun barbaachisaadha. Akka maanguddoon odeeffannoo irraa argadhe ibsanitti Umariif Abdulleen namoota qabeenya qabaniifi kan namatti boonan ta'uu maanguddoonni kunniin ibsanii jiran. Isaan kunis dhumarra iyyeessiykn miskiinni itti boo'uun akka hiyyoommatan himu. Kanaaf akka namatti hin boonne rabbiin akka namatti dallanu ibsa.

Mishingaa malee qamadiin akka boollatti hin galle beekuun barbaachisaadha. Kana malees xaafii malee garbuun roobaa guddaa hin barbaadu. Gama biraan immoo midhaan boollatti galu sirritti barakatu jedhee hawaasni keenya itti waan amanuf jecha, midhaan boollatti hin galle waan sirritti hin barakanneef daa'imni akka beela'an muul'isa. Erga daa'imni beela hin baanee immoo akkanumaan lafa qotuuykn bu'aa malee ifaajuu kan jedhuu gaabbii agarsiisa.

Amma maa akkana natti boontaa
Boona booyraa jaldeessaa
Ana si dubbisuu balleeysee
Boona amma natti boontee
Booda booyaaf teesaa.

(Maddi afgaaffiin 28/9/08 kan argameedha.)

Mirriyni kun immoo nama rakkoo namaa jalaa dhagahuu dideef kan mirrigamuudha. Nama nama tuffatu immoo akka booyraa/gootama /Jaldeessaan wal bira qabuun kan mirriysamuudha. Nama namatti boonu dubbisuu akka sheenaye/gaabbe/ kan agarsiisudha. Boona kanaan booda booyichi akka itti dhufu beekuun barbaachisaadha.

Mirriysa kan haala qabatama yeroo ammaa kanaan wal bira qabnee yoo ilaalle yeroo ummanni keenya xixxiqqeessee itti himu dhagahuu diduudhaan amma yeroo ummanni akka galaanaa irra galagale kan maanguddoof abbootii amantaa jala kaachuun sheenaa ummata keenyarratti raawwatan kan kadhachaa jiran ta'uu muul'isa.

4.5.12 Murtii Kennuu

Murtii jechuun qajeelfama jiruufi jireenya keessa jiruudha. Jiruufi jireenya keessattii murtii adda addaa ni kennama. Murtii kana keessaa murtii du'aa, araaraa, dhiifamaafi kkf fa'a kennuu danda'u. Haala jireenyaa keessatti murtiin kun barbaachisaadha. Mirriysa murtii kennuu armaan gadii kana haa ilaallu.

Qotiyoo qonna dide
Gaaraa roobaa geessanii
Niitii hamtuu ofirraa fageessanii
Raaziyaan nama hin qabduu
Ollaa nabii geessanii.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Qotiyyoo qonna dide gaara roobaa kan geessaniif daldaltoonni Dirre Dawaarraa dhufuudhaan achii bitanii mana foonii isaanitti qalu. Kanaaf sangaan qonna dide murtii halbee itti kennu. Niitii namaa tolle jiruufi jireenya namaa waan balleessituuf ofirraa fageessan. Jaartii gaarii/raaziyaa/kan jaarsaa ajajamtu olla waaqaa/nabii/ geessu. Namni ollaa nabii dhaqu nama garaa laafu, kan hundaa ajajamtu, kan waaqni jaalatu gara waaqaatti dhiyaatti. Kanaaf niitii gaariin waaqa birattis iddoo gaarii qabdi.

Dibicha qonna dide
Kaarra hormaat geessanii
Goromsa rimaya dide
Raadda yaayyatti geessanii
Sa'a okolee diddee goysite
Sugayyaadhaa geessanii
Gadhee lammiif lola dide
Bade rasaasaf dhiheessanii.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Kaarri hormaat bakka loon itti qalanii duwaayii itti godhaniidha. Akka maanguddoonni jedhanii odeeffannoo kennan jedhanitti dibichi yeroo baay'ee duwaayiif barbaachisa. Kanaaf murtii kan jibichatti kennuun gara kaarra hormaata geessu.

Kana malees goromsa rimaya dides raadda yaayyatti geessu. Kanas akka maanguddoonni himanitti horsiifattoonni heedduun raadda yaayyaa kana dhaqanii loon bitatudha. Kanaaf carraa achitti gurguramuun akka harka horsiifatootaa buutu taati jechuudha.

Sa'a Aannan bahuu didde immoo mana foonii akka geessan beekkamaadha. Kunis Saanni Aannannii waan barbaaddamtuuf elmamuu didaaf aannan yoo gogsite murtii mana foonii geessuutu itti murtaa'a. Gadhee bakka dhiiratti bahee loluu dides irbaata rasaasaa godhu. Kunis biyyaaf, lammiif, ofiif, waan hin taaneef murtii rasaasatu irratti fudhatama.

4.5.13 Gowwaa

Gowwaan waan ofii jedhe malee kan namaa hinfudhatu. Beekaa of fakkeessa. Kan dubbatuufi kan dhiisu addaan baasee hin beeku. Akkuma argetti walitti laaqa. Diinaafi fira addaan baasee hin beeku. Kanaaf gowwaa ilaalchisuun mirriysaan bifa kanaan mirriga.

Kadhataan saree jibbaa
Gowwaan keessummaa jibbaa
Nama niitii wayyaatu
ollaa dardaraa jibbaa
namni waan fedhu dhabe
mataa ofiituu ni jibbaa
aadaa isaa beekuu dhiisii
maqaan isaatuu ni dhibaa
kan aadaa isaa tuffatu
kan seenaa isaa tuffatu
qiciiccaa lammii tiyyaa
anas garaan na jibbaa.

(Maddi afgaaffiin 28/9/08 kan argameedha.)

mirriysi kun yeroo namni tokko aadaa isaa, seenaa isaa, sanyii isaa, maalummaa isaa hin beekneef akkasumas gowwaa aadaa isaa akka xiqqeenyatti ilaalee tuffatuufi itti qaanfatu akka of baruuf barsiisuuf itti gargaaramu. Akkasumas akka dammaqqee of baruuf dhimma itti bahu. Kana malees namni kun akka lammii isaan jibbamu itti himuuf itti dhimma bahu.

Haayyuu sagal bule
Naaf dubbataa hin eeganii
Xabaqaa sagaltam bule
Naaf kennaa eeginii
Namuma aadmaan qabe
Kan gowwaan kuffise
Kuffisullee irraa ka'aa eeginii.

(Maddi afgaaffiin 28/9/08 kan argameedha.)

Haayyuun bubbule waanti biraa waan qaqqabuu danda'uuf yaada isaa jijjiirrachuu mala. kana malees maallaqa/matta'aa/ yoo argate waan deeme sanuu dagatee karaa abbaa dhimmaatti deebi'a. Xabaqaan sagaltam bule dubbii namaaf morma jedhanii eeguun sirrii miti. Nama aadmaan qabe kan gowwaan kuffise amala tokko waan qabaniif takka irra oollaana irraa hin deebi'u. kana malees gowwaaan takka nama moonan akka nama hin dhiisne beekuun barbaachisaadha.

Birbirsaa gooroo
Kanniisaa gubbaa galaa
Mataan ishii gubbaan daymaa
Weennin jala galaa
Weenniin bareedina goomtuu
Beekkumaa kannisarraa ulattuu
Bilaashuma jalatti dhumtanii
Rabbiin maaf komattuu.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Birbissi muka keessaa kan hunduma caaluufi kanniisni muka kanarratti akka dayma daymeessuuf filattu beekkamaadha. Weenniin miidhagina qabaattee jala galtus akka dayma kannisarraa murachuu hin dandeenyefi kan eeginsaan callisteetuma jalatti dhumtu ibsa.

Kuni karaa biraan yoo ibsamu sirna mootummaa tokko jalatti kan aangoo olaanaa qabaatanii tajaajilan ilmaan mootummichaa yoo ta'u kanneen gowwaa taatee waardiyyaa jaraa taatee akka jala kaattu ibsa. Kanaaf immoo humna qabaattee bakka sana dhaquu waan hin dandeenyeef akkanumaan akka jala kaattu ibsa.

Galgala wadalaa
Daararraayin dadhabee
Saree guddisa bade
Gandarraayin dadhabee
Gowwaan gaagura ona
Maarageetiin dadhabe.

(Afgaaffii Maanguddootarraa 11/ 8/08 gaggeeffameen.)

Jechi gowwaa hintolu waan ta'eef akkuma itti dhufe godha. Bitaa mirga laalee hin dubbatu. Baasaa bada. Dubbii bareeda hin dubbatu. Kanaaf gowwaan gaagura ona jedhamee moggaafameef.

Shimbirroon waa loon hin nyaattuu
Sila cirritu waa goggodhataa
Adurreen damma nyaattuu
Sila amaa situ waa goggodhataa
Haaqilluu ni jiraa
Sila gowwaan maal goggodhataa.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Shimbirroon loon hin nyaattu. Kan loon nyaattu gosa shimbirroota keessaa cirri ta'uu kan agarsiisudha. Kanaaf immoo cirriin loon nyaachuun beekkamti. Adurreen aannaan malee damma hin nyaattu. Damma kan nyaatu Amaa/Awaaldiigessa/ ta'uu agarsiisa. Kanaaf damma nyaachuun kan beekkamu Amaa ta'uu ibsa. Beekaan /haaqilli / osoo jiruu gowwaan dubbachuun/sochii tokko gochuu akka hin qabne ibsa. Kanaaf immoo osoo beekaan jiru wallaalan dubbii gochuu akka hin qabnedha. Gowwaan akka homaa hin goone taajabee dubbate.

Dabaal gaarri mootii dhalatee
Gaarri duubatti hin hafnee
Karkarroon leencaan loltee
Kalaadaan itti hin hafnee
Xaddeen qeerrensaan loltee
Qoreen irratti hin hafnee
Shimbirroo Risaan loltee
Buukiin qaamatti hin hafnee
Kaleeysaas numan himee
Har'as numan odeessee
Gowwaa gorsi sii galuuhin hafnee.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Akka Harargeetti gaarri guddaan gaara dabbaal ta'uu beekkamaadha. Gaarri gaara dabbaalitti dhihaatu tokko harargee keessa hin jiru. Kana malees karkarroon humnaa ol lolaaf kaatee kalaadaan akka leenci irraa caccabse ibsa. Kuni immoo humnaa ol

oliixachuu agarsiisa. Kana malees Xaddeen qeerrensaan loltee akka filaan/qoreen irratti hin hafnee fi Qeerrensi humna ishii ol waan ta'eef ,humnaan irra ooluun akka irraa qoree fixeedha.

Akkasuma shimbirtoon risaan loltee akka buukii irraa fixe ibsa. Kana jechuun duraanuu Risaan Shimbirroo nyaata waan ta'eef, human ishii ol lolaaf baatee miidhamuu ishii agarsiisa. Gowwaa guyyuu guyyuun gorsuun hin hafne, garuu gorsi hin galuuf. Gowwaa itti himaa oolaan waanuma fedhaniif osoo godhanii hin qulqullaa'u. Kanaaf gowwaa gorsaa oolurra itti dhiisuu akka wayyu muul'isa.

Harree duugdi moluudhaa
Dalluu baaftii hin eegani
Gaala mataan moluudhaa
Gaafa baaftii hin eegani
Gowwaan hededa jige
Baasaa tolaa hin eegani.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Uumaan akka harreen gooba ykn dalluu hin baafne godhee uumee jira. Kanaaf immoo gooba baafti jedhanii eeguun wallaalummaadha. Kana malees gaarri gaanfa hin qabdu. Kanas waaqumatu jalqaba kenneef waan ta'eef akka hin baafne beekuunbarbaachisaadha.

Gowwaan fi hededni jige tokko. Hededni jige ni deebi'ee ni suphamaa hin yaadamu. Gowwaaniis jechoonni inni baasuu hin tolu. Kanaaf immoo gowaa kan waan gaarii baasa jedhanii yaaduun hin barbaachisu. Gowwaaniifi hededni yeroo eeggatee waan hin dhufneef wal fakkeessu.

4.5.14 Kabajaa

Kabajaan ummata keenya biratti beekkamaadha. Kabajaan kunis kan urmii, lammii, biyyaa, haadhaafi abbaa fa'a ta'uu danda'a. kabajaan immoo hawaasarraa gara hawaasaa afoolaan daddarbaa ture. Ammas daddarbaa jira. Kanaafuu kabajaa haala kanaan daddarbaa dhufe mirriysaan yeroo darbus ni jira. Kanneen armaan gadii akka fakkeeniyatti ilaalluun barbaachisaadha.

Keenyumatu sammoodhaa
Ganda Muummad Abdiitii
Asilleen dhufa jennee
Tunuu dubbii rabbiitii.
Keenyumatu sammoodhaa
Ganda Kamal Aliitii
Si tuquu na tuqin
Nuti olla waliitii.

(Marii namoota gamtaan 14/9/08 hojjetan irraa)

Biyyi keenya sammoo ganda Muummad Alii akka ta'eefi namichi kun maanguddoo biyyaa beekkamaa ganda sammoo akka ta'e ibsa. Namni bakka rabbi geesse dhaqa malee itti yaadee akka hin dhaqne maanguddoonni qorataatti himanii jiru. Akkasumas gandii Kamaal Aliis sammoo akka ta'e maanguddoonni afgaaffii gaafatamaniin ibsanii jiru. Gandii sammoo maanguddoo gandaan beekkamtuudha. Kana malee ollaan walii kabajaa waan walii qabuuf akka wal kabajan dhaamsa dabarsatu. Kana malees ollaan yoo wal lole akka ormi namatti kolfu beekuun barbaachisaadha. Kanaaf ollaan ofii kabajaan tola.

Ilmi abbaa qabu fuudhee
Kan burree naqaniif
Ilmi abbaa hin qabne hin fuunee
Qiciiccaa lammii tiyyaa
Kan miilaan dhaqaniif.

(Marii namoota gamtaan 14/9/08 hojjetan irraa)

Ilmi abbaa qabu kabaja qaba. Namni kamiyyuu itti fuudhuu danda'a. kana malees akka aadaa Oromootti uffifate fuudha. Kan abbaa hin qabne namni dubbatuuf waan hin jirreef namni itti fuudhu hin jiru. Kaadhimachuufis baasii kan hin barbaahifne kan miilan qofa dhaqaniifi dubbataniif jecha fuudha malee hafa. Kanaaf ilmi abbaa qabu akka kabaja qabuufi kan abbaa hin qabne akka kabaja hin qabne ibsa.

Biyya biyyumaan yaamanii
Biyyee lafaan yaamanii
Anillee hamaa ta'u silaa
Kabajaa lafee ta'ee silaa
Abbaa kootiin nayaamanii.

(Marii namoota gamtaan 14/9/08 hojjetan irraa)

Biyyi tokko saba sanaan waamuun kabajaa akka qabu yoo ta’u, biyyeenis akkuma biyyaa lafan yoo yaaman kan toluudha. Kanaaf biyyaafi biyyee lafaan yaamuun barbaachisaadha. Kanamaleesa ilmi hamaan lammiif kabajaa lafee ta’ee waan argmuuf abbummaan yaamuun barbaachisaadha. Akkuma biyyaattuu ilmi hamaan guyyaa rakkoo rakkoo keessaa nama baasee lammii maqaa waamsisuu waan danda’uuf kabajaaf jecha abbaan waamuun barbaachisaadha.

Muka mukaa guddaa
Hadaammin baala qabduu
Hiddiin hidda qabduu
Diddiimtuun akka qabduu
Yaaboo haati kabajaa qabduu
Mee keessa ilaalaa
Teenya Shanyii kabajaa qabduu.

(Daawwannaa 19/10/08 irraa argame)

Mukeen gurguddaa jiran keessaa adaammiin baala kan hin qabneedha. Kanamalees silaa akka gudina ishiitii baala godhachuu qabdi ture. Hiddiin akkuma muka kaanii hidda qabdi. Diddiimtuun miidhagina ishee ilaaluun oliifi gadi waan utaaltuuf akka hin qabdu. Kanaaf immoo amalli diddiimtuu abbaa feete wajjiin waan badaa waan raawattuuf akka of qusataniif mirriysama.

Gama biraan immoo namootni tokko tokko haadhaaf kabaja yeroo hin kennine argina. Keessattuu saboota biroo kaasuun ni danda’ama. Kana malee aadaan Oromoo haadha dhiisii sanyii biraattuu ni kabaju. Kanaaf immoo shanyii teenya kan taate kabajaaf jecha keessa laallachuun barbaachisaadha.

Dureessi lama fuudhaa
Diddiimtuu akka waliitii
Duunullee wal awwaallaa
Nutii ollaa waliitii.

(Marii namoota gamtaan 14/9/08 hojjetan irraa)

Sooressi qabeenya waan qabuuf niitii lama fuudhuu danda'a. Kunis qabeenya yoo qabaatte akkuma fedhii keetitti filattee hanga barbaadde fuudhuu dandeecha. Kana malees ollaan kabajaa waan ta'eef yeroo du'aas ta'ee, yeroo rakkoo akka wal awwaalan beekkamaadha. Kanaaf ollaan akka aadaa Oromootti kabajaa waan walii qabuuf akka firaatti wal jabeessa. Waan jirus akka waan ofiitti itti dhimmamuun kabajaan waliin qoodatu.

Araddaan hin quuqanii
Dirree quuqaa hin naqanii
Heera galeef dhabanii
Gosa ofii hin quuqanii
Lammii quuqaa hin naqanii
Heera galeef dhabanii
Adurree hin rarraganii
Nama hattiif dhabanii
Ijoollee quuqaa hin naqanii
Ni guddattii dhabanii
Araddaa hin ququuqanii
Sardaa duulaa hin dhaqanii
Dubartii waa hin xuqanii
Ijoollee hijaa hin naqanii
(Kitaaba Qabiyyee mirriysaa 2004 irraa)

Mirriysi kun Oromoon kan safuu qabu ta'uufi hawaasa keessatti kabajaa inni ilmoo namaaf qabu, mirriysa kanarraa hubachuun ni danda'ama. Firaaf olla, akkasumas ijoolleefi dubartii mufachiisuun, tittuquun aadaa Oromoo keessatti barbaachisaa akka hin taane, jaalalaan araddaa isaa waliin jiraachuun barbaachisaa akka ta'eefi Oromoon eenyunuu dhiibuu akka hin feene mirriysa kanarraa hubachuun ni danda'ama.

4.5.15 Hojii Kan Ilaalatan

Hojiin hurrubummaa barbaada. Hurrubummaan kunis hojii kana hamileen akka hojjetaniifi akka wal jajjabeessaniif kan itti dhimma bahaniidha. Akkasuma hojiin jajjabeenya barbaada. Jajjabeenya kana immoo afoolaan fayyadamuun itti gargaaramu. Kanaaf afoola keessaa mirriysi akka fakkeeniyatti ni ka'a. mee mirriysa armaan gadii kan haa ilaallu.

Kataarri bunaa
mee akka itti dhaaban ilaali
Dureessi xiqqaa hin qabuu
akka itti faarsan ilaali
Hiyyeessi guddaa qabuu
Akka itti dhaanan ilaali.

(Marii namoota gamtaan 14/9/08 hojjetan irraa)

Bunni yeroo dhaabbatu kataarri akka barbaachisu beekuun barbaachisaadha. Kanaaf immoo akkaataa buna itti dhaaban ilaaluun namoota buna dhaabuu hin beekneef akka muuxannootti kan ta'uudha. Kana malees qabeenya qabaannan namni kamiyyuu akka nama faarsu beekun barbaachisaadha. Hiyyeessi dhaba qabeenyaaf nama kamiiniyyuu ni tuffatama. Kanaaf jecha namni qabeenya hin qabne akka tuffatamu/itti roorrifamu beekuun barbaachisaadha.

Namni amma taa'e
Kan hin qonne sanyiidhaa
Uuda namaa dhaqee
Dhuga hiccinniidhaa
Maaf ija nama buustaa
Sitti bada zanniidhaa.

(Marii namoota gamtaan 14/9/08 hojjetan irraa)

Namni yeroo hojiin qonnaa hojjetamu itti bahee hin qonne akka rakkatu beekkamaadha. Kanaaf namni yeroo sanyii dafee bahee facaaffachuu qaba. Yoo yeroo sanyii hin facaafanne kadhaadhaaf uuda /ooydii/ namaa dhaqee akka dhukkee uudaa bahu kan dhuguudha. Kana jechuun osoo dursee dalagatee akka kadhaa hin deemne beekkamaadha. Kanaaf uuda namaa dhaqee hiccinnii dhuguudhaan namootaan akka beekaa itti afuufee fakkeessee itti aara. Aaruun furmaata osoo hin taane akka dursee facaafatu godhuun barbaachisaadha.

Kaarra qoraadhaa
Jilboo kaarra Odaadhaa
Nu wahuu diimeessinee
Iddoo jaartii soddaadhaa.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Kaarra qoraan dachii ykn biyya yoo taatu, jilboo/akuukkuun/ Odaa waliin kan wal biratti margiteefi kan karaa odaarratti margiteedha. Kan malees dachii jaartii soddaa akka dachii ofii qotatanitti kan hin qonne ta'uu muul'isa. Kanaaf Oromoo biratti “soddaan sodaadha” akkuma jedhamu, lafa qonnaa haadha soddaa sirritti qotuufi akka qaban karaa kanaan ibsan.

Furdaa bahan malee
Kurfaa naannawan malee
Hundee bunaa hin arganii
Birrii firfirsan malee
Okolee gogsan malee
Harqootaa baasaan malee
Firrii gaarii hin arganii.

(Marii namoota gamtaan 14/9/08 hojjetan irraa)

Furdaan biyya oomishaan beekkamtuudha. Haata'u malee kurfaan faallaa Furdaati. Kana jechuun kurfaan mishingaa taatullee, caamni xiqqoon dhufnaan damdamachuu hin dandeechu. Garuu yeroo karaa deeman kurfaa naannawanii dhaqu. Gama biraan sirrittin hojjetan malee hundee bunaa akka hin argine dhaamsa dabarsa. Kana malees maallaqa baasanii hojjechiisan malee, meeshaa qonnaa mana jiru gadi baasan malee, oomisha gaarii akka hin arginedha. Kanaafuu oomisha gaarii argachuuf halkanii guyyaa osoo hin jedhin hojjechuun barbaachisaa akka ta'e kan agarsiisudha.

4.5.16 Heera Tumuu/muruu/

Ummanni Oromoo heera adda addaa muraas jiru. Kuni immoo ummata Oromoo biratti beekkamaadha. Heerri kun immoo kan tumamu ykn muramu akka warra afaan qawweetti amanu kana osoo hin taane maangudduma Oromootin kan tumamuudha. Heerri muramu ykn tumamu kun bilchinaafi cimina kan qabuudha. Kanaaf immoo mirriysa armaan gadii kana ilaaluun barbaachisaadha.

Roobaleen arba dulloomee
Muka raamuu dadhabee
Durattuu raamee beekaa
Bira deemaa dadhabee
Haayyuun heera dulloomee
Heera muruun dadhabee
Durattuu mureen beekaa
Biraan deemaa dadhabee.

(Kitaaba Qabiyyee mirriysaa 2004 irraa)

Akka mirriysa kanaatti heerri haayyuun kan muramu ta'ee, gaafa haayyuun kun dulloome haayyuun biraa akka bakka bu'uufi namni dulloomaan aangoo kana nama biraaf kennee akka biraa deemu muul'isa. Kana jechuun nuffii tokko malee ykn walitti bu'iinsa tokko malee kan waliif dabarsaniidha. Kana malees namni aangoo qabate cubbuu osoo itti hin makin dhugaa akka murtessuufi heera kabachiisuun cimee akka itti fufu hawwii kan qabu ta'uu ibsa.

Yoo dubbii baran malee
Heera eeggatan malee
Nama jalaa bahanii
Afaan yoo tolan malee
Harka bal'atan malee
Bakka dhiiraa gahanii
Qarri yoo dubbate malee
Gowwaan yoo use malee
Heera tumame jalaa bahanii.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Akka ergaa mirriysa kanaatti hubannoo heeraa yoo hin qabaanneyn yoo heera cabsaniifi tartiiba dubbii yoo hin beekne ta'e adabbiidhaaf nama saaxiluu akka danda'udha. Akkasumas safuu hawaasaa eeganii afaan toluudhaaniifi qabeenya qabaniin nama rakkataa gargaaruun /arjummaa/ qabaachuun bakka guddaa namaan gahuu danda'a.

Gama heeratiin rakkoo muudate furuuf haayyuun yoo dubbate furmaata buusa. Itti aansunis gowwaan yoo callise malee dubbii laaquun kan seeraatti nama adabsiisuudha. Kanaaf immoo gowwaa callisiisuun haayyuun akka dubbatu gochuun akka heera jalaa bahuun danda'amu kan agarsiisa.

Bobbaan Jaldoo waldhabee
Booyraa garaan gunuunaa
Bobbaan gaalaa walbaddee
Qoqaa garaan gunuunaa
Bobbaan lammii wal bade
Jiraa garaan gunuunaa
Bobbaasee walii galchee
Tiksee waliin barbaadee
Guyyan heeraa kunoo
Gunuunummaan raawwatee.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Hoomaan jaldeessaa yoo walitti bu'e gootama jaldeessaa walitti bu'iinsa uumameef garaan ni dhukkubas, ni hammaatas. Akkasumas gaallis yoo walii galtee hin qabaanne qoqaan/dursaan gaalaa / ni yaadda'a. Akkuma beeyladoo kunneenii kan namaa immoo daran cimee akka muul'atu beekkamaadha. Kanaaf yoo lammiin walitti bu'e araarsuuf jaarsi gosaa bu'aa ba'ii heddu bahee bu'a. Lammiif jedhees ni dhama'a. Kanaaf gaafa heeraan murtiin dhugaan argame araari bu'ee murtiin dhugaan ni argama jechuudha.

Nugus geesheen baddee
Yoo quree dhugan malee
Biyyana dhugaan waa hinjirtuu
Yoo sobaan bulan malee
Leenca dallaan hin dhoorkuu
Yoo rabbi dhoorke malee
Lammii waraanni hin dhoorkuu
Yoo heerri dhoorke malee.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Shanyiin warra nugus kun yeroo baay'ee Harargee keessatti amala farshoo dhuguun beekkamu. Bara geesheen bade garuu osoo hin jaalatin akka dirqamee kan geeshee malee hojjetamu quree kan jedhamu akka dhugan kan agarsiisaniidha. Biyya tokko keessa dhugaa malee akka sobaan bulchan muul'isa. Kanaaf immoo akka maanguddoon biyyaa tokko odeeffannoo kennetti biyyuma teenya akka fakkeenyaatti kaasee dubbate. Kanaaf dhuguma jiru yoo fudhanne biyya keenya keessatti akka sobni biyya bulchaa jiru eenyumaafuu ifa.

Leenca dallawa itti ijaaranii tiksuun rakkisaadha. Kanaaf immoo rabbummaan namarraa yoo dhoorke dhaabbata. Lammiis waraanni ni dhoorka jechuun soba. Kunis waraanni lammiitti dubbate ta'e taanan daranuu lammii hadheessa. Kanaaf immoo kan lammii dhoorkuu danda'u seera qofa ta'uu beekuun barbaachisaadha. Inni biraa immoo namoonni waraanni lammii ni dhoorka jedhee amanee deemu akka kanarraa baruuf dhaamsa cimaadha.

4.5.17 Walii Galtee dhabuu

Haala jiruufi jireenyaa keessatti walii galteen barbaachisaadha. Kanamalees walii galtee dhabuun immoo wantoota tokko tokkoof nama saaxila. Kanaf immoo rakkoo walii galtee dhabuun dhufu mirriysaan haala armaan gadii kanaan ibsameera..

Muka mukarra guddaa
Adaammii baalatu dhibee
Saawwa saawwarra guddaa
Gaangee rima'atu dhibee
Nama namarra guddaa
Dhalaa areedatu dhibee
Rakkoo ofii hin fooyyeffatuu
Sabni ofii wal dhibee.

(Maddi afgaaffiin 28/9/08 kan argameedha.)

Adaammiin akkuma mukeen kaanii guddaadha. Garuu baala hin qabdu. Gaangeen akkuma saawwanii guddina qabaattullee rima'a fuudhuu hin dandeessu. Garuu kormi ni kora rima'a hin fuutu. Dubartiiniis namummaa namaa guuttee osoo jirtuu areeda hin baaftu. Haata'u malee dhiira areeda baasu hunda ishiitu daha. Rakkoon adda addaa saba keenya keessa ni jira. Yeroo hundaa walitti himu. Garuu furmaanni tokkollee hin jiru. Rakkoo jiru fooyyeffachuu dhiisuun ofii wal nyaachuun immoo kaayyoo keenya waan gufachiisuuf, itti yaadanii rakkoo isaan gidduu jiru kamiyyuu furmaata itti kennuun akka barbaachisu hubachiisa.

4.5.18 Tokkummaa

Tokkummaan humna. Tokkummaan jiraannan wantuma fedhellee buqqisuun namatti hin cimuu. Guddinaas ta'ee, hammeenya biyya tokkootiif tokkummaan baay'ee barbaachisa. Kanaaf hawaasni keenya faayidaa tokkummaa bifa armaan gadii kanaan ibsa.

Kakarii dhagaan gohee
Shiiraa gaantenya gohee
Tokkummaa ijoollee teenyaa
Diina garaan boohee.

(Maddi afgaaffiin 28/9/08 kan argameedha.)

Dhagaan xixxiqqaan yeroo namni irra dhaabbatu sagalee kan dhageessisu ta'ee, lafa diriiraa goggoogaa yeroo dongoran jabaachurra darbee sagalee iyyuu tokko dhageechisa. Kanamalees dalagaan isaa namatti kan jabaatuufi human cimaa kan gaafatuudha. Ijoolleen Oromoo osoo kutaafi amantaan wal hin qoodin afaan tokkoon afuura baafachuun diina keenya kan garaan gubate ta'uu ibsa.

Diinnis tokkummaa ijoollee keenyaaf kan hirriiba dhabe ta'uu namni kamiyyuu kan beekudha. Kanaaf yoo Oromoon walii gale akka diinni keenya garaan gubatu beekuun barbaachisaadha.

Addunyaa horan malee
Yoo waa baratan malee
Mi'aa jiruu hin arganii
Barumsaan deeman malee
Haayyuu qabaataan malee
Cinqii jalaa bahanii
Humna qabaatan malee
Ittiin hojjetan malee
Miidhaa jalaa bahanii
Yoo waliif tumsan malee
Tokkummaa uuman malee
Rakkoo jalaa bahanii.

(Maddi afgaaffiin 28/9/08 kan argameedha.)

Dhamdhama jireenyaa beekuuf ykn arguuf qabeenyiifi barnoonni barbaachisaa ta'uu isaa beeksisuuf mirriysama. Kanamalees rakkoo nama muudatu jalaa bahuuf namni beekaafi

barnoonni barbaachisaadha.Kanneen lamaan qabaannan rakkoo nama muudatu hunda jalaa bahuuf karaan salphaadha.

Dandeettii qabnu fayyadamnee yoo ittiin hojjetame hiyyummaa jalaa bahuuf karaan jiru salphaadha. Kanaaf humna qabnuutti itti fayyadamuun dalagaa hojjetamuu qabu qixa sirriin itti fayyadamnee hojjechuun hiyyummaa jalaa bahuuf karaan jiru kan namuu deemsisuu danda'uudha.

Tokkummaan walcinaa dhaabbatanii wal deeggaruun, yaada walii fudhachuun, waliif ajajamuun yoo hin jiraanne rakkoo jalaa bahuun akka hin danda'amne beekkamaadha. Kanaaf wantootuma hundaaf tokkummaan akka barbaachisaa ta'e beekuu qabna. Walumaagalatti beekumsa,dandeetti, waliigalteefi tokkummaan jireenya hawaasummaa tokko keessatti akka baay'ee barbaachisaa ta'e kan hubachiisuudha.

Karaan guddaan goraadhaa
Gaangeen saggaara tolaa
Oromoo boonaa kiyaa
Nyaara cilee Ejersaa
Kan qabduu shanshalataa
Lammii haadha Gafarsaa
Gafarsaan kan hin kunnee
Kan billawni qarri hin murree
Shiirri diinaa kan hin cabsinee.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Kuni kan agarsiisu shanyiin hidda latiinsa Oromoo kan akka shanshalataa kan wal qabatee deemudha. Tokkummaan isaaniis durii kaasee kan hanga ammaatti wal qabatee deemuufi kan addaan cituu hin dandeenyedha. Tokkummaa kan addaan kutuuf mootummoonni abashaa dhagaan isaan hin cabsine hin jiru. Kanaaf immoo afaan damma godhachuun amantaafi kutaan seenuun akka tokkummaa kun cabu gochaa turan. Garuu hiddi latiinsaa keenya tokko waan ta'eef shiirri diinaa akka cabsuu hin dandeenye ta'uudha.

Waraabu yuusaan sadii
Oggaa yuusu galgalaa
Nu oollee, ooltee je'aa
Oggaa yuusu leeylidhaa
Nu argannee, argattee je'aa
Oggaa yuusu bariisaa
Nu gallee gala je'aa
Bineessi gaara bulullee
Egaa mariin bobba'aa.

(Kitaaba Qabiyyee mirriysaa 2004 irraa)

Mirriysi kun kan nu hubachiisu bineessi daggalaallee bahaafi gala, oolmaafi bultiisaa wal mari'achuun, walitti himuun, quba wal qabaachuun waanta gochuu qabu kan godhuudha. Kuni immoo fakkeenya bineessotaan haa fudhatamu malee dhalli namaa akka wal dhagahuun wantoota hojjetan wajjiin raawwatan agarsiisa. Kanaaf nuti ilmaan namaas mariifi marabbaa qabaachuu qabna kan jedhuudha. Walumaa galatti marii qabaachuun tokkummaan socho'uun barbaachisaa akka ta'e barsiisa.

Dullacha saree sirnaa
Dunna dhabaa hin beekanii
Dullattii karroo dooyaa
Qayya dhabdii hin beekanii
Abaabuu walii hin naane
Lammii walii hin rifanne
Himannootti beekanii.

(Afgaaffii namootaa 17/10/08 irraa argame)

Dhaamsi mirriysa kanaa sareen dulloome muuxannoo jiruufi jireenyaa waan qabuuf dunna nidhaba jedhanii yaaduun waan yaadamuu miti. Garu sareen jaare kun akka tooftaa dunna dhabe hima. Dullattiin urmiin turtes qayya harkaa ishee akka hin dhabne osoo beekuu qabduu harkaa dhabdee kan jirtuudha. Kunis rakkinoota adda addaan walqabachuun akka tooftaan jalaa bade barsiisa.

Akaakileen jalli ishii abaaramtuun yeroo wal himattu kan walii hin naane ta'uu dha. Akka isaan walii hin naane immoo himannaa isaanitiin beekuun ni danda'ama. Kanaafuu

tokkummaa dhabuu isaanii himannaa isaanirraa baruun akka danda'amu agarsiisa. Kuni immo ummata keenya keessatti yeroo muul'atu kallattii kanaan mirriyoosan itti himu.

Dhagayii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurradhu
Dukkana korma hin qabne
Kufa ka'iinsa hin qabne
Lammiin qondaala hin qabne
Kufa ka'iinsa hin qabne
Niitiin marabbaa hin qabne
Kufa ka'iinsa hin qabne.

(Maddi afgaaffiin 28/9/08 kan argameedha.)

Tokkummaan kan hin jirre yoo ta'e, bakka hin taanetti hafna. Kufa ka'iinsa hin qabne kufna. Hunduu nama laallata. Kana malees qondaala dhabuu namatti muul'isa. Dhumni isaas addaan bittinnaa'uu muul'isa. Kanaaf barbaachisummaan tokkummaa walii galuu, miiraafi marabbaa qabaachuun sirritti jabeessanii dhaamu.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOO FI YABOO

5.1 Cuunfaa

Sabni kamiyyuu jiruufi jireenya isaa keessatti afoolan maalummaa ofii dabarfatu. Afoolli Ummata keenyaa kan soba hin qabneefi qabatama jirurratti xiyeeffachuun karaa alkallattiifi kallattiin dhaamsa ittin dabarfataniidha. Karaa maalummaa isaanii ittiin dabarfatan keessaa sirba, geerrarsafi mirriysa kaasuun ni danda'ama. Kanneen keessaa mirriysi isa tokkoodha. Mirriysi kun ummata Oromoo Haragee biratti baay'ee cimaa fi ergaa cimaa kan dabarsuudha.

Haaluma kanaan kaayyoon qorannoo kanaa qaaccessa qabiyyee mirriysaa Godina Haragee Bahaa Aanaa Baddannoo kan ibsuudha. Qorannoo kana keessatti seera mirriysi qabu, namoota mirriysarratti hirmaatan, meeshaalee aadaafi hiika isaa, yoomessa, maaliif akka mirriysamu addaan baafamee ibsamee jira.

Mirriysi seera mataa ofii qaba. Yeroo mirriysa gosaa eegalamu maanguddoon banamuun mirriysama. Gosti tokko mirriysa keessatti walitti mirriysuun dhoorkadha. Kana malees ijoolleen mirriysa gosti irratti wal gaherratti mirriysuun dhoorkadha. Ijoolleefi damiinni yookiin abbaan ceyaa akka aadaa Harageetti walitti mirriysuun dhoorkadha. Seera mirriysaa keessa inni biroo immoo yeroo mirriysi mirrigamu akkaataa itti jalqabamuufi xummuramu qaba. Namoonni mirriysa baasaan nama tokko qofa yoo ta'an kan jalaa qaban immoo namoota heddu ta'uu isaaniti.

Mirriysi hirmaattota qaba. Namoonni mirriysarratti hirmaataan haayyota ceyaa addaan galchuu danda'an, dubartoota, gootota, dargaggoota urmiin bilchaataniifi ijoolleen jajjabaatan keessatti qooda ni fudhatu.

Aadaa Oromoo keessatti meeshaaleen aadaa barbaachisaafi hiika mataa ofii qaba. Kanaaf mirriysa keessatti meeshaaleen aadaa kanneen akka alangaa, mancaa/ askoottu/somba

baas/, waraana, uffata sabboonaa/uffata aadaa adii/, billawa, filaa/andaaraa/faanti mirriysa keessatti barbaachisuudha.

Afoolli yoomessa mataa ofii qaba. Kanaaf mirriysis yoomessa mataa ofii akka qabu irra gahameera. Kunis ganama, guyyaa, halkan, akkasumas yeroo hojii, lolaa, wadaajaa/duwaayii/ araaraa fa'aa akka mirriysamu qorataan adda baasee jira.

Mirriysi kaayyoo mataa ofii qabaatu malee calliseetuma hin mirriysamu. Kaayyoon kunis kulkaa/roorroof/, hawwii, gorsa, abdii, gootummaafi luyna, lammii farsuu, hiyyummaa, abbaa, dubartii, garaa kutachuu, mallattoo, gaabbii, murtii kennuu, gowwaa, kabaja, hojii, heera tumuu, walii galtee dhabuu, tokkummaa fa'a irratti hundaa'uun kan mirriysamuudha. Walumaa galatti qorataan qabiyyee mirriysaa ilaalchisee kanneen armaan olii kana gadi fageenyaan qaaccessuun ibsee jira.

5.2 Argannoo

Qorannoon tokko kan gaggeeffamu argannoo wayii argachuuf akka ta'e beekkamaadha. Qorannoo kanarraa qoratichis argannoowwan armaan gadii kana argateera.

1. Mirriysi seera gara garaa akka qabu beekkameera. Seerri kunis mirriysi maanguddoon kan banamu, gosti walitti akka hin mirriysine, ijoolleen mirriysa gosti wal gahe irratti akka hin mirriysine, damiinnifi ijoolleen akka walitti hin mirriiye, akkaataa itti jalqabuufi itti xummuramu qabaachuu, namni baasu tokko qofa yoo ta'u kan jalaa qabu akka heddu ta'e irra gahameera.
2. Mirriysa irratti kan qooda fudhatan haayyota ceyaa addaan galchan, dubartoota, gootota, dargaggoota fa'atu akka irratti hirmaatan bira gahameera.
3. Meeshaaleen aadaa mirriysarratti barbaachisaniifi hiikni isaanii addaan bahee jira. Meeshaaleen aadaa kunis alangaa, mancaa, waraana, uffata, billawa, filaa, hiika isaanii waliin irra gahamee jira.

4. Mirriysi yoomessa mataa ofii akka qabu qorataan addaan baasee jira. Kunis ganama, guyyaa, galgala, akkasumas lafa hojii, lolaa, wadaajaa fa'atti akka jedhamu addaan baahee jira.
5. Mirriysi kaayyoofi qabiyyee mataa ofii danda'een kan dhihaatu ta'uu qorataan irra gahee jira.

Walumaa galatti argannoowwan armaan olii kun qaaccessa qabiyyee mirriysaa irraa kan argame ta'uu hubachuun addaan bahee haala kanaan taa'ee jira.

5.3 Yaboo

Afoolli Oromoo aadaa, duudhaa, safuu, eenyummaa isaanii ibsuurratti qooda guddaa qaba. Kanaafa immoo mirriysa ilaalchisee yaboon armaan gadii kun dhaloota haaraa bira gahuun barbaachisaadha. Qaaccessa qabiyyee mirriysaa kana ilaalchisee dhaloonni kun dhalootaaf dabarsuu kan qaban:

- Mirriysi seenaafi seera abbootii keenyaa baatee sadarkaa kanarra gahee jira. Kan abbootiin keenya irratti kufanii, ka'anii seera itti baasanii sadarkaa har'aa kanarraan gahan kana dhaloonni haaraas ta'ee qaamni dhimmi ilaallatu kanneen akka Waajjira Aadaafi Turizimii seera isaa osoo hin cabsin dhalootaaf kaa'uu qabu.
- Mirriysa gamtaan irratti hirmaachuun dhalaa, dhiira osoo hin jedhin dhaloota ammaa kana dhaqqabee jira. Yeroo ammaa kana amantaan tokko tokko akka cubbuutti fudhachuun akka qabeenya abbootii keenyaa kana akka dagatamu gochaa jira. Kuni akka sirrii hin taane hubachuun akkuma durii osoo dhiira, dhalaa, dargaggoo hin jedhin gamtaan qabuun dhalootaan gahuu qabu.
- Meeshaaleen aadaa kan hawaasa keenyan kalaqaman ta'ee muul'istuu aadaa keenyaati. Yeroo ammaa kana dhaloonni haaraan kun ammayyummaa hordofuu jala waan deemaniif meeshaa kana gara dagatamuu gahee jira. Kuni immoo eenyummaa ofii dagachuu waan ta'uuf dhaloota hubannoo kennuun akka

kunuunfamu gochuufi Waajjirri Aadaafi Turizimiis meeshaa kana kunuunsuun Godaambaa keessa kaa'uu qabu.

- Mirriysi yoomessa mataa ofii qaba. Yoomessa isaa kana maanguddoon biyyaa dhaloota dhaalchisuun akka isaan keessatti hirmaatan gochuu qabu.
- Mirriysi akka kaayyoo mataa ofii qabu beekuun barbaachisaadha. Qaamonni dhimmi kun ilaallatu kanneen akka Waajjira Aadaafi Turizimii kaayyoo kana beekuun walitti qabuun akka dhaloonni beekumsa hawaasa keenyaa kana dhaalan gochuun barbaachisaadha.

Wabiilee

- Addisuu Tolasaa. (1990). *The Historical Transformation of Folklore Genre: The 'Geerarsa' as National Literature of the Oromo in the context of Amhara Colonization in Ethiopia*. PhD Dissertation, Bloomington: Indian University.
- Addunyaa Barkeessaa. (2011). *Akkamtaa*. Finfinnee
- _____. (2014). *Semmoo*. Design and printed by Far East Trading Plc.
- Alan, Isaacs. (1981). *The Macmillan Encyclopedia*. USA. Laurence Wrd Associates LTD.
- Berg, B. (2001). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. California State University, Long Beach.
- Bukenya, A. (1994). *Understanding Oral Literature*. Nairobi University Press.
- Dastaa Dassaalanyi. (2002). *Bu'uura Qorannoo*. Finfinnee: Dhaabbata Maxxansaa Boolee.
- Deebisaa Bayyanaa. (2015). *Xiinxala Caasaa, Bifiyyeefi Qabiyyee Walaloo Geerrarsa Ajjeesaa Aanaa Miidaa Qanyii*. Yunivarsiitii Addis Ababaa. (Kan hin maxxaffamne).
- Denscombe, M. (2007). *The Good Research Guide for Small Scale Social Research Projects*. (Third Edition) Open University Press.
- Dirribaa Tarrafaafi Warra kaawwan (Gul). (2001). *Barruulee Qormaata Waltina Afaan Oromoo, Wiirtuu*, (Jiildii 9). Finfinnee:
- Dorson, M. R. (1972). *Folklore and Folklife: An Introduction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Dundes, A. (1965). *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs: Prectice Holl Inc.
- Encyclopedia Americana. (1995). Vol 11. USA. Glolier Incorporated.

- Finnegan, Ruth.(1970).*Oral Literature in Africa*. Nairobi: Oxford Universty Press.
- _____.(1976).*Oral poetry:It is Nature and Significance and Social Context*.Cambridge: Cambridge Universty Press.
- _____.(1977).*Oral poetry:Composition Performance and Context*. Cambridge: Cambridge Universty Press
- Fiqaadee Azezzee.(1991). *Introduction to Oral Literature*. Addis Ababa: Institite for International Cooperation of the German Adult Education Association IIZ/DVV
- Flick, Uwe.(2002).*An Introdaction to Qualitative Research(second Edition)*. New Delhi:SAGE Publication.
- Georges, R.A and Jones,M.O (1995). *Folkloristics: An Introduction. Bloomington and Indian Polis*: Indiana University Press.
- Getaachoo Rabbirraa.(2005). *Furtuu: Seerluga Afaan Oromoo*. Addis Ababaa:Kurraz International.
- Goldestin's Kenneth.(1964). *A Guide for Field Worker In Folklore*. Hatboro: Folklore Associates Inc.
- Hinseene Makuriyaa.(2010). *Gaachana Kormaa*. Addis Ababaa:Printed by Far East Plc.
- Josef Walmanbeg (2004).*Classics of Semiotics*. New York: Free Press.
- Melakenen Mengistu.(2006). *Fundamental of Literature*: Addis Ababaa: Addis Ababaa Universty.
- Misgaanuu Gulummaa.(2011). *Dilbii:Bu'uura Afoolaa, Ogafaaniifi Afwalaloo Oromoo*. Finfinnee:
- Punch.F.(1998).*Introduction to Social Research*.New Delhi Sage Publication Indian put.Ltd.

- Smith, Thomson.(1981).*Folklore Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*. New York: Funk and Wagnall's Company.
- Steven.A.(1964). *Concise Oxford English Dictionary*. Oxford University Press.
- Tasfaayee Dureessaa.(2013). “Qaaccessa Akaakuufi Geerrarsa Oromoo Haala Godina Wallaggaa Bahaa Aanaa Limmuu.” Yunivarsiitii Addis Ababaa. (Kan hin maxxaffamne)
- Tigist Sanbataa .(2005). “Qaaccessa Qabiyyee Afwalaloo Oromoo Waltajjii Hawaasummaa Haala Afwalaloo Salaalee.” Yunivarsiitii Addis Ababaa. (Kan hin maxxaffamne)
- Tomson, William.M.K.(2006).Sampling.From [http://www. Social Research Methods. Net](http://www.Social Research Methods.Net) (kb) Sampling.php
- W.Bfi.W.B.Yaadee.(2000). *Bantuu Haaraa*. Finfinnee:
- Warquu DachaaSaafi Warra Kaawwan (gul). (1999). *Barruulee Qormaata Waltina Afaan Oromoo, Wiirtuu*.(Jiildii 8). Finfinnee

DABALEE A
YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOOLLEEJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANOOTAA,
JOORNAALIIZIIMIIFI SABQUNNAMTIITTI MUUMMEEA FAAN OROMOO,
HOGBARRUUF FOOKLOORII

Gaaffiiwwan Afgaaffidhaaf Qophaa'an

1. Mirriysi seera mataa ofii qabaa? Yoo qabaate maal fa'a?
2. Seerri mirriysaa kun eenyuun hojiirra oola? Maaliif?
3. Mirriysarratti namoonni hundi qooda fudhachuu ni danda'uu? Bifa kamiin keessatti qooda fudhatu?
4. Mirriysarratti bifa kamiin qooda keessatti fudhatu? Maaliif?
5. Meeshaaleen aadaa mirriysaaf barbaachisuu? Yoo kan barbaachisu ta'e maala fa'a akka ta'e tarreessuu ni dandeechuu?
6. Meeshaaleen aadaa kuni hoo hiika akkamii qabu? Amma hoo dhaloota ammaa kanaan akkamitti ilaallama? Kunuunsa akkamiitu godhamaafii jira?
7. Hiika mallattoolee kanaa namni hundi ni beekaa? Yoo beekne ta'e hoo akkam godhamuu qaba?
8. Mirriysi yoom jalqabe? Eenyuun jalqabe?
9. Mirriysi waytii hunda ni mirriysamaa? Mee yeroofi bakka akkamii fa'atti mirriysama?
10. Mirriysi qabiyyee akkaamii fa'arratti mirriysama?
11. Qabiyyeen isaa kun hoo maal fa'a? namni hundi addaan baasee ni beekaa?

Dabalee B: Odeeffannoo Kennitootaa

Lakk.	Maqaa	Koorniyaa	Umrii	Ganda
1	Toofiq Alii Heeydar	Koorniyaa	78	Barakat
2	Mohaammad Abdullaa	dhi	64	Dirroot Raamis
3	Ahmad Amin Ahmad	dhi	44	Hindheessa
4	Toofiq Abdoo Alii	dhi	50	Hindheessa
5	Faayizaa Hasan	dha	47	Baddannoo(01)
6	Aliyyii Ibroo Mohaammad	dhi	58	Baddannoo(04)
7	Yuusuf Shaafii Abdullaa	dhi	62	Mojo
8	Maftuhaa Haajii	dha	39	Hindheessa
9	Ahmadsham Ibraahim	dhi	49	Illikkoo
10	Hamzaa Hasan	dhi	39	Maanguddoo Raamis
11	Aliyyii Ali	dhi	41	Tortora

Dabalee C mirriysa.

Dibicha dachii guutuu

Osoo qaluu baatanii

Edaa ilma hamaa

Osoo dhaluu baatanii

Billawa garaa kaayanii

Raafuu keessaa yaasaanii.

Namni marxoo gabaabaa

Dhalaan haasa'uu hin toluu

Namni mataa moluudhaa

Filaa suuqqachuuf hin toluu

Namni ilkaan seeleedhaa

Lafee qoqoruuf hin toluu

Namni jaartii hamtuudhaa

Keessummaan galuu hin toluu

Lammiin gammadduu hin tolu.

Amma duumessatu rooba fidaa

Amma roobatu galaana fidaa

Garaa yaadni dhaane

Hijaa hirriba didaa

Aboo akka dukkanaatti waa hafuu

Rabbiin ifa ni fidaa

Akka galaana sadee

Na godhin rabbiin

Nama saba ofiitti waadee

Warri saree sagalii

Ulaa cufuu jarjaruu

Warri durboo sagalii

Mooyyee tumuu jarjaruu

Warri haayyuu sagalii

Heera galee jarjaruu

Dhangahee diddirrisee

Ganni bona naasissee

Dheebuu bahuu hin ooluu

Kan duraan nu yaachisee

Kan rabbiin jiraachisee

Odaan baala daddarbee
Tuujii garaacha buusee
Fincilaan ilmoo darbee
Mooraa garaacha buusee
Haayyuun alangee darbee
Gosa garaacha buusee
Haala keetii si darbee
Si darbe yaa gowwaa
Dhiira afaan si buusee.

Dhagahii dhaggeeffadhu
Guurii gurraa guurradhu
Jeynaafi luynatu fuula walii qubatee
Bakki itti dheeffitu hin hafnee
Goojjoo luynaatu gubatee
Jeyni kennaa jaalataa
Luyni waakkii jaalataa
Jeeyni rasaasa haadhataa
Luyni baqaaf karaa laallataa
Hin dheeyisin seenaan si gaafataa
Kan jeyna biraa dheesse maaliif dhalataa
Alagaan nama laallataa
Masaanuun namatti dhaadataa

Dibdibboon dibii bartee
Sirba dhiiraa eeggattee
Allaattin nyaata bartee
Biflee harkaa eeggattee
Haatummaan biflee dhaltee
Gala faaruu eeggattee

Adaree karti shanii
Shanaan sibiilaan cufe
Arbi hojja dheerinaa
Gufatee yoom kufe
Leenci dhiigaan jira
Injiraan yoom tufe
Haalimni kitaaba
Haala kitaaba qomaa
Waatu garaa na dhufee.

Akkanaan jechuu beeka
Qiciiccaa lammii tiyyaa
Waan naan jettun eegaa.

Haroollee hara miilloo
Billaachaa itti gamaa.
Ija imimman yaaftuu
Tiittichatu itti gamaa.
Gurbaa mataa mooyyate
Moluudhatu itti gamaa.
Wallee biyya tiyyan hin jirree
Tanaaf gowwaan natti gamaa.

Gaafa lola calanqoo
Aabboon lolee ka'ee
Abbootiin teenya achitti dhumanii
Oromoo maaliif callistanii
Seenaa abbootii teenyaa
Hin baanee oggaa himanii

Hallayyaan ciccita lafaa
Gaarri yayyaga lafaa
Araddaan dalluu lafaa
Bishaan imimmaan lafaa
Citaan dabbasaa lafaa
Teeyriin utaalchaan duutee
Miilli garaatti hafa
Namni roorroon qabdee
Akkamiin galee rafaa

Leenca gamma hin qabanii
Nama nyaataaf dhabanii
Arba oloo dheeyanii
Nama reebaaf dhabanii
Gaangee cancelli citee
Tan fuuloon ciccitee
Mogolee maa sakaalanii
Loon abbaan tiksu hateef

Gosa maaliif yaamanii
Jiraa maa si saqanii
Eegee gaalaa coqqollee
Abbaan of dhaaduu tollee.

Halkan deema malee
Waraabo kophee hin qabuu
Caccabsee nyaata malee
Leenci gaacana hin qabuu
Wajjuma teenya malee
Garaan fayyaa nu qabuu
Kanan jechuun beekaa
Waan naan jettun eegaa

Dardara keenya fixanii
Handaaraan gaara ciisaa
Shamarran keenya fixanii
Calleewwan gaara ciisaa
Haawwan keenya fixanii
Guftaawwan gaara ciisaa
Maanguddoo keenya fixanii
Arriiwwan gaara ciisaa
Dhaladheellee hin garree
Seenatu natty odeessaa
Arfan qal'oo tiyya kaa
Dhiigaa garaa na ciisaa
Yoomiin galee gad ciisaa.

Calanqoo caliidhaa
Lafee bobeessanii
Warri dhaqee argee
Kunoo kana odeessanii
Lafee abbootiidhaa
Awwaalu dhiisanii
Qoraan godhatanii
Dhiiroo eessa jennaa
Booda qabarii isaanii
Kanan jechuu beekaa
Waan nan jettun eegaa.

Arba guddina qabaa
Leenci bookkisa qabaa
Jeeydalloon aylil qabaa
Jeynatu biflee qabaa
Inaaffaa haqa qabaa
Dureeysaa gaange qabaa
Gaangee saggaraa qaba
Hiree biddeenaa qabaa
Biddeena guufa qabaa
Quufni utaalcha qabaa
Utaalchi caba qabaa
Tukaanaa mana na jiraa
Eessahiin fayyaa qabaa
Yoomiin hirriiba qabaa.

Gaarri jiraachuu baatuu
Shiiraan eessaa dhalataa
Gaaariin jiraachuu baatu
Hamaan eessaa dhalataa
Arjaan jiraachuu baatuu
Doqni eessaa dhalataa
Dhalaan jiraachuu baattu
Dhiirri eessaa dhalataa
Yoo gowwaan wallaale malee
Biyyeen Oromiyaa galataa.

Gooroo bunaa teessanii
Garbaaf hijaan qabne
Gabrittiif hijaan qabne
Ija bunaa geeysanii
Ni wallaaltan malee yaaboo
Gurbaan lammii teaysanii.

Anillee haayyuun qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa
Jaarsollee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qaba.
Noolellee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa

Baabilees haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qaba
Dagallee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qaba
Meettallee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qaba
Itullee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa
Alallee haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa
Oborraan haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa
Aanniyyas haayyuu qabaa
Haayyuu of keessaa qabaa
Maalittin dhimma qabaa
Lammii koon of biraa qabaa
Akkanaan jechuu beekaa
Waan lammiin koo nan je'un eegaa

Roobni roobuu hin dinnee
Duumessatu hin jirree
Taa'uuf natti hin toluu
Bakka lammiin hin jirree.

Abbaadhaa suman qabaa
Atillee anuma qabdaa
Arte na abaarinii
Abboo mataa kiyya dhabdaa.

Jimaan baaroo daggalaa
Tarkaanfachuun dadhabee
Mojo galaanatu hammaataa
Achi bahuun dadhabee
Jechaat natti ulfaataa
Ol baafachuun dadhabee
Quuqaa garaa kiyyaa
Buqqifachuun dadhabee
Boontuu fandisha mayraa

Biyya xaafii adii
Amma sarbee dadhabee.

Shilingii ciloota seente
Naaf galtii eeginii
Nadhoo siree seente
Naaf dhaltii eeginii
Foon ofii taatu malee
Xannachi naaf dhiigaa eeginii.

Maarashaan tan amaaraa
Dongoraan muka qaraa
Jaarsi jaartii dadhabee
Bira taa'ee abaaraa.

Araddaa quuqaanii
Dirree quuqaa hin dhaqanii
Dubartii hin boochisanii
Ijoollee hijaa hin naqanii.

Odaan waa sadii qabaa
Sadanuu ofirraa qabaa
Gaaddisa Oromooti cehaa qabaa
Gubbaa firii qabaa
Jalaa bishaan qabaa
Nama dubbiin kijibaa
Arrabatu dhanquu qabaa
Ijatu rip riphee qabaa.

Ilma luyna osoo ilma jechuu baatanii
Gaangee hamtuu osoo koruu baatanii
Niitii hamtuu osoo fuudhuu baatanii
Duniyaan numa gaarii osoo irraa deemuu baatanii.

Umar kuulleen Fadisii
Abdulleen Hammarreessaa
Quufaanii kafranaanii
Rabbiin namaan balleesaa
Qamadiin boolla taanee
Garbuun beegala taane
Waanumaan boolla taanee
Guddisa ilmaa taanee
Maaluumaaf lafa haanee.

Kadhataan saree jibbaa
Gowwaan keessummaa jibbaa
Nama niitii wayyaatu
ollaa dardaraa jibbaa
namni waan fedhu dhabe
mataa ofiituu ni jibbaa
aadaa isaa beekuu dhiisii
maqaan isaatuu ni dhibaa
kan aadaa isaa tuffatu
kan seenaa isaa tuffatu
qiciiccaa lammii tiyyaa
anas garaan na jibbaa.

Haayyuu sagal bule
Naaf dubbataa hin eeganii
Xabaqaa sagaltam bule
Naaf kennaa eeginii
Namuma aadmaan qabe
Kan gowwaan kuffise
Kuffisullee irraa ka'aa eeginii.

Harree duugdi moluudhaa
Dalluu baaftii hin eeganii
Gaala mataan moluudhaa
Gaafa baaftii hin eegani
Gowwaan hededa jigee
Baasaa tolana hin eeganii.

Keenyumatu sammoodhaa
Ganda Muummad Abdiitii
Asilleen dhufa jennee
Tunuu dubbii rabbiitii.
Keenyumatu sammoodhaa
Ganda Kamal Aliitii
Si tuquu na tuqin
Nutu olla waliitii

Muka mukaa guddaa
Hadaammin baala qabduu
Hiddiin hidda qabduu
Diddiimtuun akka qabduu
Yaaboo haati kabajaa qabduu
Mee keessa ilaalaa
Teenya Shanyii kabajaa qabduu.

Dureessi lama fuudhaa
Diddiimtuu akka waliitii
Duunullee wal awwaallaa
Nutu ollaa waliitii.

Araddaan hin quuqanii
Dirree quuqaa hin naqanii
Heera galeef dhabanii
Gosa ofii hin quuqanii
Lammii quuqaa hin naqanii
Heera galeef dhabanii
Adurree hin rarraganii
Nama hattiif dhabanii
Ijoollee quuqaa hin naqanii
Ni guddattii dhabanii
Araddaa hin ququuqanii
Sardaa duulaa hin dhaqanii
Dubartii waa hin xuqanii
Ijoollee hijaa hin naqanii

Kataarri bunaa
mee akka itti dhaaban ilaali
Dureessi xiqqaa hin qabuu

akka itti faarsan ilaali
Hiyyeessi guddaa qabuu
Akka itti dhaanan ilaali.

Furdaa bahan malee
Kurfaa naannawan malee
Hundee bunaa hin arganii
Birrii firfirsan malee
Okolee gogsan malee
Harqootaa baasaan malee
Firrii gaarii hin arganii.

Roobaleen arba dulloomee
Muka raamuu dadhabee
Durattuu raamee beekaa
Bira deemaa dadhabee
Haayyuun heera dulloomee
Heera muruun dadhabee
Durattuu mureen beekaa
Biraan deemaa dadhabee.

Yoo dubbii baran malee
Heera eeggatan malee
Nama jalaa bahanii
Afaan yoo tolan malee
Harka bal'atan malee
Bakka dhiiraa gahanii
Qarri yoo dubbate malee
Gowwaan yoo use malee
Heera tumame jalaa bahanii.

Bobbaan Jaldoo waldhabee
Booyraa garaan gunuunaa
Bobbaan gaalaa walbaddee
Qoqaa garaan gunuunaa
Bobbaan lammii wal bade
Jiraa garaan gunuunaa
Bobbaasee walii galchee

Tiksee waliin barbaadee
Guyyan heeraa kunoo
Gunuunummaan raawwatee.

Nugus geesheen baddee
Yoo quree dhugan malee
Biyyana dhugaan waa hinjirtuu
Yoo sobaan bulan malee
Leenca dallaan hin dhoorkuu
Yoo rabbi dhoorke malee
Lammii waraanni hin dhoorkuu
Yoo heerri dhoorke malee.

Muka mukarra guddaa
Adaammii baalatu dhibee
Saawwa saawwarra guddaa
Gaangee rima'atu dhibee
Nama namarra guddaa
Dhalaa areedatu dhibee
Rakkoo ofii hin fooyyeffatuu
Sabni ofii wal dhibee

Kakarii dhagaan gohee
Shiiraa gaantenyi gohee
Tokkummaa ijoollee teenyaa
Diina garaan boohee.

Addunyaa horan malee
Yoo waa baratan malee
Mi'aa jiruu hin arganii
Barumsaan deeman malee
Haayyuu qabaataan malee
Cinqii jalaa bahanii
Humna qabaatan malee
Ittiin hojjetan malee
Miidhaa jalaa bahanii
Yoo waliif tumsan malee

Tokkummaa uuman malee
Rakkoo jalaa bahanii.

Waraabu yuusaan sadii
Oggaa yuusu galgalaa
Nu oollee, ooltee je'aa
Oggaa yuusu leeylidhaa
Nu argannee, argattee je'aa
Oggaa yuusu bariisaa
Nu gallee gala je'aa
Bineessi gaara bulullee
Egaa mariin bobba'aa.
Waraabu yuusaan sadii
Oggaa yuusu galgalaa
Nu oollee, ooltee je'aa
Oggaa yuusu leeylidhaa
Nu argannee, argattee je'aa
Oggaa yuusu bariisaa
Nu gallee gala je'aa
Bineessi gaara bulullee
Egaa mariin bobba'aa.